

М. М. Наумчук, Н. З. Романюк

Літературне читання

Українська мова

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
Видавництво Астон
2015

УДК 821.161.1:372
ББК 74.261.4Укр10
НЗ4

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 777 від 20.07. 2015 р.)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.

НЗ4 Наумчук М. М., Романюк Н. З.

Літературне читання. Українська мова: підручник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів. — Тернопіль : Астон, 2015. — 192 с. : іл.
ISBN 978-966-308-609-5

Підручник укладений відповідно до чинної програми з літературного читання. Його зміст базується на тематично-жанровому, естетичному, літературознавчому та комунікативно-мовленнєвому принципах, що забезпечує формування в учнів читацької компетентності. Ознайомлення учнів з творами різної тематики і жанрів, формування умінь сприймати, розуміти, аналізувати прочитане, висловлювати власні судження щодо морально-етичних цінностей через художні образи літературних творів сприяє розвитку творчої літературної діяльності школярів.

УДК 821.161.1:372
ББК 74.261.4Укр10

ISBN 978-966-308-609-5

© Наумчук М. М., Романюк Н. З., 2015
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2015

Любий друже!

Ти знову поринеш у цікавий, багатий, сповнений краси світ літератури.

Ця книжка подарує тобі приємні хвилини. Твори, що увійшли в підручник, навчатимуть добру і справедливості, любові до Батьківщини, до рідного слова... Ти познайомишся з історичним минулим та сьогоденням нашої держави, по-новому поглянеш на світ рідної землі, довідаєшся про те, що для кожного з нас звичне, як сонячне світло чи дихання... І таке необхідне.

Зміст творів допоможе тобі прислухатися до своїх почуттів, помріяти, пофантазувати, збагатити знання про художню літературу...

Читай, пізнавай, твори добро!

Подорожувати підручником тобі допоможуть такі умовні позначення:

Дай відповідь

Це цікаво!

Поміркуй, пригадай, перевір себе

Відповіді

Успіхів тобі!

МОЛИТВА

Боже Великий, єдиний!
Нам Україну храни,
Волі і світа промінням
Ти її осіни*.
Світлом науки і знання
Нас усіх просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.
Молимося, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки-щедроті
Ти на люд наш зверни.
Дай йому волю,
Дай йому долю,
Дай доброго світа,
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа!

Олександр Кониський

- Хто звертається до Бога з молитвою?
- Що просять для України діти у Бога?
- З яким проханням до Бога звернешся ти?

* Осіни́ (осіняти) — благословляти, надихати на які-небудь важливі дії, заходи.

НАША БАТЬКІВЩИНА

Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина не раз переживала дні сили і слави, мала справді легендарних героїв, мужньо переносила найважчі випробування, коли гинули не сотні й тисячі, а мільйони її дочок і синів... І потім, як та казкова пташка Фенікс, відроджувалась, виростала з пожарищ і руїн, виховувала нові покоління закоханих у рідну землю лицарів правди і волі. Ми можемо втішатися і гордитися тим, що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а лише захищала себе від ласих на чуже добро близьких і далеких сусідів.

Воскреснемо! Бо ми вічно були на цій Богом даній землі як народ, і рідне небо хай пошле нам силу для життя.

Воскреснемо! Бо світить нам у віки пророцтво* Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля».

Встаньмо з колін, розірвімо пута, якими нас віками приковано до чорних скель, високо підведемо голови, як це одвіку було написано нам на роду.

* Пророцтво — передбачення наперед того, що відбудеться.

Пречиста блакить ясніє у безмірній високості України, як праведна душа народу. Веселковою барвою розлилася вона в небесах віковичним знаменом, на якому палає золото сонця, мов святий німб.

Ні, немає на світі кращого неба, ніж небо України.

Високе, мов наш дух, воно благословляє свою Україну, береже у віках її материнську любов, тому його ніколи не відділити від рідної матінки-землі.

Ні, як немає кращого неба, ніж небо України, так і немає кращої землі, ніж наша Україна.

А через усю Україну, посеред щедротних степів і ланів широкополіх бандурно пливе Дніпро-Славутич, мов та оспівана народом голуба стрічка в русій косі, що спадає аж до пояса, — історичний символ і образ України.

Ярема Гоян

- Що спонукає українців пишатися своєю Батьківщиною? Доведи це словами тексту.
- Яка сила надихає на життя український народ?
- Що є історичним символом і образом України?
- Вибери із тексту слова, близькі за значенням до слова «Батьківщина». Прочитай їх.
- Прочитай текст мовчки ще раз. Підготуйся висловити головну думку прочитаного.

ХРАМ СВЯТОЇ СОФІЇ У КИЄВІ

Софійський собор було збудовано за часів князя Ярослава Мудрого у 1037 році на честь перемоги над войовничими печенігами. Храм було зведено на тому самому місці, де відбувалася битва. «Софія» грецькою мовою означає «мудрість». І справді, Софія Київська стала символом розуму, перемоги над темними силами. Софійський собор був у давнину не лише головним митрополичим храмом Київської держави епохи її розквіту, а й головним політичним і культурним центром.

Саме тут князем Ярославом було засновано першу на Русі бібліотеку, тут велося літописання, переписування і перекладання книг, відбувалися церемонії «посадження» князів на Київський престол, прийоми іноземних послів. Храм чарував та дивував киян і численних гостей града-Києва. Крім

фресок і мозаїк, його прикрашали оздоблення з мармуру. Свого часу єпископ Верещинський писав: «...У цілій Європі немає храмів, які за цінністю й вишуканістю оздоб стояли б вище за константинопольський і київський». Безцінні мозаїки і фрески й до сьогодні збереглися, незважаючи на численні перебудови і реставрації. Особливо вражає «непорушена стіна» Софії – Марія Оранта з піднятими руками. Цій мозаїці близько тисячі років, і кияни вважають, що вона береже їхнє місто.

З журналу «Барвінок»

- На честь якої події був збудований Софійський собор?
- Чим стала Софія Київська для народу?
- Чим приваблював Софійський собор киян і гостей міста?
- Чи є Марія Оранта оберегом міста Києва? Чому ти так вважаєш?
- Прочитай текст мовчки. Підготуйся стисло переказати його зміст за опорними сполученнями слів: собор було збудовано; стала символом; першу на Русі бібліотеку; вражає «непорушна стіна».

НАША СТОЛИЦЯ

Чудовий день. Ясна пора.
Легенький вітерець повіяв.
На кручах сивого Дніпра
стоїть столиця наша — Київ.
Квітує свічами каштан,
на храмах сяє позолота.
Ось Володимир, ось Богдан,
он сяють Золоті Ворота.
Летить у небо голуб-птах,
над ним хмарки, немов пір'їни,
тріпоче синьо-жовтий стяг,
як вільне серце України.

Анатолій Камінчук

- Які почуття виникли в тебе, прочитавши вірш?
- Чим приваблює українців їхня столиця?
- Чому автор називає Дніпро сивим?
- Чи всі історичні пам'ятки, що згадуються у вірші, зображені на малюнку?
- Про які пам'ятні місця Києва можеш розповісти ти?
- Поміркуй, якими малюнками можна доповнити вірш.

УСЕ МОЄ, ВСЕ ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА

...Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю,
що воно за диво, —
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься Україна.
Така краса, висока і нетлінна*,
що хоч спинись і з Богом говори.

Ліна Костенко

- Чим пишається автор, описуючи рідні краєвиди? Як про це сказано у вірші?
- З ким автор хоче поділитися своїми думками?
- Поясни, як ти розумієш зміст заголовка.
- Чому автор називає красу України високою і нетлінною?
- Прочитай вірш мовчки. Підготуйся до читання вголос з орієнтацією на розділові знаки.
- Вивчи вірш напам'ять.
- Якщо тебе зацікавила поезія Ліни Костенко, знайди і прочитай інші твори цього автора.

* Нетлінна — та, яка ніколи не зникає, а існує вічно.

ЖУРАВЛИНИЙ КРАЙ

З давніх-давен, долаючи негоду, назустріч сонцю й теплу летять над землею журавлі.

Куди пролягає їхня нелегка путь?

Цікаві очі вдивляються в підхмар'я, допитливі вуха вслухаються в тужливе: кру, кру, кру... І вже здається, що попереду зграї — сонцесяйний могутній крун (так називали журавлів наші давні предки). Його великі й дужі крила виблискують у сонячних променях і вказують дорогу іншим птахам.

Упевнено веде свою зграю крун додому, туди, де затишно й тепло, де небо волошково-синє, а сонце лагідне й привітне, де повноводні річки й мальовничі плеса озер, де духмяні трави й неозорі лани, де мирні й працьовиті люди-орачі, що своїми добрими руками примножують багатства землі.

Знає крун, що немає найменшої небезпеки від тих людей, адже люблять і поважають вони птахів, а надто журавлів. Ця любов і повага проросли дивним цвітом у народній душі. Яких тільки журавлів не вигадали наші предки! Це й дерев'яний журавель біля криниці, і кмітливий журавель з

казки, і журавель-мрія з прислів'я... Можливо, навіть землю свою назвали вони на честь золотокрилих крунів-журавлів Україною — журавлиним краєм.

Оксана Данилевська

- Куди пролягає нелегка журавлина путь?
- Як називали журавлів наші предки?
- Розкажи, яким ти собі уявляєш журавля біля криниці.
- Пригадай казки, прислів'я, в яких йдеться про журавлів.
- Чи можна цей твір назвати науково-популярним? Доведи свою думку. Прочитай текст ще раз.
- Використай шкалу самооцінки: я відчуваю красу, описану в творі, можу описати всі образи твору (...); я відчуваю всю красу, описану в творі, але не можу про це розповісти (...); я не відчуваю краси образів твору, однак можу сказати, про що йдеться у творі (...).

НАЙКРАЩА ЗЕМЛЯ

Є багато країн на землі,
В них озера, річки і долини...
Є країни великі й малі,
Та найкраща завжди —
Батьківщина.
Є багато квіток запашних,
Кожна квітка красу свою має.
Та гарніші завжди поміж них
Ті, що квітнуть у рідному краї.
Є багато пташок голосних,
Любі-милі нам співи пташині,
Та завжди наймилішими з них
Будуть ті, що у рідній країні.

І тому найдорожчою нам
Є і буде у кожную хвилину
Серед інших країн лиш одна
Дорога нам усім — Україна.

Діма́

- Поміркуйте разом. Чому для кожної людини найкращою країною є її Батьківщина?
- Прочитай виразно рядки, в яких автор розкриває значення вислову «найкраща земля».
- Розкажи, яке місце для тебе є найкращим, наймилішим, найріднішим.
- Будь дослідником. Знайди та прочитай твори про нашу Батьківщину інших авторів.

АКРОВІРШ ПРО УКРАЇНУ

У світах піснями славна,
Краєм жита зветься здавна.
Розцвіла калина в лузі,
А народ міцніє в русі,
Їдьте в гості, любі друзі!
Нас планета всіх єдна,
А Вітчизна в нас — одна!

Василь Довжик

- Прочитай слово за першими літерами кожного рядка. Яке слово утворилося?
- Чим прославилася наша держава у світі? Дай відповідь словами акровірша.
- Чи притаманна гостинність українському народові? Як про це сказано в акровірші?
- Які слова акровірша виражають основну думку? Прочитай їх.
- Який настрій викликав у тебе акровірш? З таким настроєм прочитай зміст тексту.
- Вивчи акровірш напам'ять.
- Будь дослідником. Пошукай в інших джерелах акровірші про Батьківщину, рідну землю, мову, родину...

Це цікаво!

- ✓ Київ має найкоротшу, але водночас одну з найширших і найживописніших головних вулиць з-поміж країн Європи — Хрещатик. Її довжина становить лише 1225 м.
- ✓ На Волині є Шацькі озера, їх близько 30, серед яких Світязь (58,4 м) — найглибше озеро в Україні.
- ✓ Найбільша в Україні річка та третя за довжиною і площею басейну в Європі — Дніпро, яка починається в Росії з болота Аксенінський Мох.
- ✓ В Україні є «кольорові» річки: Жовта (басейн Дніпра); Червона (басейн Сіверського Дінця); Біла (басейн Західного Бугу); Чорна (басейн Чорного моря); Чорна (басейн Дністра); Руда (басейн Дніпра).
- ✓ Хортиця — це найкрасивіший, найбільший острів на Дніпрі, у межах міської зони Запоріжжя. Омивається Дніпром і його рукавом Річищем (Старим Дніпром). Довжина острова — 12 км, ширина — 2,5 км. Охороняється як пам'ятка природи та культури. Хортиця належала до володінь Запорозької Січі.
- ✓ Перший і найстаріший державний заповідник в Україні — Асканія-Нова, розташований у Херсонській області.

За матеріалами енциклопедії «Найцікавіше про Україну»

Прислів'я та приказки про Батьківщину

- ☞ Людина без Батьківщини — як соловей без пісні.
- ☞ Кожному мила своя сторона.
- ☞ У рідному краю і сонце ясніше світить.
- ☞ Нема в світі краще, як своя країна.

- Чи виявилася цікавою тобі прочитана інформація?
- Що хотілося б тобі довідатися про Україну?
- Які прислів'я, приказки про Батьківщину ти порадиш запам'ятати друзям?
- Які прислів'я, приказки про Батьківщину знаєш ти?

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Хто автор вірша «Молитва»: Ярема Гоян; Анатолій Камінчук; Олександр Кониський?
2. Назви прізвиська письменників творів: «Журавлиний край»; «Усе моє, все зветься Україна».
3. Який твір містить твердження того, що «...*немає кращого неба, ніж небо України, ... немає кращої землі, ніж наша Україна*»? Хто автор цього твору?
4. Назви твір, в якому розповідається про столицю України.
5. Хто першим на Русі заснував бібліотеку: князь Ярослав; князь Володимир; князь Данило?
6. Хто з авторів порівняв синьо-жовтий стяг з вільним серцем України: Діма́; Анатолій Камінчук, Олександр Кониський?
7. Який з творів можна проілюструвати такими малюнками?

8. Яке прислів'я підходить до твору Діма́ «Найкраща земля»: «Наша сила – сім'я єдина»; «Жити – Батьківщині служити»; «Нема в світі краще, як своя країна»?
9. Якою цікавою інформацією про Україну тобі хочеться поділитися з друзями?
10. Якого жанру твір Василя Довжика?

СЛОВА

Плекатимеш мову — цвістимуть слова,
Мов білі черешні весною...
Ростимуть слова, як у квітні трава,
Зігріті любов'ю землею.

Які ж вони чисті, як вічно звучать,
Як птахами в'ються крилато, —
Мов зорі незгасні небесних багать:
Хліб, Совість, Вітчизна і Мати.

Шануй їх у серці. Ніколи не смій
Святе і високе топтати.
Як жито-пшеницю слова добрі сій —
Рясний урожай будеш мати!

Володимир Олійник

- Простеж у тексті вірша, з чим автор порівнює слова.
- До чого закликає автор у вірші?
- Поясни, як ти розумієш слова останнього рядка.
- Який настрій викликав у тебе вірш?
- Якими словами вірша можна підписати малюнок?
- Визнач своє ставлення до прочитаного.
- Прочитай напівголосно вірш для себе. Перевір ще раз, чи погоджуєшся ти з тим, про що читаєш. Пам'ятай, що ти читаєш текст перед слухачами і спілкуєшся з ними.
- Вивчи вірш напам'ять.

МОВИ РІДНОЇ СЛОВО

Кожен народ, що дбає про своє сьогоднішнє і майбутнє, знає, до чого веде руйнування чи зрікання рідної мови. Тому люди завжди берегли свою живильну силу, криницю — Мову, з якої черпали силу для духовного здоров'я і наснаги.

Слово надто багато важить у людському житті. Як відомо, може впливати навіть на долю. Воно вмить змінює настрій, робить щасливим або ж нещасливим, радісним чи пригніченим.

Оскільки мова — це поєднання мудрості і досвіду, то втрата її веде до порушення гармонії, законів людського розвитку. Вона неповторна гілка на дереві* людства, з понищенням якої хиріє** й зубожіє все дерево.

Втрата народом мови — це трагедія всіх трагедій, бо тоді губиться весь попередній досвід, зафіксований у ній. Народ відчужується від традицій, звичаїв, духу предків, потрапляє в іншу духовну атмосферу і свідомо чи несвідомо страждає.

Катерина Мотрич

- Як автор називає мову? Доведи свою відповідь словами тексту.
- Що важить слово у людському житті? Продовж низку висловів: впливає на долю, змінює настрій, ...
- Чим для народу є його мова?
- Чим обернеться для народу втрата його мови?

* Древо — те саме, що дерево.

** Хиріє — хворіє.

- Прочитай текст мовчки. Добери заголовки до частин тексту. Підготуйся до стислого переказу прочитаного.
- Будь дослідником. Знайди й добери крилаті вислови про мову.

НІЖНА І МЕЛОДІЙНА

Відомо, що мова кожного народу — явище давнє, її коріння сягають у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово — це зусилля людини проникнути в світ природи, у саму себе.

Мова й пісня — дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони. Бо, втративши кордон, державність, народ завжди має можливість їх відновити, а мови не відновить ніколи. Вона втратиться навіки-віків. Цінності її немає з чим порівнювати. Її не можна замінити чужою мовою, бо це означало б, що народу потрібно прищепити чуже серце, вселити чужу душу. Силою примушувати народ зрікатися рідної мови — найбільший злочин.

Ганна Нудьга

- Поміркуй над змістом заголовка. Зверни увагу, як автор називає мову. Добери слова, які характеризують українську мову.
- Чим для людини є кожне створене слово?
- Чому народ має оберігати рідну мову?
- Що є найбільшим злочином для будь-кого?
- Як ти гадаєш, чи можна цей твір назвати науково-популярним? Чому? Доведи свою думку.
- Поміркуйте разом. Що трапилося б на землі зі зникненням мов?

ОЙ ПІДУ Я ЛУГОМ...

Це запам'яталося мені на все життя. Як найсвітліший день, найдорожча хвилина, найщемкіше почуття.

Заходило сонце. Я стояв біля хати й дивився на поле. У полі жовтіла пшениця. Синіло небо. У саду гули бджоли. Вони літали до квітучих соняшників.

І ось із поля почулась тиха пісня. Співала її жінка. Запам'яталися мені перші слова:

— Ой піду я лугом, лугом-долиною. Та чи не зустрінусь з родом-родиною...

Далі в пісні співалось про тяжку жіночу долю.

На все життя запам'яталась мені ця прекрасна пісня. Кожне слово у ній хвилювало й зараз хвилює мене.

Той день став для мене дорогим уроком рідної мови. Уроком на все життя. Я люблю свою рідну, дорогу українську мову. Як землю, на якій народився. Як свою милу матусю. Як Україну стражденну і пісню славетну, люблю ярий цвіт нашого саду — рідне слово, барвисте, пахуче, дзвінке. Люблю свою мову.

Василь Сухомлинський

- Що викликало в автора найщемкіше почуття?
- Чому слова пісні розхвилювали автора?
- Прочитай частину твору, яка може бути описом малюнка.
- Чим для автора став той день, коли він почув пісню «Ой піду я лугом»?
- Прочитай слова, у яких висловлена безмежна любов автора до рідного слова.
- Попрацюй у групі. Підготуй дослідницький проект «Українські народні пісні».

НАША ПЕРШОКНИГА

На Рівненщині було колись місто славне, що звалося Пересопниця. У літописах воно згадувалося ще з дванадцятого століття. Та пронеслися над ним роки з війнами, вогнем і байдужістю... Там, де колись вирувало життя пересопницького князівства, на берегах тихої річки Стубли, розкинулось село. Біля нього де-не-де вгадуються залишки земляних валів, кам'яних мурів від укріплень, будов і фортець.

Жили люди у цьому тихому селі й не знали давньої слави своєї рідної землі. Лише інколи викопували черепки стародавнього посуду, іржаві деталі зброї...

1989 року завдяки зусиллям тих, кому не байдужі історія та культура краю, постав у центрі села пам'ятний знак. Надпис, вибитий на червоному граніті, розповідає нам ось про що.

Місцевий монастир був не лише помешканням для вірян та притулком для скривджених, але й культурним, освітнім центром. Він мав чималу книгозбірню, театр, хорову капелу. Саме тут чотириста років тому було завершено велику і дуже важливу для всього народу України працю: перекладено з церковнослов'янської на тодішню староукраїнську мову Євангеліє. Відтоді українці мали можливість читати рідною мовою і розуміти зміст таких простих і важливих істин, як «мир дому цьому», «не вкради», «шануй батька та матір своїх», «не заздри іншому», «полюби ближнього, як самого себе»... Рідне слово проникало в серця і душі. Здійснив цей переклад архімандрит цього монастиря Григорій, а переписувачем Першокниги був Михайло Саноцький. Це труд великий і виснажливий.

Складається рукописне пересопницьке Євангеліє з 482 пергаментних аркушів, по-мистецьки оздоблених малюнками, заставками та чудовим рослинним орнаментом. Зараз Першокнига зберігається у Києві.

За Олександром Єфімовим

- Чому зникло давнє місто Пересопниця?
- Як селяни довідалися про давню славу своєї рідної землі?
- Чим для людей був у давнину місцевий монастир?
- Коли українці отримали можливість читати рідною мовою Євангеліє?
- Які важливі істини почали розуміти українці?

ЗВІДКИ ПРИЙШЛО І ЩО ОЗНАЧАЄ

Кожна людина має своє ім'я. Люди не схожі між собою, різні за походженням і їхні імена.

З давніх часів до нас дійшли імена, які виникли на слов'янській основі: Володимир, Владислав, В'ячеслав, Мечислав, Мстислав, Ростислав, Ярослав та інші. То були князівські імена, простим людям їх не давали. Князівські імена Ігор і Олег — скандинавського походження. У деяких джерелах ім'я Ігор пов'язують зі словом «вар» — воїнство, сила; Олег, очевидно, означає «священний».

Чоловіче ім'я Богдан (і відповідне жіноче Богдана) належить до слов'янських імен. Свого часу воно було запозичене зі старослов'янської мови, де з'явилося як дослівний переклад грецького імені Theodotos (сучасне Федот, Феодот), тобто «даний богами».

Багато нових імен прийшло із прийняттям християнства. Вони були узаконені церквою, внесені в так звані «святці» — своєрідний календар, де на кожний день припадало декілька імен, одне з яких і давали новонародженому. Імена були різні. Кожному хотілося, щоб його дитина мала гарне ім'я, тому часом доводилося «задобрювати» священика, щоб він дав малюкові найкраще з тих, що зазначені були в цей день у «святцях».

У наш час первісне значення імені, звичайно, до уваги не береться, а ті, кому ці імена дісталися, здебільшого навіть і не знають їхнього походження. Крім того, певна частина імен, запозичених з давніх мов, у сучасних мовах отримала нове забарвлення.

З імен латинського походження найчастіше трапляються чоловічі: Віктор, що означає *«переможець»*, Валентин — *«сильний»*, *«здоровий»*, Віталій — *«життєвий»*, Костянтин — *«постійний»*, Максим — *«найбільший»*, Павло — *«маленький»*, Роман — *«римський»*, *«римлянин»*, Сергій — *«поважний»*.

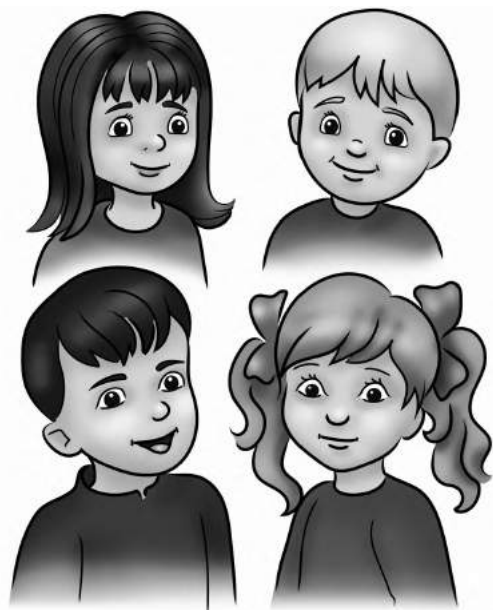
З жіночих імен, запозичених з латинської мови, найбільше вживаються такі, як Марина — *«морська»*, Наталка — *«рідна»*, Вікторія — *«перемога»*.

Низка імен походить із давньоєврейської мови. Це чоловічі імена Іван, що в перекладі означає *«бог помилював, простив»*, Михайло — *«рівний богові»*, Захар — *«божа*

пам'ять», Яким — «бог підтримує», Яків — буквально «п'ята», «другий з двох близнюків», Хома — «близнюк».

Жіночі давньоєврейські імена означають: Ганна (Анна) — «благодать», Єлизавета — «божа клятва», Марія — «зірка»,

за іншими тлумаченнями, — «та, що чинить опір, відкидає», ще за іншими це ім'я означає «вищість», «переважання».

Більшість поширених у наш час в Україні імен походить із грецької мови. Це такі чоловічі імена, як Олександр, що означає «захисник людей (мужів)», Олексій — «захисник», Анатолій — «схід», Василь — «цар», Георгій — «землероб»,

Євген — «благородний», Федір — «божий дар», Макар — «щасливий».

Імена Архип, Пилип, Іполит мають спільний корінь *híppos*, по-давньогрецькому «кінь» (це той самий корінь, що й у слові «іподром»). Перше з них — «начальник кінноти», друге — «той, що любить коней», третє — «той, що розпрягає коней».

Імена Петро, Степан походять від назв конкретних предметів: Петро — «камінь», Степан — «вінок». До речі, в позаминулому столітті український письменник Степан Васильович Руданський так і підписував свої твори: «Вінок Руданський».

Деякі імена пов'язані зі словами, що означають людську вдачу, риси характеру: Андрій — «мужній», «хоробрий», Тарас — «бунтівний», Леонід — «подібний до лева», «син лева».

Варвара по-давньогрецькому — «іноземка», Домаха — «господиня», Зоя — «життя», Ірина — «мир», Параска — «п'ятниця», Палажка — «морська», Раїса — «легка» (або «покірна»), Софія — «мудрість», Галина — «тиша», «спокій», Катерина — «чиста», «непорочна», Фросина — «радісна», Лідія — назва стародавньої держави в Малій Азії, Євдокія — «та, що має добру славу», Агафія (Гафія) — «добра».

Проте не в усіх іменах давньогрецького походження значення прозоре. Так, наприклад, Прокіп в одних джерелах тлумачать як «той, що має успіх», в інших — «той, що схопив меч за рукоятку». Прохор — «той, що йде попереду, веде», і — «заспівувач у хорі». Навіть у тих самих джерелах подається часом подвійне пояснення значення деяких імен. Наприклад, Трохим — «годувальник» або «годованець»; Оксана — «гостинність» або «чужа», Тетяна — або від латинського Tattius (ім'я сабінського царя), або від грецького tatto — «встановлювати», «призначати».

Такі імена, як Леонід, Карпо, Архип, Лариса в нашій мові близькі за звучанням до відповідних давньогрецьких слів, але більшість імен отримала на українському ґрунті інше звучання.

Алла Коваль

- Які імена прийшли до нас з давніх часів?
- Як ім'я вибирали для малюків?
- Що зацікавило тебе у походженні імен?
- Будь дослідником. Довідайся про походження свого імені. У пошуках інформації тобі допоможуть книжки Алли Коваль.

Це цікаво!

- ✓ Українська мова належить до давньописемних мов, тобто нашому письму понад тисяча років. Нині українська посідає 21 місце в переліку найпоширеніших мов світу.
- ✓ День української писемності та мови щороку відзначають в Україні 9 листопада. Свято запроваджено 9 листопада 1997 р. Указом Президента України Леоніда Кучми «Про День української писемності та мови». Цього дня відзначають найкращих популяризаторів українського слова, заохочують видавництва, які друкують літературу українською мовою, а також стартує Міжнародний конкурс знавців української мови імені Петра Яцика.
- ✓ Однією з найменших у світі книг вважають «Кобзар» Тараса Шевченка, створений українським мікрогравером Миколою Сядристим. Книжка має 12 сторінок, а кожна сторінка — 0,6 квадратних міліметра. Перегортати сторінки можна тільки гострим кінчиком людської волосинки. Книжка зшита павутинкою завтовшки 0,002 мм. Обкладинка зроблена з пелюстки безсмертника, її прикрашає портрет поета, а також — зображення хати, в якій він народився. На малесеньких аркушиках через мікроскоп можна прочитати 75 рядків невмирущих поезій поета.

Народні прислів'я та приказки

- ∞ Дім без книги — день без сонця.
- ∞ Книгу читай, розуму набирай.
- ∞ Кому книга — розвага, а кому — навчання.
- ∞ У домі без книги, як без вікон, темно.
- ∞ З книгою жити — з добром дружити.
- ∞ Шануй вчителя, як родителя.

- Що з прочитаного для тебе виявилось новим, найцікавішим?
- З якою інформацією ти запропонуєш познайомитися своїм друзям, батькам?
- Які прислів'я, приказки про мову, школу ти ще знаєш?

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. У якому творі йдеться про те, що «мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони»?
2. З чого народ черпає силу для духовного здоров'я і наснаги?
3. Хто з авторів прочитаних віршів сказав:
«Як жито-пшеницю слова добрі сій —
Рясний урожай будеш мати!»?
4. Назви твір Василя Сухомлинського, в якому українська мова названа *«рідною, дорогою, барвистою, пахучою, дзвінкою...»* Якою ти вважаєш рідну мову?
5. Де знаходиться Першокнига зараз?
6. Хто у давнину мав можливість здобувати освіту?
7. Хто з авторів розповів тобі про походження імен?
8. Поділись своїми враженнями від цікавих фактів про українську мову, школу.

КОЗАЦТВО

У давнину наш народ створив майбутню славу України – козацтво. Козаки більше за все цінували свободу і військову честь, за них ладні були померти. Вони захищали рідну землю та православну віру. Першим гетьманом, що очолив козацьке військо, був Дмитро Вишневецький (на прізвисько Байда). Почав він будувати справжню твердиню козацтва на острові Мала Хортиця – Запорозьку Січ.

Хортиця — легендарний острів. Відомий він був ще за часів Київської Русі. Тільки тоді називалася Хортиця островом Святого Георгія. А назву «Хортиця» дали острову пізніше слов'яни на честь язичницького бога Хорса.

Одного разу кримський хан Девлет-Гірей напав на Хортицю. Тримав її в облозі майже місяць, але так і не здолав опір козаків. З величезними втратами відступив хан.

На жаль, доля гетьмана склалася трагічно. Потрапив Вишневецький у пастку, яку влаштував молдован на ім'я Томжа. Зрадник віддав гетьмана у руки турецького султана.

Загинув Вишневецький, проте зарано зраділи бусурмани: залишилася сила, яка чинила їм опір, залишилося горде і волелюбне козацтво, готове захищати свою рідну Україну.

Ольга Тагліна

- Чому козаків називали славою України?
- Хто з гетьманів першим очолив козацьке військо?
- Завдяки чому острів Хортиця став відомим?
- Як склалася доля гетьмана Дмитра Вишневецького?
- Склади план. Перекажи зміст твору за планом.
- Будь дослідником. Знайди і підготуй повідомлення про одного з гетьманів України (за твоїм вибором).

КОЗАЦЬКЕ МИНУЛЕ

В історичній літературі наведено чимало версій щодо походження слова «козак». Один із польських дослідників виводив це найменування від імені легендарного ватажка, що в давнину успішно боровся з татарами. Інший, теж польський учений, стверджував, ніби ця назва походить від слова «коза». Також висували версії, згідно з якими козаки — не українці, а нащадки відомих за часів Київської Русі войовничих племен хазарів. У перекладі з турецької мови слово *козак* означає «*забіяка, розбійник*». Очевидно, саме з цієї мови воно й прийшло до української. Певно, не самі придумали собі найменування захисники нашого краю, а

отримали його від ворога, і воно прижилося, цілком втративши негативний відтінок і позначивши лицарську звитягу та благородство.

Запорожці голили голови, залишаючи над лобом чуприну — так званий оселедець. Коли ця чуприна виростала довгою, козак закладав її за вухо. Вусів козаки не підстригали, а змащували їх смальцем і закручували догори. Довгі вуса й чуприна були у запорожців особливою відзнакою.

Віталися козаки на свій лад. Коли вибиралися в гості до чужого куреня, то, ще сидючи на конях, гукали: «Пугу! Пугу! Пугу!» Господар виглядав у віконце й відповідав: «Пугу! Пугу!» Тоді гість відгукувався: «Козак з лугу!», — а господар мав виголосити запрошення: «Повішайте там, де й наші коні», — тобто пропонував прив'язати коней до ясел і завітати до хати.

Запорозькі козаки славилися веселою вдачею й були охочими до жартів. Зокрема, вони полюбляли вигадувати одне для одного прізвиська. Того, хто спалював із необережності курінь, нарікали Палієм; того, хто розкладав вогонь над водою, називали Паливодою; тому, який варив кашу, давали ім'я Кашки або Кашовара. Так само цілком зрозумілим є походження тодішніх прізвиськ Горбач, Малюта, Черепаха, Качало, Корж, які сьогодні перетворилися на прізвища.

*За матеріалами Вікторії Садовничої
«Велика книга маленького українця»*

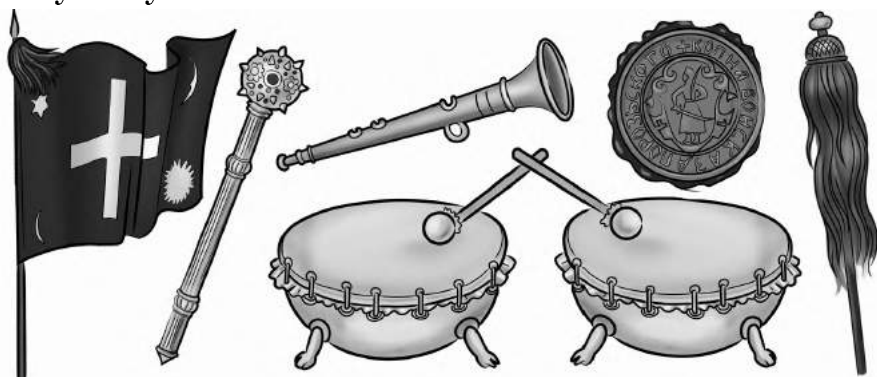
- Як в історичній літературі пояснюється походження слова «козак»? Яке з них тобі найбільше до вподоби?
- Як виглядали козаки у давнину? Чи подібні до них сучасні козаки?
- Як віталися козаки один до одного?
- Чим славилися запорозькі козаки?
- Попрацюй у парах. Підготуй й постав запитання за змістом прочитаного.

КОЗАЦЬКІ КЛЕЙНОДИ

Клейноди — це символи козацького війська і влади гетьмана. Вони супроводжували Військо Запорозьке в походах, були його святинями.

До козацьких клейнодів належали прапор, гетьманська булава, бунчук*, гербова печатка, литаври**, духові труби тощо.

У козацькому війську головним символом гетьманської влади була булава.

Гетьманська булава — це палиця, виготовлена з горіхового дерева завдовжки 50–70 см зі срібною або золоченою кулею на кінці. Прикрашалася, як правило, бірюзою, смарагдами, перлами. На ній гравіювали герб, прізвище чи вензель*** гетьмана.

З журналу

- Що є символами козацького війська і влади гетьмана?
- Що належало до козацьких клейнодів?
- Що собою являє гетьманська булава?
- Пофантазуй, яким би козацьким клейнодом можна доповнити малюнок. Опиши його.

* Бунчук — булава з металевою кулькою на кінці та прикрасою-китицею з кінського волосу.

** Литаври — ударний музичний інструмент; різновид барабана.

*** Вензель — пов'язані між собою або перевиті в малюнок початкові літери власних імен.

ПРО ЗАПОРОЖЦІВ

Українська народна казка

От які богатирі були — земля не держала! У нього, у того запорожця, сім пудів голова! А вуса в нього такі, що як візьме, було, він їх у руки та як розправить одного туди, а другого сюди, то й у двері не влізе, хоч би ті двері були такі, що через них і тройка коней із возом проскочила б.

Запорожці на дванадцяти язиках уміли говорити. З води могли сухими виходити. Коли треба, уміли на людей і сон насилати, і туман напускати. Уміли і в річки переливатися.

Вони мали в себе такі люстерка, що, дивлячись у них, за тисячу верст бачили, що воно у світі робиться. Оце як куди в похід, то він, хто там у них був за старшого, чи ватажок який, чи сам кошовий, то він, — кажу, — візьме в руки люстерко, подивиться в нього та й каже:

— Туди не йдім, бо там ляхи йдуть, і туди не йдім, бо там турки або татари заходять, а сюди йдім, бо тут аж нікогісінько нема... То й пройдемо...

Стануть, було, отут, на Орловій балці, а проти них дванадцять полків виведуть. Так полки самі себе поріжуть, кров тектиме по череву коням, а запорожцям і байдуже, стоять та сміються.

А це все від того, що вони знаючим народом були. На своїй землі їх ніхто не міг узяти.

- Як виглядали запорожці у давнину?
- Чи були запорожці людьми освіченими? Як про це сказано у казці?
- Про які люстерка йдеться у казці? Як називають сьогодні такі прилади?
- Чому запорожців не могли здолати їхні вороги?
- Що нового повідомила тобі ця казка?

КОЗАК ПЕТРО МАМАРИГА

Козак Петро Мамарига летів на своєму коні, а татари обсідали його з усіх чотирьох сторін.

Козак Петро Мамарига побачив перед собою степове озеро.

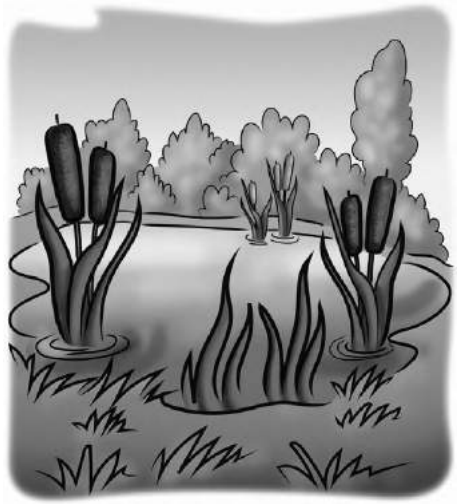
— Гиворе! — сказав Петро своєму коню. — Удвох нам не втекти. Як-не-як, а самому тобі буде легше. А я заховаюся в озері.

Петро вирізав шаблею очеретину і поплав. Гивор здивувався, як Петро Мамарига ховається під водою, і тоді вискочив на горб і кинувся в степ. Та було пізно. Татари помітили Гивора і закричали:

— Оце його кінь! Ловімо його коня! Без коня козак Петро Мамарига далеко не втече.

Татари оточили Гивора і колом погнали на нього.

Та кінь козака Петра Мамариги був не з тих коней, що підставляють свою голову: Гивор сам по собі розігнався і перескочив татар з їхніми кінями. І вже було б утік, якби не впав передніми копитами у вузький степовий рівчак.

Татари спутали Гивору передні і задні ноги і сказали:

— Тепер кінь козака Петра Мамариги у наших руках. Зловимо тепер козака Петра Мамаригу. Без коня він далеко не втече і не зайде. Озеро! Він тут, він заховався в озері, а ось і його сліди!

Татари позіскакували з коней і випили кумису*.

Козак Петро Мамарига сидів у воді і дихав через очеретину. Він сидів посередині озера, бо знав, що татари плавати не вміють і до нього не доберуться.

Була осінь, і по краях озеро вже замерзло. Синенький льодок у берегах татар не спинив, і татари поповзли по ньому до води.

— Ми цього козака Петра Мамаригу вичавимо з болота, як в'юна! — говорили татари і місили озеро вздовж і впоперек, аж до того місця, де вода їм була по шию. Далі татари не йшли, бо боялись втопитися.

Петро ж тим часом сидів у воді, дихав і все теє татарське чув, що вони говорили про нього, і думав: «Говоріть мені, говоріть, а мені тут у воді тепло».

— Де ти тут, козацька душе? Краще вилазь сам, а ми тобі скрутимо руки та продамо в Туреччину на базарі, аби ти знав, як воювати з нами.

«От», — думав собі Петро. В небі сливіла** туча, і горя не було.

«От, — думав собі Петро, — хто б це моїм товаришам-козакам та звістку подав, що я тут один у воді з очеретиною в роті та дихаю через неї. Нема кому і звістки подати, хіба що, може, Гивор доскаче?.. От шкода, такий добрячий тютюн пропадає, намокне тютюн, не буде чим і люльки набити та цим тютюнцем закурити».

* Кумис — кобиляче молоко.

** Сливівла — синіла.

А татари? Татари поморились* та позамерзали. Намоклі вилізли з озера, розвели вогнище і стали сушитися та обсихати, як наступила ніч, і озеро стало замерзати на очах.

— Оце добре! Як тільки озеро геть усе чисто замерзне — тоді ми спалимо весь очерет на ньому, а з ним — і ту очеретину, через яку козак Петро Мамарига дихає. Тоді волею-неволею йому доведеться пробивати головою лід і йти в наші руки. А поки що озеро замерзає — ми і послули.

Сторожа виїхала на горби дивитися у степ, бо козаки і вночі нападають.

Закуняв у воді з очеретиною в роті і Петро Мамарига. Раз ніч — і всім людям, і звірам хочеться спати, то чого б то і славному козаку Петру Мамаризі хоч не поспати, то покуняти?

І Петро задрімав... Один окунь, видно, голодний, розігнався і з розгону вхопив Петра за вус. Петро — лап! — нема половини вуса! Дивиться: перед ним окунь крутиться, памороки забило.

— Ох і тварюка! — вилаяв окуня Петро. — Ти ж то некуряще!.. Але ж як же це я покажуся тепер своїм товаришам півторавусим? Треба ж тобі таке — зайшов в озеро!.. Отож ніколи, коли сидиш у воді з очеретиною в зубах, ніколи не треба не те що спати, а навіть куняти! Це ж порох, мабуть, намокне і шабля...

Дивився-дивився Гивор на свої пута, а потім і спробував їх на зуб.

* Поморились — втомилися.

— Тепер буду добиратися до своїх задніх, — сказав собі кінь Петра Мамариги.

Та як Гивор не вигинав шиї, до своїх задніх ніг він дістатися не міг.

— Що робити?

А робити було що. І Гивор це зробив: він став на свої передні і побіг ними в степ. Татарська сторожа вклякла. Попадала і повмирала.

— Повмирили, — сказав їм Гивор, — навіть забули крикнути...

— Гиворе, це ти чи хто?
— спитали козаки.

— Я, — сказав Гивор. — Козак мій Петро Самійлович Мамарига сидить в озері і дихає через очеретину.

— Діло звісне, — сказали козаки. — То що?

— А те, що на озері вже хвиль не стає.

— Тепер чи коли?

— Тепер.

— Тоді по конях, — сказали козаки.

Козак Петро Мамарига сидів з кобзою на траві перед козаками, а Гивор стояв поза козаком Петром Мамаригою і дивився через його плече.

Микола Вінграновський

- Що примусило козака Петра Мамаригу сховатися в озері?
- Яка пригода трапилася з Петром Мамаригою під водою?
- Яким чином татари хотіли взяти в полон козака?
- Що трапилося з конем Петра Мамариги?

- Хто допоміг козакові опинитися серед своїх друзів?
- Попрацюй у парі. Визнач ті частини твору, які можуть слугувати вибіркоким переказом змісту.

Це цікаво!

- ✓ Славнозвісні козацькі човни — чайки — не боялися ні бурі, ні оснащених важкими гарматами турецьких галер, до яких сміливо підпливали впритул і які брали на абордаж. Слово «чайка» походить від тюркського чаїк-чаїк, що означає «човен». Ці судна зазвичай сягали понад 12 м завдовжки й 3–5 м завширшки. На кожному розміщалося кількадесят веслярів, і, розсікаючи воду, чайка летіла, мов на крилах.
- ✓ Скільки гетьманів було в Україні? За понад 200 років Україною загалом правили 66 гетьманів. Першим був Дмитро Вишневецький, а останнім Кирило Розумовський. Одні булавою освячували визвольні змагання на роду, інші використовували блиск гетьманських клейнодів для задоволення свого честолюбства та корисних інтересів.

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. З якого твору тобі стало відомо про походження слова «козак»: Ольги Тагліної «Козацтво»; Вікторії Садовничої «Козацьке минуле»; Миколи Вінграновського «Козак Петро Мамарига»?
2. Розкажи, що тобі відомо про острів Хортицю.
3. У якому творі йдеться про те, що козаки були освіченими людьми? Підтверди свою відповідь уривком з твору.
4. Розкажи, що було символами козацького війська.
5. Назви твір і прочитай уривок, у якому описується гетьманська булава.
6. Розкажи, що для тебе було найцікавішим в інформації про козаків.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ

ЯК КВІТЕНЬ ДО БЕРЕЗНЯ В ГОСТІ ЇЗДИВ

Колись давно покликав Березень Квітня до себе в гості. Квітень поїхав возом, а Березень заходився та такого наробив, що мусив Квітень додому вернутися: сніг, мороз, завірюха! — не можна возом їхати.

На другий раз знов поїхав Квітень до Березня в гості, та на цей раз уже не возом, а саньми. Березень пустив тепло, сніг розтав, річки розлилися, — знов мусив вернутися Квітень.

Зійшовся Квітень з Травнем і скаржитися:

— Скільки вже разів зриваюсь їхати до Березня в гості, та ніяк не доїду — ні возом, ні саньми. Поїду возом — зробиться зима така, що й осі пообмерзають, і колеса не крутяться; поїду саньми — теплінь така стане, що ні возом, ні саньми.

А Травень і каже:

— Я тебе навчу, як доїхати. Зроби так: візьми воза, сани й човен, то тоді, певне, доїдеш.

Послухав Квітень і, діждавшись слушного часу, зробив так, як порадив Травень, їде саньми, а на санях воза й човен везе. Березень дав тепло, і сніг розтав. Тоді Квітень кладе

сани й човен на воза і таки далі їде. Став знову мороз і сніг — Квітень знов поскладав човен і воза на сани. Далі розтав сніг, розпустило скрізь річки, і не можна їхати ні саньми, ні возом. Тоді Квітень склав на човен сани й воза і поїхав ще швидше по воді. Приїхав до Березня в гості так, що той і не сподівався.

Здивувався Березень та й питає:

— А хто тебе навчив, як до мене дістатися?

— Та, спасибі йому, Травень порадив, як їхати.

Березень і каже тоді:

— Зажди ж ти, маю, я ще тобі крильця обшмагаю!

То від цього й тепер часто в травні березневі морози бувають, бо Березень і досі сердиться на Травня.

- Чому Березень запросив саме Квітня до себе в гості?
- Чому Квітень ніяк не міг потрапити в гості до Березня?
- Яку слушну пораду дав своєму старшому братові Травень?
- Як ти думаєш, чи розсердився Березень на свого наймолодшого брата? Чому? Підтверди свою відповідь словами казки.
- Поясни, як ти розумієш зміст прислів'я: «Квітень-переплітень, бо переплітає трохи зими, трохи літа». Чи стосується це прислів'я казки?
- Прочитай казку в особах.

ПІП І ЦИГАН

Був у одному селі піп, а в сусідстві з ним жив циган. Коли надійшла пора косити сіно, піп позвав цигана.

Домовилися так. Циган буде косити цілий день і за це матиме платню — одну торбину кукурудзи.

Почав циган косити.

Косив цілий день, а коли сонце заходило, став говорити попові про розрахунок за роботу.

Піп йому і каже:

— Дивися! Ще день не минув, бо сонце хоч і заходить, але його брат-місяць світить.

А це місяць уже зійшов був. Бачить циган, що нічого не вдієш, і вирішив косити далі. Косив цілу ніч, аж поки місяць не зайшов. Тоді піп позвав цигана, щоб дати йому платню.

Прийшов циган із торбиною та взяв із собою ще й мішок. Прорвав у торбині дно і наставив діркою над мішком.

Сипле піп у торбину кукурудзу, а вона через дірку у мішок висипається.

Помітив це піп і став на цигана кричати.

А циган і каже:

— Коли в сонця з'явився брат, що світив мені цілу ніч, я мовчав. А тепер, коли я взяв торбиного брата, тобто мішок, то і ви не кричіть. Треба шанувати родичів.

Так циган перемудрив зажерливого попа.

- Про що домовилися піп із циганом?
- Яку роботу виконував циган у попа? Яку платню мав отримати циган за свою працю?
- Чи дотримав піп свого слова?
- Як циган перемудрив хитрого попа?
- Як ти думаєш: чого навчає ця казка?
- Пофантазуй, як циган міг би по-іншому перехитрити попа.

ПОРАДИ СОЛОВЕЙКА

Один чоловік піймав соловейка й хотів його з'їсти. Але пташок* каже до нього:

— Ні, ти мною не наїси́ся, чоловіче, краще пусти мене, і я тебе навчу трьох речей, які тобі у великій пригоді стануть.

Чоловік утішився й пообіцяв відпустити, якщо той добре скаже. І каже соловейко:

— Ніде того не їж, що не годиться. Ніде того не шкоду́й, чого вже не можна повернути. Ніколи словам неподобним не вір.

Почувши це, чоловік пустив соловейка. А соловейко хотів довідатись, чи навчився той чоловік його ради. Полетів угору й каже до нього:

— О-о-о! Зле зробив, що мене пустив! Якби ти знав, який я скарб у собі маю, ніколи не пустив би мене! Бо в мені є дорога й велика перлина; якби ти її дістав, зараз би багатцем зробився.

Почувши те, чоловік дуже засмутився, підскочив угору до соловейка й просив, щоб він повернувся до нього.

Тоді соловейко каже:

— Тепер я пізнав, що ти дурний чоловік. Усе, чого я тебе вчив, пішло марно. І шкодуєш за тим, що вже не може

* Пташок — пташка, птах.

повернутись. Неподобній речі ти повірив. Дивись, який я маленький! Де ж у мені може вміститися велика перлина?!

Та й полетів собі.

- Чому чоловік не став їсти соловейка?
- Які поради дав соловейко чоловікові?
- Що примусило чоловіка засмутитися?
- Яку думку про чоловіка висловив соловейко?
- Як ти думаєш, чи знадобилися б поради соловейка у житті будь-якій людині?
- Запропонуй свої поради чоловікові.

КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

ПІСНЯ СОЛОВ'Я

Турецька народна казка

Якось один купець зловив у лісі солов'я, приніс додому й зробив йому дуже гарну клітку. Була та клітка зі срібла, золота й коштовного каміння. Посадив купець солов'я в ту клітку й приставив до нього чоловіка, щоб наглядав за ним.

Був у цього купця чудовий сад, а в ньому стільки квітів, що очі розбігалися. Посередині саду був водограй, до якого спускалися мармурові сходи.

Купець поставив клітку поблизу водограю й щодня вранці та увечері приходив милуватися солов'єм. А соловей тільки сумно дивився на небо й жалібно співав.

Знайшов купець чоловіка, який знав пташину мову, і привів його до солов'я — хай розгадає солов'їну пісню.

Послухав чоловік солов'я й каже:

— Хазяїне, соловей співає: «Вітчизно моя, гніздечко моє, я без вас не можу жити».

Минали дні, і соловей співав ще жалібніше. Тоді купець відімкнув клітку й випустив солов'я на волю, а сам разом з чоловіком, який знав пташину мову, сів на коня й поскакав услід за солов'єм. Соловей зійшов з гори, перетнув долину, переплив річку, напився із джерела води й знову вирушив у дорогу. Довго йшов чи недовго, аж нарешті дістався до дерева, яке стояло в лісі, побачив своє зруйноване гніздо й заспівав:

— Вітчизно моя! Ти найкраща, наймиліша.

Із того дня соловей став вільно співати й славити своє гніздо.

Подивився на нього купець і каже:

— Дивак цей соловей. У мене він жив у розкошах, у золотій клітці й сумував. А тут побачив зруйноване гніздо й заливається від радості.

Чоловік, який знав пташину мову, відповів йому:

— А ти не дивуйся, хазяїне. Кожному своя вітчизна, своє гніздо наймиліше. Соловей тут вільний. А воля — найдорожче.

- Як вчинив купець із солов'єм, якого зловив у лісі?
- Чому у клітці солов'їні пісні були сумними?
- Як купець вирішив переконатися у тому, куди полетить соловей?
- Яку пісню заспівав соловей на рідній землі?
- Яку думку висловив чоловік, який знав пташину мову, про солов'я у лісі?
- Яка основна думка казки?
- Це фантастична чи соціально-побутова казка? Обґрунтуй свою думку.

ТРИ СИНИ

Словенська народна казка

Було у лісника три сини. Настав час їх до роботи привчати. Повів лісник у ліс старшого сина.

— Що б ти зробив, сину, якби цей ліс був твоїм? — запитав він.

— О, я б зрубав усі дерева і продав.

І подумав батько: «Не вийде з тебе доброго хазяїна», — мовчки пішов додому. На другий день повів він у ліс середнього сина. Зупинився перед величезними, піднебесними соснами і запитав:

— Що б ти зробив з цими соснами, якби вони стали твоїми?

— О, — зрадив середній син, — я б їх усі до однієї зрубав і поставив на цьому місці палац під самісіньке небо!

Похитав головою старий і повернувся додому. На третій день взяв він з собою в ліс молодшого.

— Що б ти зробив з цими деревами, синку, коли б вони твоїми були? — запитав батько.

— Я б ростив їх і доглядав. Вони такі гарні!

Зрадив лісник:

— З тебе, синку, добрий хазяїн вийде. Тобі і заступати на роботу замість мене.

- Як батько вирішив перевірити готовність своїх синів до роботи?
- Чому батько був невдоволений відповідями старшого і середнього синів?
- Кому з синів передасть батько своє ремесло? Чому?
- Розглянь малюнок. Який уривок з казки проілюстровано? Які дійові особи зображено на малюнку?
- Прочитай текст в особах.

ДІДУСЬ І МАТИ ВОДИ

Ногайська народна казка

Якось один дідусь пішов у ліс по дрова. На шляху до лісу протікала бурхлива річка. Дідусь ступив на хиткий місток і ненароком випустив сокиру. Перейшовши річку, дідусь сів на березі і заплакав. Адже в його бідному господарстві була єдина сокира! Тут з річки вийшла Мати води і питає:

— Чого ти плачеш?

— Та ось впустив у річку свою єдину сокиру.

Тут Мати води дістала із дна річки золоту сокиру, простягла старому і каже:

— Твоя сокира?

— Ні, — відповідає дідусь.

Вона дістала іншу сокиру, на цей раз срібну, й питає:

- Може, це твоя сокира?
- Та ні, — відповідає старий.

Тоді Мати води показала дідусеві третю сокиру, зовсім просту.

- Твоя?
- Оце моя! — зрадів дідусь.

За його чесність Мати води віддала дідусеві усі три сокири: золоту, срібну, просту. Дідусь нарубував дров і повернувся додому. Його багатий сусід побачив у старого золоту і срібну сокиру та й питає:

- Звідки в тебе таке багатство?

Дідусь усе йому розповів. Тоді багатій швидше вхопив свою сокиру і побіг до води. Вкинув сокиру в річку, а тоді сів на березі і став плакати. Вийшла з річки Мати води й питає:

- Чого ти плачеш?
- Впустив свою сокиру у воду.

Мати води нагнулася і дістала з дна золоту сокиру.

- Це твоя сокира?
- Так-так, моя! — відповідає той. Тут Мати води й каже:
- Ти обманув мене, і не буде тобі ні золотої сокири, ні простої.

І з цими словами вона щезла.

- Яка пригода трапилася з дідусем, коли він пішов у ліс по дрова?
- Як Мати води перевіряла дідуса на чесність?
- Чому дідусь став володарем усіх трьох сокир?
- Що спонукало багатія вдатися до хитрощів?
- Як Мати води вчинила з багатієм? Чому?
- Чого навчає казка?
- Розглянь малюнок. Знайди і прочитай, якими словами з казки можна його підписати.
- Попрацюй над проектом «Аукціон народної мудрості».

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

ДВА ІВАНИ

Жили собі два Івани. Два мрійники. Хотіли для людей добро зробити. Героями називатися.

От перший Іван мріяв-мріяв та й надумав — час починати. Виліз на високу гору — щоб усім його видно було, сів на камінь і чекає, коли покличуть люди на подвиг, героєм наречуть.

А другий Іван підвівся та й пішов собі вперед — на широкі простори.

Гукнув його перший Іван зі своєї високої гори:

— Ти що надумав?

— Садок хочу насадити, смачні яблука виростити на радість людям!

— Хе, хіба це велика справа? Найлегша з найлегших. Бачиш, яблужок йому забажалося! За таке героєм не назвуть. — І знов усівся на свій камінь. Чекає. Довго чи ні казка мовилася, швидко чи повільно час минав, — тільки Іван з гори гукнув другові:

— Гей, Іване! Чи яблужка вже виросли?

А люди й відповідають:

— Виросли. Солодкі, соком-здоров'ям налиті. Спускайся скуштуй — сильнішим станеш.

— Нема коли, — поважно відповідає Іван. — Чекаю, коли ви мене на подвиг покличете.

— Чекай, чекай! — усміхаються люди. — От твій товариш далеко вже від тебе пішов.

— Гей, Іване! — непокоївся Іван зі своєї високої гори. — Де ти, що поробляєш?

— Вугіллячко рубаю! — почулося здалека. — Вогник людям дарую! Спускайся до нас, бригада у нас дружна, саме

на трудову зміну заступаємо!

— Е, ні! — хитро посміхнувся Іван зі своєї високої гори.
— У вас праця, а я подвиг бажаю звершити. Почекаю ще — люди обов'язково покличуть!

А час біжить, рік минає... Другий добром люди згадують... Третій завершується...

Ще більше стурбувався Іван на своїй високій горі. І люди наче забули про нього, про подвиг не згадують, і друг невідомо що поробляє. Кудись зник, а куди саме — ніхто не знає.

— Іва-ане! Де ти? — гукнув щосили Іван зі своєї високої гори. — Куди подівся?

— Нікуди я не подівся, саме зараз над твоєю високою горою пролітаю!

Підняв голову Іван до неба, а там космічний корабель летить, і керує ним його товариш. А люди на землі радіють:

— Слава Івану!

— Слава зоряному герою!

— Чому ж ти мене не покликав, на подвиг із собою не взяв? — бідкається Іван на своїй високій горі. А Іван з піднебесся йому відповідає:

— Ти все на подвиг збирався, а я працею, трудом зайнятий був. Бачу я звідси — твоя гора незчисленні скарби в собі таїть. Поміркуй, як їх видобути, людям подарувати. Усім Іванам на землі діло є!

Юрій Ярмиш

- Як автор назвав двох Іванів?
- Як вирішив здійснити свою мрію перший Іван?
- Як здійснював свої мрії другий Іван?
- Чи вдалося стати героєм першому Івану? Чому?
- Що порадив другий Іван першому?
- У яких словах міститься основна думка казки? Хто з героїв казки її висловив?
- Будь дослідником. Знайди і прочитай інші твори Юрія Ярмаша.

СУМНИЙ ТИГР

Жив собі тигр. Був він запертий у клітці в зоопарку. Клітка була міцною, залізною, ще й довкола з дротяною загорожею.

Люди приходили дивитись на нього і показували його своїм дітям. Говорили: «То злий тигр. Не будеш чемний — він тебе з'їсть!» Діти плакали зі страху, а люди сміялися. Тигр

тільки лежав собі тихо. Глядів крізь ґрати й крізь натовп на небо, на сонце, уночі — на місяць, на зірки та все згадував, як то жилось йому красно*, коли він був іще малим. Згадував джунглі, ріку, густу травичку, волю. І мав великі-превеликі очі. Це тому, що він дуже сумував.

* Красно — гарно, хороше.

Якось надвечір, коли в зоопарку не було вже нікого, а тигр знову дивився на місяць, що сходив, — нараз пролетів повз його клітку пташок*. Дрібний-дрібнісінький. Ніколи ще тут такий не літав, аж раптом ось цей. Тигр окликнув його: «Пташку!» Пташок хотів полинати далі, але побачив великі сумні тигрові очі і влетів за ґрати. Першу мить вони розглядали один одного. Потім тигр ніжно погладив пташка лапою по голівці. Та пташок не спурхнув. Навіть не злякався. Знав добре: той, у кого такі величезні сумні очі, не може бути злим. Тигр зітхнув: «Бути б маленьким, як ти, мати б крильцята — ось чого мені журно! Що робиш, чим живишся, пташку, що ти такий малий?» Пташок схилив голівку набік і відказує тигрові: «Не журись. Я живлюся сірими зернятками, що ростуть у лісі. Принесу тобі кілька. Коли ти їх з'їси, то, можливо, станеш таким, як я».

І пташок полетів. Тигр ліг біля ґрат і чекав. За хвилину пташок вернувся і приніс у дзьобику кілька сірих зерняток. Тигр їх ковтнув — і відчув, ніби трохи поменшав. Глянув здивовано на пташка — а той лише каже: «Бачиш!» Відтак узявся літати й носити сірі зернятка, а тигр їх усе їв і зменшувався, поки не став маленьким, як пташок. Та й крильцята йому нарости. Прослизнув тоді поміж ґрати — і опинився на волі. Зраділи обидва пташки й весело понеслися кудись далеко-далеко.

Наступного дня сторожі зоопарку здивувалися, заставши порожню замкнену клітку.

Але хоч би ви їм і всоте втовкмачували, як усе це трапилося, вони вам скажуть: «Не говоріть дурниць! Та ж таке буває тільки в казках».

Алоїз Мікулка

* Пташок — те ж саме, що птах, пташка.

- Про що згадував тигр, сидячи в клітці?
- Що спонукало тигра покликати пташка?
- Чому пташок не злякався тигра?
- Як пташок вирішив допомогти тигрові?
- Що здивувало сторожів зоопарку?
- Чому сторожі не повірили в цю пригоду? А ти віриш?
- Чим літературна казка відрізняється від народної? Обґрунтуй свою думку.
- Додай у казку ще один образ. Наділи його позитивними рисами, які б хотілося мати тобі.

ДІДОВА КОЗА ТА РАК-НЕБОРАК

Казка-п'єса

Дійові особи: Ведучий, Коза-дереза, Дід Кирило, Дочка Килина, Дочка Горпина, Баба Параска, Заєць, Ведмідь, Лисичка, Рак.

Ведучий: Жили-були в одному селі
Баба, дід та доньки дві.
Якось дід прийшов з базару,
Накупив собі товару.
Головне ж, придбав козу —
Круторогу дерезу!
Каже вранці дід Килині:

Дід Кирило: Пасти йди козу, дівчино.
Та гляди ж, щоб була сита.

Ведучий: А дівча йому сердито:

Дочка Килина: Що то я маленька, може,
Що пасти козу не зможу!

Ведучий: Сонце вже зібралось спати,
Дід стріча їх біля хати:

Дід Кирило: Нумо, кізко моя мила,
Що пила ти і що їла?

Коза-дереза: Я голодна, любий діду,
Нагодуй мене обідом.
Бо схопила лиш листочок
Та води один ковточок!

Ведучий: Дід розправив грізно спину:

Дід Кирило: Геть з моїх очей, Килино!

Ведучий: Каже вранці дід Горпині:

Дід Кирило: Пасти йди козу, дитино.
Та гляди, щоб була сита,
Бо інакше будеш бита!

Дочка Горпина: Та чи ж зовсім я маленька?
Випасу козу гарненько!

Ведучий: Сонце вже зібралось спати,
Дід стріча їх біля хати:

Дід Кирило: Нумо, кізко моя мила,
Що пила ти і що їла?

Коза-дереза: Я голодна, любий діду,
Нагодуй мене обідом.
Бо схопила лиш листочок
Та води один ковточок!

Ведучий: Дід розправив грізно спину:

Дід Кирило: Геть з моїх очей, Горпино!

Ведучий: Баба в третій день іде,
В луки кізоньку веде
І шука траву зелену.

Баба Параска: Скаже кізонька про мене,
Що я кращою була —
Напувала та пасла...

Ведучий: Сонце вже зібралось спати,
Дід стріча їх біля хати:

Дід Кирило: Нумо, кізко моя мила,
Що пила ти і що їла?

Коза-дереза: Я голодна, любий діду,
Нагодуй мене обідом.
Бо схопила лиш листочок
Та води один ковточок!

Ведучий: Дід розправив грізно спину
Та й прогнав з очей дружину!
На світанку рано встав,
Пасти сам козу погнав.
Вивів кізку на леваду,
Напував водою радо.
А як сонце стало низько,
Сам повів додому кізку.
Біля дому обігнав
І рогату зустрічав:

Дід Кирило: Нумо, кізко моя мила,
Що пила ти і що їла?

Коза-дереза: Я голодна, любий діду,
Нагодуй мене обідом.
Бо схопила лиш листочок
Та води один ковточок!

Ведучий: Зрозумів тут дід Кирило,
Що коза його дурила,
З тину виломив лозу,
Відшмагав свою козу.
Кізка вирвалась та ходу
Десь до лісу, на природу!
Аж хатинка на узліссі...

Коза-дереза: Буду жити в цьому лісі!
Хто в хатинці — утікай,
Місце кізоньці звільняй!

Ведучий: Зайчик в тій хатинці жив,
З усіма ладком дружив.
Як почув цю грізну мову,
То й утік, поки здоровий!
Сидить зайчик на узбіччі,
У сльозах усе обличчя.
Гульк, ведмедик іде наче:

Ведмідь: Ти чого сидиш, юначе?

Заєць: Геть чудовисько страшне
З дому вигнало мене!

Ведмідь: То я силу добру маю
І чудовисько злякаю!

Ведучий: Тільки бурий до порога,
Як з хатинки — грізні роги!

Коза-дереза: Я коза-дереза!
На базарі куплена,
Ще й лозою луплена.
Впрусь копитами в підлогу,
Підчеплю тебе на роги!

Ведучий: Так ведмедик ізлякався,
Що притьмом* у ліс подався!
Знову бідний зайчик плаче...
Аж лисичка хитра наче:

Лисичка: Ти чого, сіреньке, плачеш?

Заєць: А ти нібито не бачиш?
Геть чудовисько страшне
З дому вигнало мене!

Лисичка: То я силу добру маю
І чудовисько злякаю!

Заєць: Та ведмідь і той злякався!

Лисичка: То не дуже він старався.

Ведучий: Лиш лисичка до порога,
Як з хатинки — грізні роги!

* Притьмом — дуже швидко, поспіхом.

Коза-дереза: Я коза-дереза!
На базарі куплена,
Ще й лозою луплена.
Впрусь копитами в підлогу,
Підчеплю тебе на роги!

Ведучий: То лисичка все забула,
З ляку в хащі дременула.
Знов ллє сльози неборак...
Бачить: суне з річки рак:

Рак: Чом сидиш отут, дитино?
В тебе ж є своя хатина!

Заєць: Геть чудовисько страшне
З дому вигнало мене!
Гнав ведмедик і лисиця —
Він нікого не боїться!

Рак: Та не плач, маленьке, цить!
Підем разом його бить!

Ведучий: Рак повзе вже до порога,
Як з хатинки — грізні роги:

Коза-дереза: Я коза-дереза!
На базарі куплена,
Ще й лозою луплена.
Впрусь копитами в підлогу,
Підчеплю тебе на роги!

Ведучий: Не злякався аж ніяк
 Ні кози, ні ріжок рак —
 За хвоста її смикнув
 І щосили ущипнув!

Коза-дереза: Ой же, лишенько! Ме-е-е-ме-е!
 Не щипай же ти мене-е-е-е!

Ведучий: Мекнула коза від болю
 Та й побігла десь на волю.
 Рак, звичайно, молодець,
 Ну, а казочці — кінець!

Любов Яковенко

- Яку українську народну казку тобі нагадала прочитана казка-п'єса Любові Яковенко?
- Хто головний герой казки-п'єси?
- Якою тобі видалася Коза-дереза?
- Як дід Кирило переконався у неправдивості слів Кози-

дерези?

- Що трапилося з Козою-дерезою в лісі?
- Хто намагався допомогти зайцеві повернутися до своєї хатинки?
- Уяви себе співавтором казки-п'єси. Склади історію про те, що могло трапитися з Козою-дерезою після її втечі із зайчикової хатинки.
- Попрацюй у групі. Обери для себе одну з дійових осіб. Підготуйся до театралізації казки-п'єси.

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Які українські народні казки увійшли до розділу «Казкова скарбниця»?

2. У якій українській народній казці розповідається про трьох братів? Назви їх імена.

3. Які казки висміюють людську жадібність?

4. Назви казку і героя, якому належать такі слова: *«Ніде того не їж, що не годиться. Ніде того не шкодуй, чого вже не можна повернути. Ніколи словам неподобним не вір»*.

5. Кому з героїв казки належать слова: *«Кожному своя вітчизна, своє гніздо наймиліше. ... А воля — найдорожче»*? Назви цю казку.

6. Хто автор казки «Два Івани»? Які казки цього автора ти знаєш ще?

7. Розкажи, про кого і що розповідається у словенській народній казці. Назви її.

8. Кому належать думки: *«...той, у кого такі величезні сумні очі, не може бути злим»*? Назви казку.

9. До яких казок можна використати такі прислів'я:

Не хитруй, натрапиш на хитрішого.

Беруть завидки на чужі пожитки?

10. З твором якого жанру тебе познайомила Любов Яковенко?

НАЦІОНАЛЬНІ УКРАЇНСЬКІ СВЯТА

Давньогрецький філософ Демокріт 370 року до нашої ери писав: «Життя без свят, наче довга дорога без перепочинку». Справді, свята покликані насамперед прикрашати суворі будні, надавати наснаги. Народні свята були своєрідними календарними сторінками річного циклу. Вони супроводжувалися казковими чарівними діями та обрядами, в яких брали участь і дорослі, і діти. Кожен ніби стає артистом: говорить казкові слова, танцює та співає веселі пісні, навкруги лунають світлі, добрі побажання. Зі століття в століття переходять обряди від старшого покоління до молоді, передаючи традиції та звичаї нашого народу.

Зиму й справді можна назвати порою свят. Це і дні святих: Катерини, Андрія, Миколи, це й Різдво, і Новий рік: Маланки, Василя; Водохреща. Кожне з цих свят має щось своє, особливе, та є в них і багато спільного: можна поворожити, зазирнути у майбутнє або дізнатися, чи багатий буде урожай. Можна загадати бажання, і воно, цілком можливо, здійсниться — адже люди вірили, що святкові дні мають особливу силу.

13 грудня вважається днем пам'яті мученицької смерті одного із дванадцяти апостолів Христових — Андрія Первозваного. За церковними легендами, святий проповідував християнство у Скіфії й дійшов аж до Києва, де на одному із пагорбів поставив хрест зі словами: «Чи бачите гори ці? Повірте мені, на них засяє благодать Божа».

У народі це свято інколи називають Калитою. Саме така назва збереглася з дохристиянських часів, коли дівчата спеціально до цього свята випікали коржі, які мали назву «калити». Потім з цією обрядовою стравою влаштовувались різноманітні ігри та гадання. Це свято вважається парубочим, хоча святкує його вся молодь, збираючись на вечорниці.

*За матеріалами книги
«Свята, традиції, звичаї українського народу»*

- З чим порівнював свята давньогрецький філософ Демокріт? Яке пояснення ти цьому даси?
- Чому зиму можна назвати порою свят?
- Яке свято українці відзначають 13 грудня? Як у народі називають це свято?
- Розкажи, що ти знаєш про свято Андрія.
- Пофантазуй. Перенеси обставини, описані в творі, в прадавнє минуле.

АНДРІЙ ПЕРВОЗВАНИЙ

Ластівочко перша,
променю пресвітлий,
Ти прибув з країни
золотого літа
І зійшов зорею
на дніпровські схили...

З обраних ти перший
Богові став милим.
Й вісточку, пророку,
ти приніс від Нього
Про славетну долю
Києва святого.

Лідія Дяченко

- Про кого автор написала вірш?
- Як автор називає Андрія Первозваного?
- Яку вісточку від Бога приніс пророк?

19 ГРУДНЯ — ДЕНЬ СЯТОГО МИКОЛАЯ

Немає на нашій землі людини, яка б не горнулася до Святого Миколая. Ми звертаємося до нього зі своїми потребами, проханнями, бо знаємо, що він може подати нам руку допомоги.

Святий Миколай народився в місті Патарі, в Малій Азії, близько 280 року. Після смерті своїх батьків він роздав свою спадщину

бідним людям, а сам вирушив до Палестини поклонитися святим місцям. Після повернення додому він прийняв сан священика. Відтоді Миколай допомагав усім, хто потребував

його ласки. Своїми молитвами він утихомирював бурю на морі, рятував хворих, він нікому не відмовляв у пораді і дарував утіху.

Кожна дитина з нетерпінням чекає на цей день. Бо Микола-чудотворець піклується про дітей, спрямовує їх на праведну дорогу.

День Святого Миколая — веселе народне свято. Як у всьому світі діти чекають Санта Клауса, так в Україні діти пишуть листи Святому Миколаю. У цих листах вони описують свої добрі вчинки за рік, розповідають про свої мрії та бажання. Але «дід Миколай знає про все», і тому тільки хороші діти отримують від нього подарунки, а неслухняним перепадає різка.

З журналу «Соняшник»

- Що тобі стало відомо про Святого Миколая?
- Як Микола-чудотворець піклується про тих, хто потребує його ласки?
- Уяви себе автором. Створи свою розповідь про день Святого Миколая.
- Про що українські діти пишуть у листах до Святого Миколая? А що напишеш ти?

СВЯТИЙ МИКОЛА

Іде святий Микола полями й лугами, а за ним поспішають ангелики, що несуть подарунки для добрих та чемних дітей.

Ходить Чудотворець по всіх усюдах, минає хати, загороди, села й міста, роздає дарунки, благословить і потішає бідолох і нужденних.

Так зайшов у село, в якому під самим лісом стояла хата. Двері відчинені, на порозі сидить хлопчина босий,

розхристаний, у подертій одежині і вдивляється в небо, в ту молочну дорогу, що з небесних палат веде на землю.

Це малий Тарасик. Матері він не запам'ятав, торік умер батько, і він лишився круглим сиротою. Тепер служить у старої Василихи й пасе влітку овець та гусей. Він не показував великого розуму — робив, що йому казали робити, але ця робота була йому не в радість. Одно лиш його захоплювало. Побачить, бувало, що якась мати пестить і цілує свою дитину, малий Тарасик біжить мерщій туди, витріщує очі, розкриває рота і так вдивляється в матір, наче б йому очі хотіли вискочити. Приходить святий Микола під хату, а Тарасик навіть шапки не здіймає, лише витріщив очі та й дивиться.

— Що ж то, Тарасику, ти мене не пізнаєш? — питає святий Микола.

— Чому ні, тільки я вас визирав із неба, а ви тим часом прийшли з села.

Всміхнувся святий Микола і знов питає:

— Скажи мені, Тарасе, чим тебе маю обдарувати? Може, шапкою, одягом, чобітьми?

— Ні...

— Може, тобі дати такої їжі, щоб ти не був ніколи голодний?

— Ні...

— А може, ти хочеш грошей багато?

— Також ні.

— Скажи ж, Тарасику, щиро, що ти хотів би мати?

Адже знай, що я і для тебе приніс дарунків, бо ти нічим не прогнівив Господа Всевишнього.

На ті слова Тарасик упав на коліна і прошепотів несміло:

— Я хотів би, святий Отче Миколаю, щоб мене хтось хоч раз у житті попестив і приголубив, як мати свою дитину.

Засмутився святий Миколай і не сказав ні словечка. Любов матері — це, власне, єдина річ, якою він не міг нікого обдарувати.

Віра Вовк

- Хто допомагає святому Миколі розносити подарунки для добрих і чемних дітей?
- Кого побачив Чудотворець у селі?
- Яка розмова відбулася між святим Миколою і Тарасиком?
- Що дуже засмутило святого Миколая?
- Що тебе найбільше зворушило у творі?
- Назви дійових осіб твору. Прочитай текст в особах.
- З яким проханням звернешся до Чудотворця ти?

1 СІЧНЯ — НОВИЙ РІК

Новий рік — свято особливе, на нього чекають усі — дорослі і діти. Наші предки зустрічали його у різний час. Спочатку це було навесні. Язичники вважали, що саме пробудження природи і є початком відліку часу. У слов'ян був бог вишень Корніс. Щоб уласкавити його (а від нього залежав урожай), кожної весни на квітучих деревцях вишень запалювали свічки.

Із введенням християнства відлік часу почали вести не з весни, а з осені. Церковний Новий рік і тепер починається 1 вересня. Майже всі європейські країни вдавалися до

зимового обчислення часу. І російський цар Петро І, проводячи реформи, 1700 року видав наказ, згідно з яким святкування Нового року переносилося на січень. Так з'явився звичай святкувати Новий рік у ніч з 31 грудня на 1 січня.

Зробити так, щоб узимку вишня вкрилася квітками, нелегко. Тому на зміну їй прийшла ялинка, яка завжди була зеленою та пишною. Уперше новорічну ялинку прикрасили паперовими трояндами 1600 року. А ось перші скляні іграшки з'явилися 1850 року.

З нетерпінням діти і дорослі чекають на Діда Мороза.

Скільки йому років, мабуть, ніхто не знає, але він приходить до дітей уже 200 років. У нашого Діда Мороза багато братів. Так, американці та англійці називають Діда Мороза Санта Клаус, італійці — Бабо Натале, французи — Пер Ноель, бразильці — Пай Натал, колумбійці — Тато Паскуале, камбоджійці — Дід Жаром.

Галина Кирпа

- Чому Новий рік вважають особливим святом?
- Коли у сиву давнину зустрічали Новий рік?
- Яке дерево прийшло на зміну вишні?
- Чим прикрашали новорічну ялинку?
- Чи має родину Дід Мороз?
- А ти чекаєш Діда Мороза? Про що ти йому розповіси?
- Будь дослідником. Знайди повідомлення про те, як святкують Новий рік в інших країнах світу.

НОВИЙ РІК

Новий рік іде землею
В чистім полі без доріг,
Світить зорі понад нею,
Розсіває срібний сніг.
Новий рік іде горами
У червоних чобітках.
Сяють ясними вогнями
Скрізь ялинки по хатах.

Іванна Блажкевич

- Який настрій викликав у тебе вірш?
- Які слова використала автор, щоб показати Новий рік як живу істоту?
- Перечитай вірш ще раз. Спробуй намалювати словесні картинки до нього.
- Прочитай вірш так, щоб слухачі відчували твоє ставлення до зображеного.
- Розкажи, що незвичного ти побачив(-ла) у довкіллі.
- Склади ланцюжок римованих слів.
- Вивчи вірш напам'ять.

РІЗДВО

7 січня — одне з найбільших християнських свят — Різдво Христове. Це свято радості і єднання людських душ. У цей день усі ми ніби заново народжуємося, залишаючи всі образи, сварки у минулому. Це свято покликане об'єднати нас усіх та зробити трішечки кращими.

Народився Ісус Христос уночі в убогій печері-вертепі за містом Вифлеємом. Божа Мати, Діва Марія, сповила його й поклала до ясел із сіном. Коли пастухи, дізнавшись від

Ангела Господнього про народження Спасителя, знайшли у вертепі немовля у яслах, то над ним сяяла велика зірка.

Увечері напередодні Різдва в кожній оселі готували 12 пісних страв, серед яких неодмінно була кутя. Оселю святково прибирали. Біля покуті чи на столі ставили й Дідуха — солом'яний сніп або спеціально виплетений вінок з колосся. Вважалося, що він, як і всі інші хатні речі, набуває чудодійної сили і приносить щастя та успішну працю. Господар зі свіжоспеченим хлібом, медом і маком, із запаленою свічкою тричі за сонцем обходив хату подвір'я. Не обминав він і стайні, де худобу обсипали маком, обкурювали зіллям — щоб на неї не було напасті.

Тільки-но на небосхилі з'являлася перша надвечірня зірка, уся родина сідала за багатий стіл. Він справді був багатий — аж дванадцять різноманітних страв. Тому в народі цей вечір називали Свят-вечором, Багатим вечором, Багатою кутею чи Вілією. Починали й закінчували вечеряти кутею та узваром.

Після цього мати готувала пироги, які діти мали однести дідусям і бабусям, а також хрещеним. Від хати до хати починали ходити хлопчачі колядницькі ватаги. Колядники вістять нам тайну різдва світу і Господа, славлять народження Бога. Ватага колядників обирає собі звіздаря (той, хто носить зірку та веде переговори з господарями) і міхоношу (той, хто збирає дарунки до торби). У деяких колядників є дзвоники, деякі мають музичні інструменти, а всі разом вони співають колядки — величальні пісні для усієї родини та кожного її члена, бажають їм щасливої долі.

Під час святok на вулицях можна було зустріти театр-вертеп. Це одне з найяскравіших дійств в українському народному житті. Є два види вертепного дійства — народна театралізована вистава і ляльковий театр-вертеп. Одні

вважають, ніби термін «вертеп» походить від старослов'янської назви печери, де, за біблійними переказами, народився Христос; інші пояснюють його тим, що обертається зірка колядників, підлога у хатках-вертепах, ляльки в них. Головна мета вертепу — поздоровити усіх із Різдом, новорічними святами, розповісти про народження Христа. Для лялькового вертепу виготовляли з дощечок і картону переносну хатку.

*За матеріалами книги
«Свята, традиції, звичаї українського народу»*

- Яке свято відзначають 7 січня?
- Що тобі стало відомо з твору про народження Ісуса Христа?
- Чим поповнилися твої знання про Свят-вечір?
- Що ти можеш розповісти про колядників?
- Яка головна мета вертепу?
- Підготуй проект «Як святкують Різдво у моїй родині».

ВІНШУВАННЯ ДЛЯ КОЛЯДНИКІВ

З Святим Різдвом вітаю,
Всім здоров'я бажаю,
Господарю — на воли,
Господині — на квочки,
Хлопцям-дівчатам — на гуляння,
Малим дітям — забавляння,
Христу Богу — вихваляння.

Хай вам буде Бог у дорозі
На кожному броді, на перевозі.
Я вас віншую щастям, здоров'ям,
Сими святами та й Різдвяними!

Дай же вам, Боже, на двір щастячко,
На двір щастячко, в дім здоров'ячко.
Дай же вам, Боже, в городі зело*,
В городі зело, дома весело!

- Вивчи напам'ять віншування (за вибором).
- До кого ти неодмінно підеш колядувати? Які колядки заспіваєш?
- Пофантазуй. У якій обстановці відбуваються ці події? Опиши її.

* Зело — зелень.

З РІЗДВОМ ХРИСТОВИМ!

Хай за вікном хуртеча* злиться,
А нам співати і радіти.
Горить ялинка у світлиці —
З Різдвом Христовим, любі діти!
Сьогодні всі ми будем разом
Й вертеп, напевне, буде з нами.
Пробачте, що внесли морозу:
— З Різдвом Христовим, тату й мамо!
Схилився за ворота вечір.
Звізда нова зійшла на обрій.
Той вечір завітав до речі:
— З Різдвом Христовим, люди добрі!
Дніпро обняв дзвінкі Карпати,
А в хаті вже — кутя** і сіно.
Дозвольте заколядувати:
— З Різдвом Христовим, Україно!

Йосип Струцюк

- З яким святом вітають дітей, батьків, усіх людей?
- Де відзначається Різдвяне свято?
- З яким настроєм треба читати вірш? Чому?
- Які почуття ти подаруєш тим, хто слухатиме вірш?
- Прочитай піднесено, урочисто, з любов'ю рядки, які містять вітання.
- Кого ти привітаєш з Різдвяними святами? У який спосіб ти це зробиш?
- Уяви себе художником. Якими малюнками ти проілюструєш твір?

* Хуртеча — заметіль, завірюха.

** Кутя — крута каша з медом чи ізюмом.

До Свят-вечора українська господиня мала приготувати 12 пісних страв: узвар, варені горох та квасолу, смажену капусту, рибу, вареники, картоплю, гриби, кашу гречану з конопляним молоком, голубці з пшоном, коржі з маком та кутю з товченої пшениці. У цьому їй допомагали діти.

- ☞ На багату кутю зоряне небо — кури добре нестимуться і вродить горох.
- ☞ Місячна ніч — урожай на баштани.
- ☞ Ожеледь на деревах — урожай горіхів і садовини.
- ☞ Сніг іде — врожай на яблука.
- ☞ Інй або сніг — на мокре літо і дорід зернових.
- ☞ На Різдво день теплий — хліб буде темний, густий.
- ☞ Від Різдва до Хрещення полювати на звірів і птахів не можна — гріх.
- ☞ На Різдво завірюха — бджоли будуть добре роїтися.
- ☞ Дивляться після вечері у вікно: якщо чисте і зоряне небо — буде сухе й врожайне літо і навпаки.
- ☞ Біле Різдво — зелений Великдень.
- ☞ У який день випало Різдво — у такий треба починати жнива.

ВЕЛИКДЕНЬ

Коли у твоїй душі дзвонять дзвони, лагідне сонце пригріває землю, птахи співають, то це говорить про те, що прийшло довгоочікуване найрадісніше свято — Великдень. Свято це символізує воскресіння розп'ятого на хресті Ісуса Христа.

До Великодня віруючі готуються сім тижнів Великого посту — одного з найсуворіших постів.

Останній перед Пасхою тиждень називають Страсним, або Білим. Чистий четвер — це день очищення від бруду на тілі та в душі. Митися в цей день намагалися до сходу сонця. Очищення душі — це сповідь у церкві. А ввечері у Чистий четвер віруючі йдуть до церкви та слухають «страсті» — розповіді про страждання Христа. Під час богослужіння люди запалюють свічки, а потім забирають їх із собою та намагаються донести до хати так, щоб не згас вогник. Страсну свічку зберігали й у подальшому використовували як оберіг.

У Страсну п'ятницю печуть паски. А у Великодню суботу готують крашанки та писанки — символ Пасхи. Життя, яке зберігалось в яйці, потрібно було захистити від злих сил, тому тонку шкаралупу покривали фарбою та різноманітними знаками-символами. Кольори, в які фарбували яйця, мали свою мову. Червоний означав радість життя; жовтий — місяць, зорі, врожай; блакитний — здоров'я; зелений — воскресіння природи; чорний з білим — пошану духів. Кожен знак на писанці був символом. Зорі, сонце, павучки, баранячі ріжки, сосни, сороки, пояски, вітрячки — це закодовані наші обереги, котрі дають силу, приносять радість, застерігають від злих духів.

У пасхальну суботу пізно ввечері громада збиралася біля церкви. Існувало повір'я: хто засинав у цю святкову ніч, той просипав своє щастя. Опівночі починалося богослужіння. Потім виносили плащаницю — полотнище із зображенням тіла Христа в труні — відбувався хресний хід навколо церкви. На світанку всі приносили для освячення паски, крашанки, сало, ковбаси та поспішали додому, де відбувалося урочисте родинне розговіння.

Світлої неділі скрізь звучить піднесене вітання: «Христос воскрес!» У відповідь чується радісне: «Воістину воскрес!» За давньою традицією після такого вітання люди тричі цілуються та вручають одне одному писанки як великодній дар.

*За матеріалами книги
«Свята, традиції, звичаї українського
народу»*

- Що символізує свято Великодня?
- Скільки часу триває Великий піст?
- Як проходить останній перед Пасхою тиждень?
- Чим займаються у Страсну п'ятницю?
- Що тобі стало відомо про пасхальну суботу?
- Як люди вітаються у Великодню неділю?
- Якого звичаю на Великдень і сьогодні дотримуються українці?

ВЕЛИКДЕНЬ

Завела нас веснянка у коло,
Красне сонце веде всіх за руки.
І квітки, наче струни, навколо
Таємничі розхлюпують звуки.
І земля — ніби писанка світла —
Кольорова, весела сьогодні.
В церкві люди — святкові й привітні.
Воскресаєм у дні Великодні.

Христина Білоус

- Який звичай описала автор у вірші?
- Чому все довкола виглядає святковим і привітним?
- Знайди порівняння і прочитай їх.
- Продовж ряд слів, якими можна описати землю на Великдень: «кольорова, весела, ..., ..., ...».
- Прочитай текст «Великдень» та однойменний вірш. Що спільного, а що відмінного ти помітив(-ла)?
- Будь дослідником. Знайди і розучи гаївки, веснянки, які тобі хотілося б виконати на Великдень.

ВЕЛИКОДНЯ ЛЕГЕНДА

Великдень називається так тому, що в той час, коли жив Христос, сонце світило так яскраво і дні стояли такі довгі, що теперішніх днів треба сім зложити до купи, щоби був один тодішній, — такий був день великий. У давнину, за часів Христа, було як зійде сонце в неділю вранці, то зайде аж наступної суботи ввечері.

А коли вороги розп'яли Христа, то дні поменшали і стали такі, як зараз. Тепер тільки Царські Ворота в церкві на свято Великодня стоять навстіж сім днів. Ось чому цей день і називається великим. Сповнилися слова Ісуса Христа і старозавітних пророків. Ісус зранку третього дня по смерті воскрес із мертвих. Відхилився важкий камінь на могилі Ісуса, з могили засяяло ясне проміння, а над гробом здійснювався воскреслий Христос, осяяний світлом великим, з кривавими слідами ран на руках і ногах.

За хвилину Ісус зник, а труна лишилася порожньою. Перелякані воїни побігли до міста сповістити свого командира про те, що сталося, щоб він їх не карав, бо вони не винні.

— Адже хто може змірятися з незнаною вищою силою, що творить диво? — сказали вони в один голос.

Командир сидів саме за столом, збираючись снідати, а на сніданок мав варені яйця. Почувши сю звістку, він розлютився на вояків і почав кричати:

— Ви, певно, позасинали, замість добре вартувати, а злодії вкрали вам тіло Ісуса! Тепер викручуєтеся, вигдавши якийсь «чудо», щоби уникнути смерті! Хіба може чоловік воскреснути з мертвих? Як з мертвого може статися живе, з червоного біле, а з білого червоне? Готуйтеся до смерті!

Воїни присягалися, що кажуть правду, та благали, щоби їм дарували життя. Раптом один із них глянув мимохіть на стіл і вигукнув:

— Ось, командире, поглянь! Чи не сталося з білого червоне? Чи не може бути чудо?

Командир поглянув і собі на стіл та й остовпів з дива. Усі яйця на таці тепер стали червоні. Хвилину не знав він, що з ним діється, а потім велика переміна сталася в його серці. Нарешті він промовив:

— Радуйтеся, бо ви врятовані! Вірю вам тепер, що Той замучений воскрес, і вірю, що Він був Богом. Ідіть з миром, а на спомин свого порятунку візьміть собі по одному червоному яйцю. Вони вас урятували.

Кажуть, що потім врятовані воюки розказували всім про те

чудо, яке сталося над гробом Ісуса і в домі командира, а на доказ того показували червоні крашанки. І відтоді всі християни кожного Великодня готують крашанки і писанки та обдаровують один одного на згадку про той день, коли червоні крашанки врятували воїнів від смерті — як Ісус Христос своїми муками врятував увесь людський рід.

- Яким був день у часи Ісуса Христа?
- Чому в церкві на свято Великодня Царські Ворота стоять навстіж відкритими 7 днів?
- На який день по смерті воскрес із мертвих Ісус Христос?
- Чому розлютився командир на своїх воїнів, які охороняли мертвого Ісуса Христа?

- Яке диво сталося у помешканні командира?
- Що допомогло врятувати вояків від страти?
- Яка з частин легенди тебе схвилювала найбільше? Чому? Прочитай її ще раз та перекажи детально.

Великодні прислів'я, приказки та прикмети

- ☞ Прийде тиждень вербовий — бери віз у дорогу дубовий.
- ☞ Верба красна — б'є напрасно, верба біла — б'є за діло.
- ☞ Обійдеться на Великдень без гречаної паски.
- ☞ Не кожен день Великдень.
- ☞ Дороге яєчко до Великодня.
- ☞ На Великдень перший раз закує зозуля.
- ☞ Де вовк на Великдень зачує дзвони, то буде там цілий рік крутитися.

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Кого із дванадцяти апостолів Христових вшановують 13 грудня?
2. У якому творі Андрія Первозваного автор називає пророком?
3. Кому українські діти пишуть листи, в яких описують свої добрі вчинки, розповідають про свої мрії та бажання?
4. Хто з героїв твору Віри Вовк «Святий Миколай» звернувся до Чудотворця з такими словами: *«Я хотів би, святий Отче Миколаю, щоб мене хтось хоч раз у житті попестив і приголубив, як мати свою дитину.»*?
5. Хто з авторів розповів тобі про братів Діда Мороза?
6. Який твір тобі розповів захоплюючу історію про традиції святкування Різдва Христового?
7. Що нового тобі стало відомо про Свят-вечір? Які народні прикмети ти перевіриш?
8. З якого твору тобі стало відомо про звичаї українців у Великодній тиждень?
9. Що тебе найбільше вразило у «Великодній легенді»?

КНЯЗІ АСКОЛЬД І ДИР — БУДІВНИЧІ УКРАЇНИ-РУСИ

Першими київськими князями були вікінги — лицарі Аскольд і Дир (говорять, що вони були нащадками Кия). Подорожуючи на човнах по Дніпру, відважні воїни спорудили на правому березі могутньої ріки людські оселі, які мали гарний, акуратний вигляд. Хоробрі лицарі прибули до міста Кия і звернулися до його жителів:

— Ви живете в прекрасних місцях, на багатій, щедрій землі, яку треба обороняти від ворогів з усіх сторін. Ми можемо зібрати військо, щоб зупинити чужі племена, але ж ви маєте платити нам данину і в усьому слухатися нас.

Порадилися кияни і відповіли прибульцям:

— Ми платимо данину чужинцям. То краще ви будьте нашими захисниками.

Аскольд і Дир уславилися своїми походами на сусідні землі і зібрали їх до купи в одну міцну державу. Коли вони виступили проти Візантії, греки, побачивши велику силу ворожого війська під мурами своєї столиці, усю ніч молилися перед іконами святої Богородиці про її заступництво.

Уранці процесія віруючих вирушила до тихого моря. Тільки греки занурили чудотворний образ святої у воду, як на морі знялася страшенна буря. Під високими хвилями

зникли кораблі киян, а частину з них, мов сірники, повикидало на берег розбурхане море.

Ось так, за переказами, Мати Божа врятувала побожних візантійців. Після хрещення наш народ шанує Пречисту Богородицю як свою покровительку. А у Києві над Дніпром є могила, яку кияни й досі називають Аскольдовою.

У часи князювання Аскольда і Дира зростала і розвивалась майбутня українська держава — Київська Русь.

За Володимиром Цветковим

- Що тобі стало відомо про князів Аскольда і Дира?
- Чого найбільше прагнули Аскольд і Дир?
- Кого вважає український народ своєю покровителькою?
- Чому Аскольда і Дира вважають будівничими України-Русі?
- Розглянь малюнок. Який уривок з твору проілюстровано. Прочитай його.

ПОВЧАННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Князь Володимир Мономах був могутнім, дуже освіченим і мудрим. Він написав книгу «Повчання дітям». Ти читаєш уривок з неї.

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом Мудрим і батьком своїм і матір'ю своєю з роду Мономахів був наречений руським іменем Володимир. Сидячи на снях, тобто збираючись уже помирати, звертаюсь до вас з оцим словом.

Діти мої або хтось інший, слухаючи мою грамотицю*, не посмійтеся з неї, а прийміть її до свого серця і не лінуйтеся, а щиро трудіться.

* Грамотиця — документ; послання.

Що таке людина, як подумаєш про це? Велика розумом людина, та не може досягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як усе мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена... А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуєшся, як створено людину і які різні та багатоликі людські обличчя, якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя. І тому подивуєшся, як птиці небесні із раю-вирію летять, і перш за все до нашого дому, але не поселяються в одній країні, а, сильні й слабкі, розлітаються по всіх землях, щоб наповнилися щебетом ліси і поля. Все це дано людям на користь, на їжу і на радість їм...

Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам.

І вдову захистіть, не дайте сильним згубити людину...

Ніколи не майте гордоців у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру, смертні ми.

Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Пам'ятайте, як учив мудрий Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухайте, старішим слід підкорятися, з рівними і молодими мати згоду і бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

В домі своєму не ледачкуйте, а за всім приглядайте самі... Ні їжі, ні питтю не віддавайтесь без міри, ні солодкому сну... Брехні остерігайтесь, куди б ви не верстали* шлях своєю землею, не давайте отрокам** своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас.

* Верстали — кудись йти; пересуватися.

** Отрок — хлопець-підліток.

А куди б не прийшли і де б не зупинялися, напійте і нагодуйте нужденного. Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов... Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні.

Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте... Якщо забуваєте про це, то частіше заглядайте в мою грамотицю: і мені буде не соромно, і вам буде добре.

Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтесь, — як батько мій, дома сидючи, знав п'ять мов, через те й честь йому була в інших країнах. Лінощі — це мати всьому дурному: хто що й знав, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтесь ні на що хороше, і хай не застане вас сонце в постелі. Так робив мій батько покійний і всі добрі мужі... Спочинок у полудень дається людям за труди: після трудів спочиває і звір, і птиця, і люди.

Переказав Віктор Близнець

- Що залишив Володимир Мономах у спадок дітям?
- Про що розмірковував князь Володимир?
- Які прохання висловив князь до дітей у своїй книзі?
- Що тебе найбільше вразило у повчанні Володимира Мономаха?
- Підготуй прохання, яке ти хочеш передати своїм нащадкам.

БУЛА ВОНА МУДРОЮ І ТЯМУЩОЮ...

Найвидатнішою жінкою Київської держави вважають княгиню Ольгу — дружину князя Ігоря, яка почала правити після його загибелі. Виняткове явище в ту сувору добу — жінка впродовж багатьох років (944—969) мала всю повноту влади у великій державі. Це є свідченням її талановитості як

правительки. Княжувала Ольга від імені малолітнього сина Святослава, але твердо тримала владу у своїх руках. Вона об'їздила свої землі, встановлюючи в них нові закони й засновуючи нові поселення. Побутує думка, що княгиня була першою жінкою-русиною, слава про яку поширилася по всьому світі.

Цей факт дає уяву про високий рівень культури і моралі держави, що беззастережно кориться владі слабкої жінки, держави, що в добу панування фізичної сили шанує розум і душевну силу.

У зовнішніх стосунках Ольга віддавала перевагу дипломатії перед війною. «У 957 році їде вона до Константинополя для переговорів із візантійським імператором. До цього часу історики сперечаються з приводу конкретної мети візиту. Залишилося безцінне джерело, книга імператора Костянтина Багрянородного «Про церемонії», де докладно описується зовнішня сторона урочистої зустрічі Ольги в палаці. Автор перелічує почет* княгині: з нею були племінник, двірські жінки, священник Григорій, 20 послів, 44 купці, перекладачі — разом 80 осіб. Ольгу в супроводі почту введено в найкращу залу палацу, де вже чекав на неї імператор Візантії.

Після короткої розмови запрошено Ольгу на учту, де вона сиділа за одним столом з імператрицею — рідкісна увага до гостей, можлива тільки, якщо вони християни. Очевидно, приїхала Ольга вже християнкою, на що вказує й трапезування за одним столом з Костянтином Багрянородним та його родиною і наявність священника в почті».

* Почет — оточення високопоставленої особи.

Ольга держала сильною рукою державну систему й не дала їй ані ослабнути, ані розвалитися, наладила дипломатичні відносини з двома наймогутнішими імперіями Європи.

Охрещення Ольги, яке залишилося її приватною справою, дало підставу літописцю Нестору писати, що вона «сіяла, як місяць уночі», і порівнювати її з «вранішньою зорею перед сонцем».

Олександр Гончаров

- Кого вважають найвидатнішою жінкою Київської держави?
- Якою була держава в часи правління княгині Ольги?
- Як приймали княгиню Ольгу при імператорському візантійському дворі?
- З чим порівнював княгиню Ольгу Нестор-літописець? Як про це сказано у творі?
- Розглянь малюнок. Склади усний опис портрета княгині Ольги за опорними словами: очі, погляд, ніс, губи, вираз обличчя, одяг...

СЛАВЕТНИЙ ЛІКАР АГАПІТ

Тяжко захворів у Чернігові князь Володимир Мономах. Різні знахарі й цілителі бували в нього, але ніхто нічим не годе́н був допомогти. Здавалося, настала судна пора* прощатися князеві з цим світом. Та хтось сказав, що в Києві, в монастирі Феодосія Печерського живе незвичайний чернець на ймення Агапіт, який лікує всі хвороби й повертає всіх з лабет** смерті до життя.

Послали од Чернігова до Києва гінців. З'явилися вони до ігумена монастиря й прохають негайно відпустити знахаря-чудотворця Агапіта до Чернігова. Той відповів, що

* Судна пора — час.

** Лабети — лапи.

не владен над Агапітом і не може давати йому ніяких наказів: Агапіт учинить так, як сам вважає за потрібне.

Попрохали покликати Агапіта. Прийшов він, уважно вислухав Мономахових послів. Зітхнув і відповів, що наклав на себе обітницю, запрягся перед Богом ніколи не кидати стін святої обителі, а тому й не може рушити з ними на Чернігів. Однак обов'язок лікаря не дозволяє йому лишити Мономаха без допомоги. І не тому, що то славетний князь, великий син Руської землі. Для Агапіта всі хворі рівні, всі однакові, ніколи й нікому не надає він переваги, всіх прагне зцілити від недуги. І передав через посланців чудодійне зілля для Мономаха. Ще й запевнив, що той скоро стане на ноги.

І сталося диво. Князь Володимир Мономах, який сумно думав, що йому вже ніколи не топтати рясту*, одужав. Радість його була невимовна. Він вирішив озолотити ченця на віддяку за його лікарське мистецтво.

І знову мчали Мономахові посланці до стольного града Києва, до чернечих печер. Везли Агапітові багато золота.

Але він, дізнавшись про мету їхнього приїзду, навіть не вийшов до них. Переказав, що не торкнеться до золота, і звелів роздати його убогим біля воріт монастиря. Тоді вважатиметься, що він одержав княжу винагороду. Ошелешені посланці виконали Агапітове побажання.

Чимало таких епізодів в Агапітовій біографії. Славетний лікар, з яким на той час ніхто не

* Недовго ряст топтати — недовго лишилося жити.

міг зрівнятися мистецтвом повертати людей до життя, ніколи не брав ніяких винагород за свою роботу. І навіть саму думку про них вважав гріховною.

Він зціляв недугу зіллям і словом. Знався на травах, на їхніх чудодійних властивостях і допомагав хворим різними відварами. А слово його, як сказали б, мабуть, сучасні медики, було словом талановитого гіпнотизера. Те слово також благотворно впливало на людей, заспокоювало їх, одганяло переляк і тривоги, викликані недугою.

Звичайно ж, він був не єдиним лікарем у монастирі. Багато ченців вивчало медицину й ставало знахарями-чудодійниками. Але найбільша слава йшла по всій Руській землі саме про Агапіта.

Михайло Слабошницький

- Що трапилося з князем Володимиром Мономахом?
- Чим прославився монах Агапіт?
- Як Агапіт допоміг Мономахові?
- Чим вразив Агапіт князевих посланців?
- Чому саме про Агапіта йшла найбільша слава по всій Руській землі?
- Чому у давнину лікарів називали знахарями-чудодійниками?
- Продовж словесний ряд, яким можна описати лікаря Агапіта: «незвичайний лікар, ...».

МРІЯ КНЯЗЯ ДАНИЛА

— Мужні в тебе воїни, княже, — звернувся хан Батий до свого гостя, галицького князя Данила. — Згадати хоча б того Дмитра, що був київським воєводою під час нашого нападу на місто. Він так вразив мене своєю військовою звитягою, що я подарував йому життя, визволивши з полону. Дивак він — не захотів лишитися моїм радником.

Данило Галицький замислився.

— Так, хане, гарні в мене воїни, та не в них самих сила, — відповів князь. — Те, чого я прагну, не можна завоювати.

Хан Батий хитро глянув на князя. Знав, про що говорив той: єдиною мрією князя Данила була об'єднана й сильна Руська держава, яка зможе скинути ординське ярмо.

Сумним повертався до Галича князь Данило. Скрізь пусткою чорніли зруйновані міста, гайвороння кружляло над колись квітучою землею, збираючи кістки загиблих.

Повернувшись додому, князь звелів зміцнювати кордони свого князівства, будувати на горбах кам'яні фортеці, які, він знав, важче було долати степовикам.

Усюди шанували князя Данила за розважливість та розум. Проте не тільки військовими справами опікувався він. Уславив себе ще тим, що дав життя двом новим містам — Холму та Львову.

Одного разу під час полювання Данило заблукав у лісових хащах. Уже втративши надію знайти дорогу, він навмання йшов лісом. Несподівано ліс відступив, і перед очима Данила постало чарівне видовище: серед широкої галявини здіймався високий горб, укритий квітковим килимом. Місце було не тільки мальовничим, а й дуже зручним для оборони. Воно так сподобалося Данилу, що він наказав збудувати там місто, яке назвав Холмом.

Місто Львів було збудоване для сина Лева й назване його ім'ям. Воно споруджувалося на високих пагорбах, прорізаних глибокими ярами. Так сама природа дбала про його захист. Щасливою долею місто Лева завдячувало ще й тому, що через нього пролягали важливі торговельні шляхи. Отож зовсім швидко воно стало новим стоїльним градом Галицької землі.

Довге життя прожив Данило. Був будівничим і воїном, побував в Орді, став королем, якого визнавали і друзі, і вороги. Він був останнім серед руських князів, хто своїми вчинками прославив рідну землю.

Оксана Данилевська

- Яка розмова відбулася між князем Данилом і ханом Батиєм?
- Про що мріяв князь Данило?
- За що шанував народ князя Данила?
- Що спонукало князя до будівництва міст Холм і Львів?
- Завдяки чому Львів став столицею Галицької землі?
- Розкажи, що ти знаєш про сучасний Львів.
- Як ти вважаєш: на малюнках зображені сучасні міста чи їх давній вигляд?
- Чи можна стверджувати, що ім'я князя Данила будуть пам'ятати нащадки? Чому ти так вважаєш?
- Будь дослідником. Дізнайся і розкажи про історію заснування твого міста (села).

ГОЛОДОМОР

Ніхто й не міг уявити, що в країну з родючими чорноземами може прийти страшна біда — голод. Та тільки не земля була винна в тому, що на ній вмирали люди. Винна в усьому була політика, яку проводили більшовики, створюючи монолітну державу.

Бажаючи розправитися з непокірними селянами, які не хотіли вступати в колгоспи, добровільно розлучатися з нажитим добром на користь радянської влади, більшовики оголошували їх ворогами. Прагнув Сталін повністю придушити національний дух українців, їхнє вольнодумство. Для цього скористався він страшною зброєю — штучно створеним голодом.

Загони більшовиків забирали усе їстівне, включно зі свійською худобою. Не залишали і зерна з нового урожаю, охороняючи зі зброєю поля і склади, за вкрадену жменю зерна голодну людину розстрілювали на місці. Не давали людям виїхати з голодного краю, прирікаючи їх на повільну і страшну смерть. Через те, що голод був наслідком дій уряду Радянського Союзу, коли людей морили голодом, і саму подію прийнято називати Голодомором. Ця страшна трагедія забрала життя мільйонів людей. Народ України шанує вічну пам'ять своїх загиблих співвітчизників.

Унаслідок голодомору особливо постраждали селяни. Але і проти української інтелігенції були здійснені репресії. Для

них створювались концтабори*, в яких люди гинули тисячами від тортур, голоду і виснажливої непосильної роботи.

Ольга Тагліна

- Поміркуй, від яких слів утворилося слово «голодомор».
- Кого більшовики оголошували ворогами?
- Як Сталін вирішив придушити національний дух українців?
- Розкажи, що ти знаєш про голодомор.
- Розкажи, як сьогодні українці вшановують пам'ять загиблих співвітчизників?

БІЛЬ УКРАЇНИ — ЧОРНОБИЛЬ

26 квітня 1986 року — дата, що вписала чорну сторінку в історію України, та й усієї Європи.

На Чорнобильській атомній станції, яка знаходилася поряд з містом Прип'ять, стався вибух.

У навколишнє середовище при цьому потрапило безліч радіоактивних речовин. Отруйна хмара після вибуху йшла навіть над Скандинавськими країнами і США, але особливо постраждали Україна, Білорусія і Росія. Після того, як стався вибух, у реакторі станції спалахнула пожежа, яку не могли контролювати. Загасити її вдалося лише через місяць,

* Концтабір — місце масового ув'язнення та знищення військовополонених, політичних в'язнів.

пожертвувавши життям і здоров'ям тисяч людей. Увесь цей час радіоактивні речовини продовжували потрапляти в навколишнє середовище.

Великою бідою обернулося те, що про вибух повідомили тільки на третю добу. Дорогоцінний час, за який можна було б що-небудь зробити для порятунку людей, був втрачений.

Тільки коли стало зрозуміло, що приховати катастрофу такого масштабу не вдасться, радянська влада почала вивозити людей із зони вибуху.

Щоб упоратися з палаючим реактором і врятувати населення, в Чорнобилі працювали люди, яких назвали ліквідаторами, тому що вони усували, ліквідовували наслідки вибуху. Ці люди працювали на зараженій території, отримуючи радіоактивне опромінення. Непоправна шкода здоров'ю, численні захворювання і рання смерть — ось що чекало на більш ніж півмільйона чоловік. Такою дорогою ціною їм удалося поховати реактор у спеціальному бетонному бункері — «саркофазі».

Всі села, поля, ліси, озера, річки навколо станції постраждали від радіації. Річ у тому, що радіоактивні речовини випадали поступово, змішуючись з дощовою водою. Вітер розносив отруйні хмари на далекі відстані.

Радіоактивний дощ заражав землю, рослини, що на ній росли. Такі заражені рослини їли тварини — і теж отримували дозу радіації. У лісі радіоактивні речовини заражали гриби, дерева, у ставках і озерах — рибу. Дія таких речовин на рослини,

тварин і людей спричиняла не лише хвороби і загибель, але й мутації* — загрозу для наступних поколінь.

Через свої наслідки Чорнобильська аварія визнана однією з найбільших екологічних катастроф XX століття.

Зараз, після стількох років, рівень радіаційного забруднення став нижчий, наближаючись до норми. У місцях, які були покинуті мешканцями, природа теж поступово справляється з наслідками катастрофи, яку влаштували люди. Але не можна повернути життя і здоров'я десяткам і сотням тисяч людей, не можна і забувати про нашу гірку спадщину — щоб не повторилася в майбутньому така трагедія.

Ольга Тагліна

- Чому 26 квітня 1986 року вважають чорною сторінкою в історії України?
- Які наслідки спричинила аварія на Чорнобильській станції?
- Чому не можна забувати про нашу гірку спадщину?
- Розкажи, що ти знаєш про подібну аварію в Японії.

* Мутація — зміна властивостей будь-якого організму.

Це цікаво!

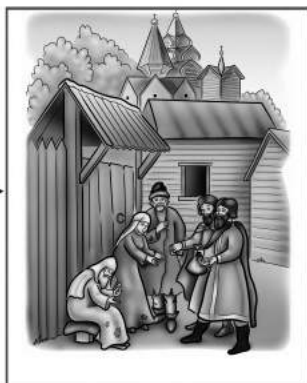
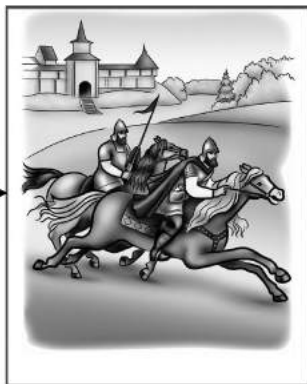
- ✓ Посли київського князя Ігоря (912–945 рр.) під час укладання договору з візантійцями мали свої печатки з тризубами. Київський князь Володимир Святославович (980–1015 рр.) карбував тризуб на монетах. Тризуб символізував поділ Всесвіту на небесний, земний і підземний (потойбічний) світи, поєднання священних начал божественного, батьківського й материнського або ж трьох природних стихій – повітря, води й землі.
- ✓ Катастрофу на Чорнобильській атомній станції до вибуху на японській АЕС «Фукусіма-1» 2010 р. вважали найбільшою за всю історію ядерної енергетики. Радіоактивного ураження внаслідок аварії на ЧАЕС зазнали близько 600 тисяч осіб, насамперед ліквідатори катастрофи. Приблизно 200 тисяч осіб були евакуйовані із зони забруднення. Зараз навколо станції створено тридцятикілометрову зону відчуження.

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Розкажи, що ти знаєш про перших київських князів.
2. У якому творі висловлено міркування про те, що «...Велика розумом людина, та не може осягнути вона всіх чудес на землі. Дивіться, як усе мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена... А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуєшся, як створено людину і які різні та багатолікі людські обличчя, якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя...»?
3. Хто з авторів у своєму творі розповів про високий рівень культури і моралі держави, що беззастережно кориться владі слабкої жінки, держави, що в добу панування фізичної сили шанує розум і душевну силу?

4. До якого твору ти бачиш серію малюнків? Перекажи зміст твору за картинним планом.

5. Кому з героїв прочитаних творів належать слова: «Те, чого прагну, не можна завоювати»? До чого прагнув герой?

6. Розкажи, про які лихоліття, що трапилися з українським народом у XX ст., розповіла Ольга Тагліна.

7. Що з прочитаного для тебе було найбільш цікавим?

ХЛОПЧИК І ГАДЮКА

Хлоп'я в садку собі гуляло
Та й забажало
На іграшки ужа піймать
(Воно гніздо його назнало* —
Так як утерпіть, щоб не взять?)
Побігло, засадило руку
Та й витягло — Гадюку...
Злякався Хлопчик, аж поблід;
Стоїть, як стовп, і не тікає.
Гадюка дивиться і так йому мовляє:
— Бач, дурнику! Робити так не слід.
Ти знаєш, що за се буває?
Узять би добре укусить...
Та хай вже сей раз Бог простить;
А вдруге лишко** буде, чуєш?
Гляди ж — шануйся, стережись,
Робити так не вчись
Та роздивляйся, з ким шуткуєш!

Леонід Глібов

- Яку іграшку забажало мати хлоп'я?
- Чому злякалася дитина?
- Які настанови отримав Хлопчик від Гадюки?
- Чого навчає байка?
- Прочитай мораль байки.
- Які ще байки Леоніда Глібова ти знаєш?

* Назначити — знаходити, виявити що-небудь.

** Лишко — ужите в значенні всього.

БИЛИНА

Вказав раз Кущ Билині:
— Билинонько! Чого така ти стала,
Мов рибонька в'яла:
Пожовкла, не цвітеш,
Живеш, як не живеш,
Твоя головонька от-от поляже?
— Ох, Кущику! — Билина каже. —
Я на чужині...
Хто щиро поважа родину,
Свій рідний край,
Тому не всюди рай:
Чужина в'ялить, як Билину.

Іван Крилов

- Що засмутило Куща, коли він побачив Билину?
- Яке пояснення дала Билина своєму вигляду?
- Які слова байки містять головну думку? Прочитай їх.
- Підготуйся до читання в особах. Поміркуй, з яким настроєм треба читати слова героїв.
- Вивчи байку напам'ять.

ШЕЛЕСТУНИ

В одній долині, під горою,
Високий явір зеленів;
Край берега над чистою водою
Широкі віття розпустив;
Листочки з вітриком, жартуючи,
шептались:
— Ану, голубчику, ще, ще дихни!
Бач, братику, які ми повдавались
Веселі шелестуни!

Якби не ми з тобою шелестіли,
То хто б долину звеселяв,
І з ким би ти тут, вітрику наш милий,
Гуляючи, любенько жартував?
Що б тут було без нас? Краса яка?
Бур'ян та осока;
Була б долинонька, неначе пустка та,
А подивись, тепер вона яка!
До нас зозуленька у гості прилітає
І весело кує, як в тихому куточку;
Вівчарик на сопілку грає
Під явором, у холодку;
Співає соловей, неначе у садочку,
А серед ночі, в тихий час,
Тут мавочки гуляють у таночку
І ясний місяць дивиться на нас.
— Коли б не ми, то й ви б не шелестіли, —
Коріння загули із-під трави, —
Коли б ми вам не піддавали сили,
То не бриніли б ви...

Леонід Глібов

- Як себе називали листочки явора?
- З ким перешіптувалися листочки?
- Чим вихвалялися листочки перед вітриком?
- Хто перервав розмову листочків і вітрика?
- Якими словами коріння вказало героям на їхню зарозумілість?
- Підготуйся до виразного читання байки. Поміркуй, з якими почуттями ти читатимеш зачин, основну частину, кінцівку байки.

ВІЗНИК ТА ГЕРАКЛ

Одного разу запряг селянин волів та й поїхав у поле. Саме в ту пору випали дощі, й дорога була слизька, а де траплялася глина — зовсім годі проїхати. Воли ледве спустилися з крутого узвозу й дісталися краю поля. Обіч дороги була канава, і воза занесло туди.

— Що ж тепер робити? — розпачливо вигукнув селянин. — Я дуже кваплюся! Як витягти воза з багнюки? А може, покликати Геракла*? Він, далебі, допоможе.

Та й заходився гукати:

— О всесильний Геракле, прийди й витягни мого воза з канави, тобі це за іграшки! Ти ж добрий! Допоможи мені!

Довго кликав селянин; нарешті Геракл з'явився й сказав:

— Чоловіче добрий! Цього воза можна витягти самому: треба взятися за колеса й вирвати їх з глини та підігнати волів. Спершу потрудися, спробуй сам собі допомогти, а тоді вже клич мене. Бо як сам нічого не робиш — нема чого когось кликати.

Езон

* Геракл (Геркулес) — у грецькій міфології — герой, втілення мужності, відваги, сили, працелюбності.

- Що трапилося з селянином у полі?
- Кого селянин прохав про допомогу?
- Чи допоміг Геракл селянинові?
- Які слова Геракла стали повчанням?
- Що спільного у віршованій байці з прозовою?
- Чим віршована байка відрізняється від прозової?
- Будь дослідником. Знайди та прочитай ще й інші байки Езопа.

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Яка байка Леоніда Глібова містить повчання:

*«Гляди ж — шануйся, стережись,
Робити так не вчись
Та роздивляйся, з ким шуткуєш!»?*

2. Кому з персонажів байки Івана Крилова належать слова:

*«Я на чужині...
Хто щиро поважа родину,
Свій рідний край,
Тому не всюди рай:
Чужина в'ялить, як Билину»?*

3. Назви героїв байки Леоніда Глібова «Шелестуни». Кого автор назвав «шелестунами»?

4. Кому належать слова у байці Езопа «Візник та Геракл»:
«Спершу потрудися, спробуй сам собі допомогти, а тоді вже клич мене. Бо як сам нічого не робиш, нема чого когось кликати.»?

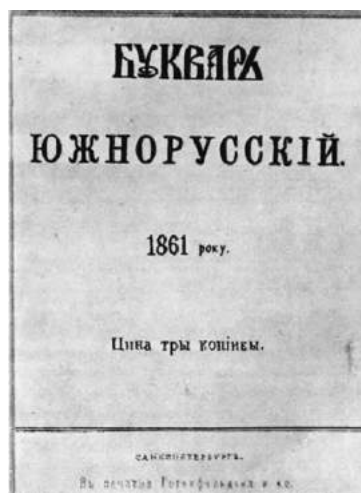
ТАРАС ШЕВЧЕНКО — ПОЕТ, ПИСЬМЕННИК, ХУДОЖНИК

Ти вже багато знаєш про генія українського народу Т. Г. Шевченка. Однак, ти можеш дізнатися ще більше, не менш захоплюючого і цікавого. І ця розповідь тобі відкриє нові сторінки життя і творчості нашого Пророка.

У першу збірку творів поезій Шевченка під назвою «Кобзар» увійшло лише вісім поезій.

Перебуваючи на засланні, поет потайки писав свої поетичні твори у маленьких зшитках (захаявна книжка). Їх налічувалось 27. Всупереч забороні царського уряду писати й малювати, він продовжував свою поетичну творчість. Тільки на острові Кос-Арал Шевченко написав 72 поезії.

У Шевченковій поезії зовсім не відображені такі важливі події біографії, як визволення від кріпацтва в 1838 р. і звільнення від заслання у 1857 р. Очевидно, поет так інтенсивно пережив ці події, так себе при цьому психологічно виснажив, що не мав уже душевної сили вдруге пережити їх у творчості.

Із рукописної спадщини Т. Г. Шевченка, окрім поезій та повістей, виявлено понад 2500 листів, що мають велике значення для висвітлення біографії та творчості Великого Кобзаря.

Т. Шевченко, окрім поезій, повістей, склав і видав «Букварь южнорусскій». Це була остання прижиттєва книжка українського генія.

Твори живопису й графіки, що виконав Шевченко у різній техніці за роки свого життя, створили неабияку мистецьку спадщину Тараса Григоровича. Збереглося 835 творів, що дійшли до нашого часу в оригіналах і частково в гравюрах на металі й дереві вітчизняних та зарубіжних граверів, а також у копіях, що їх виконали художники ще за життя Т. Шевченка.

За життя Тараса Григоровича Шевченка експонувалися лише окремі його малярські твори.

Перші великі виставки художньої спадщини Т. Шевченка було організовано в 1911 р. до 50-річчя з дня смерті Шевченка.

Т. Шевченко мав задум створити періодичне художнє видання офортиів «Живописна Україна» про історичне минуле, народний побут, звичаї та природу України, а на виручені гроші хотів викупити з кріпацтва своїх родичів. Та свої плани повністю не реалізував. Навесні 1843 р. вийшов єдиний випуск «Живописної України» із 6 офортиів.

м. Канів (Україна)

Ім'я Тараса Шевченка відоме в усьому світі: у багатьох країнах йому встановлено пам'ятники, його твори перекладені більш ніж на сто мов світу, його ім'ям в Україні названо навчальні заклади, театри, площі, вулиці, міста.

м. Київ (Україна)

м. Тернопіль (Україна)

Сьогодні Тарас Шевченко є одним із письменників на Землі, якому найбільше в світі споруджено пам'ятників (у 30 країнах).

м. Софія (Болгарія)

м. Буенос-Айрес (Аргентина)

м. Варшава (Польща)

м. Прага (Чехія)

м. Вашингтон (США)

Шанують пам'ять українського генія в Азербайджані, Аргентині, Білорусі, Болгарії, Канаді, Польщі, Росії, Румунії, Словаччині, Сполучених Штатах Америки...

*За матеріалами книжки
Петра Карнауха «Чи знаєш ти Т. Шевченка?»*

- Як називалася перша збірка поезій Т. Шевченка?
- Що, окрім поезій, писав Т. Г. Шевченко?
- Як називалась остання прижиттєва книжка Т. Шевченка?
- Скільки творів Т. Шевченка як художника збереглося до наших днів?
- Чи був реалізований задум Т. Шевченка «Живописна Україна»?
- Як у світі вшановують пам'ять великого українця?

ЗОЛОТІ В ТЕБЕ ПАЛЬЧИКИ

Уривок з повісті «Дитинство Тараса»

Якось Тарас ніс подвір'ям воду до кухні і зачув галас паненят у садку:

— Учитель, учитель! — і вони кинулись назустріч літній людині.

Оточений панськими дітьми, учитель сів на лавочці й почав щось розповідати.

Поставивши відра на землю, Тарас підкрався до огорожі послухати, про що йтиме мова. Серце його завмирало в грудях.

Учитель Превлоцький розповідав дітям, що вчитиме їх малювати. І одразу розпочав урок. Він пояснював просто, ясно, а панські діти ніяк не могли второпати.

«І чого тут не розуміти?» — дивувався Тарас.

Учитель ще раз пояснив, і Тарасові здалось, що навіть баран, який ходив по подвір'ю і скуб траву, і то вже міг би розібрати... Прощаючись, учитель сказав, що приходитиме щодня в післяобідню пору, і звелів паненятам приготувати папір та олівці.

З того дня Тарас почав потай слухати уроки малювання. Зранку він дуже вправно працював на кухні, щоб скоріше усе впорати, а в обідню пору зникав, що й не розшукати.

Сховавшись за тином, хлопець уважно слухав, що говорив учитель. Він сумлінно перемальовував усі малюнки,

які давав учитель своїм учням. Незабаром Тарас навчився знімати натуру, затушовувати тіні.

Одного разу вчитель примітив, що якесь бідне хлоп'я, сидячи за тином, слухає його і щось малює.

«І що то воно може малювати своїми огрубілими пальцями», — подумав учитель і підійшов до огорожі, його здивуванню не було меж — кріпацька дитина тримала в руках чудово виконаний малюнок.

Учитель глянув на руки Тараса, на чорні, загрубілі від тяжкої роботи пальці й промовив:

— Золоті в тебе пальчики, хлопче... Дай малюнок...

Схопились панські діти, обступили вчителя, в руках якого було пречудово виконане тільки-но дане їм завдання.

Учитель розпитав Тараса, хто він, чий, звідки, як опинився серед челяді, що робить, похвалив за малюнок і дозволив приходити на уроки.

— Учись, учись! З тебе буде маляр! — І дав Тарасові аж п'ять аркушів паперу й олівець.

Дмитро Красицький

- Чого навчав учитель панських дітей?
- Що дивувало Тараса у поведінці паненят?
- Чому Тарасові приходилось потай слухати уроки малювання?
- Як учитель похвалив Тараса за його малюнок?
- Прочитай текст мовчки. До слів «маляр», «учитель» добери слова, близькі за значенням.

ПОРТРЕТ

Народна оповідка про Кобзаря

Ще коли Тарас Григорович жив у Києві, то там він малював картини. Він був відомий художник. От до його зайшов один знаменитий господин, великий пан, і просить,

щоб він його змалював. Балакаючи з цим паном, Тарас Григорович моментально накреслив олівцем його портрет.

От пан став питать Тараса Григоровича:

— Скільки буде коштувать, коли змалювати мій портрет?

Тарас Григорович запросив з його 150 карбованців. А пан йому каже:

— Що це ви так дорого хочете?

— Дорого? — каже Тарас Григорович. — Тоді це буде стоїти усього 300 карбованців.

Пан розсердився і пішов від нього. А Тарас Григорович узяв портрет, що накидав олівцем з того пана, приставив до його ослині вуха, поніс у магазин і сказав продавцю:

— Постав цей портрет на вітрині, і хто захоче купити, то хай заплатить 500 карбованців.

От іде раз пан улицею, дивиться — на вітрині стоїть його портрет точ-у-точ, тільки з ослиними вухами.

Він до продавця, а там один покупець питає:

— Скільки стоїть осел, що на вітрині?

Продавець каже:

— 500 карбованців.

Пан підійшов і каже:

— Цей портрет я заберу!

Вийняв 500 карбованців і заплатив.

А покупець і каже:

— Хороший осел, та не мені попався.

- З яким проханням звернувся пан до Тараса Григоровича?
- Яку ціну запросив Тарас Григорович за портрет пана?
- Що розсердило пана?
- Як Тарас Григорович провчив скупого пана?
- Які риси характеру Тараса Шевченка описані в народній оповідці?

Іван Якович ФРАНКО

27 серпня 1856 року у селі Нагуєвичі Дрогобицького повіту у родині відомого коваля Якова Франка народився ясноокий хлопчик. Назвали його Іваном. Підрісши, хлоп'я цілими днями бігало по полю, луках понад гірською річечкою. Був Іванко роботящим, залюбки допомагав батькам по господарству.

Джерелом перших поетичних вражень стали для малого Івана народні пісні мами. А у батьковій кузні слухав хлопчик розповіді селян про тяжку працю, злидні та неврожай. Неписьменні батьки мріяли дати освіту своїй дитині. На шостому році життя Івася віддають до школи у сусіднє село. Після двох років навчання у сільській школі батько відвів Івана у Дрогобич до школи при монастирі. Про своє шкільне навчання розповів згодом Іван Франко в оповіданнях «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Отець-гуморист». Закінчивши школу, Іван вступив до Дрогобицької гімназії. Протягом усіх восьми років навчання в гімназії І. Франко був одним з найкращих учнів. У шостому класі він вже писав вірші, читав їх своїм товаришам. Іван був здібним від природи, мав надзвичайну пам'ять («...я вивчив майже всього напам'ять Шевченка»). Склавши на «відмінно» іспити, Іван Франко вступає до Львівського університету на філософський факультет, будучи вже круглим сиротою.

Юний Франко вирішив присвятити своє життя боротьбі за кращу долю рідного народу, служінню українській літературі та культурі. Ні арешти, ні тюрми, ні злидні не зламали Івана Франка. Він пише вірші, оповідання, багато перекладає, разом з товаришами видає журнали. Іван Франко захищає при Віденському університеті дисертацію та здобуває звання доктора наук. Письменник не випустив з рук пера, не зігнувся перед ворожими нападами. Іван Франко прагнув бачити Україну вільною, незалежною державою, а її народ — господарем власної долі. Ця велика мета осявала все його життя. Проте злидні, переслідування підірвали здоров'я письменника. 28 травня 1916 року Івана Франка не стало. Труну несли на плечах через увесь Львів. Це був всенародний сум за великим письменником.

ПРИТЧА ПРО НЕРОЗУМ

Стрілець сильце заставив,
Спіймалась пташка вмить;
Він взяв її, щоб зараз
Головку їй скрутить.

Залебеділа пташка:
«Ой, стрільче, стій, пожди!
Я пташечка маленька,
Що з мене тут їди?

Пусти мене на волю,
Я дам тобі за те
Три добрії науки
На все твоє життє».

Стрілець мій здивувався.
«Чи бач, ся дробина
Мене навчати хоче!
Ну, що там зна вона?»

І мовить: «Добре, пташко!
Коли з твоїх наук
Я хоч що-то змудрію,
Тебе пущу я з рук».

І мовить птах: «Не жалуй
За тим, чи зле, чи гоже,
Що сталося раз і більше
Відстатися не може».

Стрілець подумав: «Правда!
За тим жаліть не гоже,
Що сталося раз і більше
Відстатися не може».

І мовить птах: «Не рвися,
Завдавши серцю скрути,
Що зробиш — розробити,
Минуле знов вернути».

Стрілець подумав: «Правда!
Шкода бажань і скрути:
Що сталося — не вернути».

І мовить птах: «Ніколи
Не вір ні в які дива:
Не вір ні в яку вістку,
Що просто неможлива!»

Стрілець подумав: «Правда!
Чимало плещуть дива,
А розміркуєш — скажеш:
«Се сплітка неможлива!»

«Гаразд, — сказав він, — пташко!
Не злі твої науки,
Лети ж собі й стрільцеві
Не попадайся в руки».

І пурхнула пташина,
На близькій гілці сіла
І, до стрільця звернувшись,
Таке йому повіла:

«Ей, та й дурний ти, стрільче,
Що дав мені здуриться!
А мною ти, небоже,
Міг добре поживиться!

Бо знай, в моїй утробі —
Якби ти знав отсе! —
Є перла так велика,
Як страусове яйце!»

Стрілець аж зойкнув з жалю:
«А, що ж я наробив,
Що так без застанови
Великий скарб згубив!»

І він підбіг під гілку
І скочив, що є сил,
Щоби спіймати пташку, —
Та ба, не має крил!

А потім мовив: «Пташко,
Пташиночко моя!
Вернись до мене! Буду
Тобі за батька я.

У клітку золотую
Всаджу тебе я сам,
І все, чого захочеш,
Тобі я радо дам!»

Пташина відповіла:
«Дурний ти є, як був!
Всі три мої науки
Відразу ти забув!

Зробив ти добре діло,
Мені летіть велів, —
І зараз по хвилині
Сам того пожалів.

А потім забажав ти
Мене дістать ще раз
І просьбою вернути
Назад минулий час.

А чом? Бо несуразним
Повірів ти словам,
Що в мні є перла, більша
Удвоє, ніж я сам».

Іван Франко

- Які три поради дала пташка стрільцеві?
- Чому пташина залишилась на волі?
- Вибери і прочитай ту частину твору, яка тобі найбільше сподобалась, так, щоб вона захопила читача.
- Яка головна думка твору? Обґрунтуй.
- Попрацюйте разом. Назвіть дійові особи притчі. Інсценізуйте твір.

КИЦЯ

Плакала киця на кухні,
Аж їй очіці попухли.
«Чого ти, киценько, плачеш,
Їсти чи питоньки хочеш?»

«Їсти ні пити не хочу,
З тяжкої жалості плачу.
Сам кухар сметанку злизав,
На мене, кицюню, сказав.
Хтів мені лапки побити,
Чим же я буду ходити?»

«Скажи ж нам, киценько мила,
Як ти ся в нього просила?»

«Я му сказала: — Ой пане,
Най тобі жаль мене стане!
Не бий ти кицю мізерну,
Я тобі шкоду поверну,
Настане ранок майовий,
Піду я в поле на лови;
Походжу мало чи много,

Зайчика зловлю малого,
Тобі принесу живого.
Воробці в стрісі укриті
І перепілонька в житі, —
Все те моя буде здобич,
Сли* мені буби не зробиш.
А як полудне настане,
Пригріє сонце весняне,
Окриються зайчики й птахи,
Я влізу в воду по пахи,
Я всі броди переброджу,
Вже ся на хитрість спроможу,
Вже ся спроможу на штуку,
Наставлю хвостик, як вудку,
Наловлю рибок я много,
А все для тебе, їй-богу!»

Іван Франко

- Прочитай вірш мовчки. Подумай і скажи, з якою метою автор вживає слова: «очиці», «сметанку», «лапки», «киченько», «зайчики», «хвостик».
- Чому киця сказала неправду?
- Які слова у вірші тобі видалися незвичними? Чому?
- Як киця просилась у кухаря? Прочитай.
- Чому киця так вчинила?
- Поміркуй, як можна охарактеризувати вчинок киці.
- Пофантазуй, як можна вчинити в такій ситуації. Чи поділяєш думку про правильність поведінки киці?

* Сли — якщо.

ПОКЛОН

Хто Франко? Ми всі це знаєм!
Всі Франка ми величаєм —
Він великий наш поет,
Гляньте — тут його портрет.

Ми портрет прибрали в квіти.
І хоч ми маленькі діти,
В цей Франка святковий день
Заспіваємо пісень.

Ще дамо й барвінку в'язку
За його любов і ласку —
Він бо склав для нас, діток,
Гарну книжечку казок.

І за це — від нас Франкові
Слово вдячності й любові;
Тож низенький до колін
Від дітей йому уклін.

Уляна Кравченко

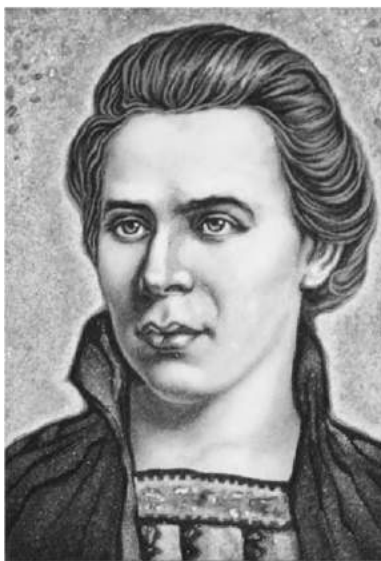
- Кого величає автор у своєму вірші?
- За що висловлюють діти свою шану Іванові Франку?
- Що ти знаєш про Івана Франка?
- Які твори Івана Франка пам'ятаєш? Розкажи.

Леся УКРАЇНКА

Тобі вже відомі твори Лесі Українки. Її справжнє ім'я і прізвище — Лариса Косач-Квітка.

Народилася вона 25 лютого 1871 року у місті Звягель на Волині (тепер Новоград-Волинський).

Леся вже змалку проявила свій талант: ще коли мала дев'ять років, написала перший свій віршик: «Ні долі, ні волі у мене нема». Мати Лесі — Олена Пчілка (псевдонім) — теж була українською письменницею. Коли вона побачила, що Леся має поетичний хист, почала її виховувати так, що з неї виросла справжня письменниця. Коли Леся мала 13 років, вона написала вірш «Конвалія», видрукований у часописі «Зоря» у Львові.

Вірші Лесі почали з'являтися дедалі частіше в дитячому журналі «Дзвінок», що виходив у Львові, і в журналі «Молода Україна», що його видавала в Києві її мама. Один з найкращих творів Лесі — «Лісова пісня». У ньому змальовується чарівна краса поліської природи.

Багато віршів і казок написала Леся для дітей. Вона хотіла редагувати журнал «Дзвінок», але тяжка недуга змусила її лікуватися поза межами України. Незважаючи на недугу, що мучила Лесю змалку, поетеса пильно вчилася і писала. У своїх творах вона закликає земляків боротися за кращу долю, палко любити свій народ і батьківщину. Поетеса навчає нас, що треба бути відважними, сміливими й завзятими, — «сором хилитися, долі коритися».

Леся прожила всього лише сорок два роки. Померла в серпні 1913 року, і поховали її в Києві.

За матеріалами книги «Українське дошкілля»

БІДА НАВЧИТЬ

Був собі горобець. І був би він нічого собі горобчик, та тільки біда, що дурненький він був. Як вилупився з яйця, так з того часу нітрошки не порозумнів. Нічого він не тямив: ані гніздечка звити, ані зерна доброго знайти, — де сяде, там і засне; що на очі навернеться, те і з'їсть. Тільки й того, що завзятий був дуже, — є чого, нема чого, а він вже до бійки береться. Одного разу літав він зі своїм товаришем, теж молодим горобчиком, по дворі в одного господаря. Літали вони, гралися, по смітничку громадили та й знайшли три конопляні зернятка. От наш горобчик і каже:

— Мої зернятка! Я знайшов!

А чужий і собі:

— Мої! Коли мої! Коли мої!

І почали битися. Та так б'ються, та так скубуться, аж догори скачуть, аж пір'я з них летить. Бились, бились, поки потомились; сіли один проти одного, надулись і сидять, та вже й забулись, за що була бійка... Коли згадали: а де ж наші зернята? Зирк, аж зернят вже й нема! По дворі ходить курка за курчатами, квокче та промовляє:

— Дурні бились, а розумні поживились, дурні бились, а розумні поживились!

— Що ти кажеш? — питають горобці.

— Та то я дякую вам, що ви такі дурні! От поки ви здуру бились, то я зі своїми курчатами поснідала вашими зернятками! Що то сказано, як хто дурний!.. Нікому було вас бити та вчити! Якби вас хто взяв у добру науку, то, може б, з вас птахи були!..

Чужий горобчик розсердився за таку мову.

— Вчи своїх дурних курчат розуму, а з мене й мого розуму досить! — підскочив, тріпнув крильцем, цвірінькнув та й геть полетів.

А наш горобчик зостався і замислився.

«А правда, — думав він, — краще бути розумним. От курка розумна, собі наїлася, а я мушу голодний сидіти».

Подумав, подумав та й почав просити курку:

— Навчіть мене розуму, пані матусю! Ви ж такі розумні!

— Е, ні! — каже курка. — Вибачай, серденько! Маю я й без тебе клопоту доволі, — он своїх діточок чималенько, поки-то всіх до ума довести! Шукай собі інших учителів! — та й пішла собі в курник.

Зостався горобчик сам.

— Ну, що робить? Треба кого іншого питати, бо вже я таки не хочу без розуму жити! — і полетів у гай.

Прилетів у гай, коли бачить — сидить зозуля на калині та все: «Ку-ку! Ку-ку!». От він до неї:

— Тіточко, що я вас проситиму! Навчіть мене розуму! У вас же нема своїх дітей; а то курки просив, то вона каже, що в неї й так багато клопоту.

— А я тобі от що скажу, — відповіла зозуля, — як у мене свого клопоту нема, то чужого я й сама не хочу! От не мала б роботи, чужих дітей розуму вчити! Се не моє діло! А от коли хочеш знати, скільки тобі літ жити, то се я можу тобі сказати.

— Аби ти була жива, а за мене не турбуйся! — відрізав горобець і полетів геть.

Полетів він геть, аж на болото, а там ходив бузько і жаб ловив. От підлетів горобчик до нього та й каже несміливо:

— Пане, навчіть мене розуму. Ви ж такі розумні...

— Що, що, що? — заклекотів бузько. — Тікай-но ти, поки живий! Я вашого брата!..

Горобчик мерщій від нього, ледве живий від страху.

Бачить: сидить на ріллі гава сумує. От він до неї:

— Дядино, чого ви так зажурились?

— Сама не знаю, синочку, сама не знаю!

— Чи не можете, дядиночко, мене розуму навчити?

— Та ні, синочку, я й сама його не маю. А от коли ти вже так хочеш, то полети до сови: вона, кажуть, вельми розумна-розумна, то, може, вона тобі що порадить. А я до того розуму не дуже. Бог з ним!

— Прощайте, дядино! — сказав горобчик.

— Щасливо!

Полетів горобчик питати, де сова сидить; сказали йому, що вона в сухому дубі в дуплі мешкає. От він туди, — бачить: справді, сидить сова в дуплі, тільки спить. Горобчик до неї:

— Пані! Чи ви спите? Пані! Пані!

Сова як кинеться, як затріпоче крилами.

— Га? Що? Хто? — кричить, витріщивши очі.

Горобчик і собі трошки злякався, а все-таки хоче свого дійти.

— Та се я, горобець...

— Горобець? Який горобець? Не бачу! Чого притирився? І яка вас лиха година по дневі носить? Осе напасть! І вдень не дадуть заснути...

І сова знов заснула. Горобчик не посмів її вдруге будити, сів собі на дубі та й почав ждати ночі. Ждав, ждав, аж йому обридло. Коли се, як стало темніти, прокинулась сова та як заведе: «Гу-у-у!.. Гу-гу-гу-у-у...» Горобчик аж отерп зо страху: хотів уже втікати, та якось утримався. Вилізла сова з дупла, глянула на горобчика, а очі в неї світять! Страх, та й годі!..

— Ти тут чого? — спитала.

— Та я, вибачайте, моя пані, ще зранку тут сиджу...

— І чого?

— Та чекаю, поки ви встанете.

— Таж я встала! Ну чого тобі треба? Чого стримиш*?

* Стриміти — прагнути.

— Я хотів би вас просити, вибачайте ласкаво, чи не могли б ви мене розуму навчити? Адже ви такі мудрі...

— Не на те я мудра, щоб дурнів розуму навчати! Хто дурнем вродився, той дурнем і згине. Тікай-но ти, а то я голо-од-на! — гукнула сова та як засвітить очима...

Горобчик миттю як схопиться, полетів світ за очі, десь у гущавину заховався та там і проспав аж до самого ранку. Спить горобчик, та так міцно, коли се у нього над головою щось як заскрегоче: «Че-че-че!» Горобчик прокинувся, аж дивиться: сидить на сучку сорока-білобока та так скрегоче, аж очі заплющила.

— З ким ви, панянку, так розмовляєте? — спитав її горобець.

— А тобі що до того? Чи ба, який цікавий! А хоч би й з тобою!

— Та я дуже радий, як зо мною. Я б вас просив, моя панно, щоб ви мене розуму навчили.

— А нащо тобі, мій молодчику, розум? Без розуму легше в світі жити та таки й веселіш! А ти, голубчику, ліпше красти вчися, от як я, то тоді й розуму не треба. З великого розуму не тяжко й з глузду зсунутись: ти ось поговори зо мною, то я тебе навчу, як і без розуму прожити... — і заскреготала сорока, та що далі, то все хутчіш та дрібніш...

— А бодай тобі заціпило, скреготухо! — крикнув горобчик. — Ото і лущить! Цур тобі! — та скоріш від неї геть.

Сів собі горобчик на полі та й думає:

«Де я того розуму навчуся? Скільки світу злітав, а щось небагато навчився, хіба вже воно так і зостанеться...»
Зажурився він, поглядає сумно по полю, а по полю чорний крук ходить та так поважно.

«Ну, ще в сього поспитаю; се вже останнє», — подумав горобчик.

— Навчіть мене розуму! — звернувся він просто до крука. — Я вже давно його шукаю, та ніяк не знайду.

— Розум, молоде, по дорозі не валяється, — мовив поважно крук, — не так-то його легко знайти! А я тобі от що скажу: поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш. От тобі моя наука. А тепер іди, мені ніколи.

Полетів горобчик, засмутився. «Що то мені така наука?» — гадає собі; однак більше ні в кого розуму не питав — обридло вже. Посумував трохи, що мусить без розуму жити, а потім і забув. Почав знову гуляти веселенько. Ні гадки йому.

І не зоглядівся горобчик, як і літечко минуло. Настала осінь з вітрами холодними, з дощами дрібними, а дедалі й сніжок став перепадати. Біда горобчикові — холод, голод! Вночі, де не сяде, спати не може, так холодний вітер і пронизує; вдень їсти нічого, бо все зібрано в клуні, а якщо й знайде, то за сваркою втрає*. От і почав наш горобчик до розуму приходити — годі сваритися!

Куди горобці летять, і він за ними; що вони знайдуть, то і він поживиться, — та все без сварки, без бійки, то горобці його й не женуть від себе, — а перше то й близько не підпускали.

* Втраяти — згубити.

Побачив горобчик, як інші пташки в теплих гніздечках сидять, почав він і собі придивлятися, як-то гнізда будуються. Почав він пір'ячко до пір'ячка збирати, соломку до соломки складати та гніздечко звивати.

Так статкує наш горобчик, так дбає! Дедалі всі горобці почали його поважати: куди зберуться на раду, то й його кличуть, він так вславився між ними своїм розумом. Перезимував він зиму щасливо, а на весну вже став великим та мудрим горобцем; сидів він у гніздечку не сам, а з горобличкою, і четверо яєчок в гніздечку лежало. Як виклюнулись гороб'ята, то горобцеві новий клопіт — годувати діточок, та вкривати, та глядіти, та од хижого птаства боронити, — не до гуляння було!

А вже що господарський був горобець, то, було, аж сусіди-горобці дивуються. «Які ви, пане сусідоньку, мудрі! І де ви того розуму навчились?» — питають, було, його. А він, було, тільки голівкою кивне. «Біда навчила!» — каже.

Леся Українка

- Поміркуй, до якого жанру літератури належить цей твір.
- Прочитай твір мовчки. Подумай, з якою метою авторка вживає слова: «горобчик», «дурненький», «тіточко», «голубчику», «молодчику», «сусідоньку».
- Як горобчик навчився розуму?
- Попрацюй у парі. Постав один одному запитання за змістом прочитаного.
- Що в цій казці схвалюється, а що — засуджується?
- Вибери ту частину казки, до якої б ти створив(-ла) малюнок. Опиши його.
- Підготуйся до читання казки в особах.

ПЕРШИЙ ВІРШ

Сиділа за столиком Леся мала,
Вдивлялась у книжку, що мати дала.
Дівчатко читало чудові казки,
І очі горіли, мов срібні зірки.

Застукав хтось в двері...
То сивий поштар
Приніс, як звичайно, із пошти листа.
Узяв листа батько, конверта роздер,
Поглянув, поблід і неначе завмер.

Без слова він мамі подав — і вона,
Читаючи, стала бліда, мов стіна.
«Вони... на Сибір... засудили її...», —
І втерла заплакані очі свої.

«Кого засудили? Скажіть!» — від стола
Спитала стурбовано Леся мала.
«Ох, тітку Олену, дитиночко, знай,
За те, що так палко кохає свій край...
Московські жандарми її повезуть
В Сибір, де сніги, де морози і лють».

І Леся такі проказала слова:
«Жандарми... заслання... усе це дарма!
Такої любові не зломить тюрма!
І я б ворогам не скорилась повік —
Надію у серці носила б, мов лік».

Всміхнулася мати тоді до дочки,
І батько погладив шовкові кіски,
А Леся схилилася знов до стола
І перший писати свій вірш почала.

А тітка ввижалась, неначе жива,
Й такі їй до серця шептала слова:
«Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна...»

Роман Завадович

- Чим займалася мала Леся у кімнаті?
- Що стурбувало Лесиних тата і маму?
- Як зреагувала Леся на сумне повідомлення про тітку Олену? Прочитай ще раз ці рядки.
- Поясни, як ти розумієш зміст останніх двох рядків вірша.
- З якими почуттями ти перечитуватимеш вірш?

ВИДАТНІ УКРАЇНЦІ

Навіть, хто ніколи не чув про існування України або знає лише назву нашої держави, вигукнуть: «О! Та я ж знаю українців!» — після того, як довідаються про те, що багато діячів світового мистецтва й науки є саме українцями.

2007 р. українське телебачення створило проект «Великі українці», що поєднав у собі формати ток-шоу й інтерактивного опитування телеглядачів.

Громадяни України об'єдналися для визначення місця й ролі визначних політичних, громадських, релігійних, культурних і військових діячів у національній та світовій історії. За підсумками проекту було визначено сто українців, котрі відіграли виняткову роль у житті нашої Батьківщини.

Познайомся з іменами першої десятки найвидатніших українців, відомих у всьому світі.

Ярослав Мудрий (983–1054) — великий князь київський, видатний політичний діяч, завдяки якому Київська Русь перетворилася на могутню європейську державу;

Амосов Микола (1913–2002) — видатний український лікар і науковець у галузі серцево-судинної хірургії, біокібернетик; також відомий досягненнями в галузі моделювання психічних функцій мозку;

Степан Бандера (1909–1959) — політичний діяч, ідеолог українського національного руху, голова проводу Організації українських націоналістів;

Шевченко Тарас Григорович (1814–1861) — видатний український поет, художник, громадський діяч, перекладач, автор «Кобзаря»;

Богдан Хмельницький (1595–1657) — славетний гетьман України, засновник козацької держави — Гетьманщини;

Валерій Лобановський (1939–2002) — футбольний тренер, заслужений тренер СРСР, відомий завдяки роботі у київському «Динамо», збірній СРСР та збірній України з футболу;

В'ячеслав Чорновіл (1937–1999) — політичний діяч, журналіст, один із засновників Народного Руху України;

Сковорода Григорій (1722–1794) — славетний педагог і просвітитель. Переслідуваний світською й духовною владою, з 70-х років XVIII ст. жив як мандрівний філософ. У своїх творах обстоював права людської особистості на самовизначення та вільну самореалізацію, наполягав на гармонії й усебічному розвитку духовного і тілесного;

Леся Українка (1871–1913) — видатна письменниця, дослідниця фольклору, активістка українського національного руху;

Іван Франко (1856–1916) — геніальний письменник, літературознавець, публіцист, громадський діяч, один із найвизначніших духовних лідерів України.

Україна багата на імена талановитих ентузіастів — українців та українок, які жили не для себе, а для людства і творили чудові речі, маючи неймовірне натхнення й бажання звеличити рідну землю, державу, свій народ.

З Інтернет-джерела

- Як називають українців, чиї імена знають у світі?
- Чиї імена для тебе виявилися новими? Які імена були тобі відомі?
- Про кого зі славетних українців ти можеш розповісти?
- Чого тобі хочеться досягти у житті, щоб і твоє ім'я увійшло в історію нашої держави?

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Розкажи, що нового тобі стало відомо про Тараса Григоровича Шевченка. Якою інформацією ти хочеш поділитися з друзями?
2. Кому адресовані слова: *«Учись, учись! З тебе буде маляр!»*? З якого це твору?
3. З якого твору тобі стало відомо, що: *«Тарас Григорович отримав за портрет пана»*?
4. Прочитай слова вдячності від дітей Івану Франку. Назви цей вірш.
5. Які твори Івана Франка ти знаєш ще? Розкажи.
6. Розкажи, що тебе вразило у казці Лесі Українки *«Біда навчить»*.
7. Чому Роман Завадович, на твою думку, назвав свій твір *«Перший вірш»*? Кому присвячений вірш?
8. Про кого з видатних українців ти хочеш дізнатися більше?

НЕКОРОНОВАНА КОРОЛЕВА

Неподалік від будяка росла кропива. Дівчинка вмить спіткнулася на ній очима і якось аж зіщулилася, бо вже не раз мала нагоду переконатися, як обпікає її волохате листя. Та жалючка раптом привітно звернулася до неї:

— Як тобі, дівчинко, подобається моє королівство?

Світланка була ошелешена.

— Яке королівство?.. Ти що, себе королевою вважаєш?

І тут їй стало з того, що вона почула, смішно-смішно.

Вона ледве стрималася, щоб не розреготатися. Оця приблуда, на якій ні плоду, ні цвіту, ні листу путящого, яка на всіх смітниках першою поселяється, яку в три вирви женуть із поля, городу, саду, і вона з себе королеву корчить! Та ще й привітною прикидається...

Проте кропива спокійнісінько і так само приязно відповіла:

— Усі так вважають.

— А троянда ж тоді хто? — кольнула її Світланка.

— Троянда — королева серед квітів. А в цьому дикому світі королева — я.

— Так, вона правду каже, — в один голос мовили рослини, з якими Світланка щойно вела мову.

Тільки чортополох невдоволено ошкірився голками і промовчав.

— А за що ж їй така честь? — недовіжливо глянула на них дівчинка.

І рослини навперебій почали розповідати.

— То тільки з першого знайомства кропива видається непривітною, — пояснював спориш. — Насправді ж від неї людям поміч велика. Ранньої весни, коли ще земля гола, а кропива вже зеленіє, з неї можна варити борщ, салати готувати...

— Із кропиви, — підхопив подорожник, — тканину можна ткати, сітки в'язати, вірьовки вити. У деяких країнах із неї папір виготовляють. А листя на фарбу годиться.

Ромашка запашна розхвалила цілющі властивості кропиви. Коров'як добре слово сказав про кропиви як корм для домашньої худоби.

Багато всякого говорили. І тут дівчинка й собі пригадала випадок, коли кропива стала в пригоді їй із татком. Ось як це було.

Якось татко їхав на став рибалити. Далеченько, за кільканадцять кілометрів. Треба було їхати автобусом, а там ще пішки йти. Взяв тоді він із собою і Світланку. Впіймали вони чималенько карасів та коропців. Зібралися йти додому, а татко й бідкається, що риба зіпсується в дорозі. Бо, поки

додому дістануться, не одна година мине! Почув їх якийсь рибалка й порадив випотрошити коропців і карасиків та перекласти листям кропиви. Татко так і зробив. І що ж? Доправили їх додому свіжісінькими! Річ у тім, що кропив'яне листя виділяє такі речовини — фітонциди, — які вбивають бактерій. Вони й уберегли рибу від псування.

І дівчинка згодилася:

— Ти, кропиво, й справді заслуговуєш, щоб тебе королевою величали...

Євген Шморгун

- Який літературний жанр нагадує тобі прочитаний твір? Чому ти так думаєш?
- Про що сперечалися Світланка і кропиво?
- Чи переконали Світланку рослини, які розповідали їй про кропиву? Яким чином вони це зробили?
- Який випадок з кропивою пригадався дівчинці?
- Чи влаштовує тебе така кінцівка твору?
- Яку кінцівку можеш запропонувати ти?

БЕРЕЖІМО СВІТ ЯВОРІВ

Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що тяжко й надовго ранила моє серце. Біг я з важкеньким ранцем зі школи. Зиркнув на ліщиновий кущ біля стежки і мерщій виламав собі добреньку лозину, сів на «коня» та й гайнув, аж закуріло серединою вулиці.

Мені довго не прощали цього вчинку. Дерево в нашому селі дуже шанувалося, вважалося мало не священним. Добре пригадую, що в першому класі на одному з уроків учителька просила:

— Не ламайте, діточки, ні яблуні, ні груші, ні береста, ні тополі, ні кущів усяких. Тільки садіть їх там, де голо, і поливайте.

Я бережу цей спогад. Він мені дуже дорогий своєю суттю: корисне і прекрасне пов'язане в один вузол. Дерево, кущ, чагарник, квіти, — без них не уявити життя на землі.

З якого часу так повелося, що ми — мешканці того чи іншого села, міста, вулиці — зняли з себе відповідальність за зелені насадження у гаях, садках, палісадниках?

А хто ж тоді ми? Тільки на словах — господарі землі? А я вірю, що майже все можна вирішити на своїй вулиці чи в своєму дворі, захистити зеленого друга. Треба тільки не заплющувати очей на неподобства.

Нехай ніколи не в'яне в наших душах світ яворів, любистків, лелек і зозул! Думаймо, шукаймо, діймо, борімося гуртом, громадою, не будьмо байдужими, сліпими і глухими! Хто збайдужів, не бачить і не чує, що екологічна біда — не результат емоцій, не міф, час отямитися.

За Миколою Міщенком

- Який вчинок ранив серце автора?
- З яким проханням зверталася вчителька до учнів?
- Чому автор береже спогад про настанову вчителя?
- До чого нас усіх закликає автор? Прочитай ці рядки у творі.
- Поміркуй, про що ти хочеш запитати автора.

ЯСЕН

«Ясени, ясени... Бачу вас за селом край дороги»... А й справді. Стоять на краю села. Ніби вийшли зустрічати когось із далекої мандрівки. Когось мудрого й сильного.

На зріст високі — до п'ятдесяти метрів, розлогі, листки великі, довгастої форми, кора на стовбурах темнуватозелена, гладенька, самі стовбури прямі. Так і хочеться притулитись до котрогось із них, обняти, погладити. Манить до себе ясен своєю неприхованою дужістю, теплотою й, сказати б, аристократичною красою. За це й люблять його в Україні.

Ясена можна побачити майже біля кожної садиби. За силу та красу в деяких районах України ясен називають ще деревом Геракла*.

...Було у матері три сини. Спритні, мов соколи, мудрі і добрі, як старі та бувалі люди, шляхетні й дужі, наче ясени. Покликали їх до війська рідну землю боронити від ворога. Хоробро билися брати. Не одного загарбника їхні мечі порубали. Ставали вони на бій плече в плече. Завжди два по боках, а один посередині. І цей живий трикутник був нездоланий. Пішла про мужніх братів слава по всьому краю. Проте сили були нерівні.

* Геракл — герой у давньогрецькій міфології, що відзначався великою фізичною силою.

Єдиного боялися брати: оточення. Не було в них четвертого брата, щоб за ними став. Коли їм загрожувало оточення, вони відступали. Одного дня побачила мати, що її сини б'ються вже під самою хатою. Далі відступати нікуди: або перемога, або смерть. Але смерть синів — це поневолення цілого краю.

— Сини мої любі, не допустіть рідний край до згуби! — скрикнула мати. Але побачила, що її діти знемагають.

— Сини мої рідні, соколи мої спритні, захисники землі-матінки вірні! Не вмирати вам, не здолати вас ворогам, нікому я вас не віддам! Будете ви моїми живими синами, житимете поміж нами, станете біля рідного дому дужими ясенами!

І стали три сини трьома ясенами. Вороги перелякалися їх і втекли. І батьківщина синів вільною стала. Більше ворог не відважувався йти на неї війною. Приходили люди до тих ясенів по здоров'я, до матері за порадою...

Мала мати трьох синів — ясенів...

Лариса Павленко

- З яких літературних жанрів складається твір? Чому ти так вважаєш?
- За що люблять ясен в Україні?
- Чому живий трикутник був нездоланий?
- Що спонукало матір до перевтілення своїх синів у дужих ясенів? Чи можна вчинок матері вважати героїчним?
- Як люди поставилися до того, що сталося?
- Прочитай опис ясенів. Чи можеш ти доповнити опис?
- З ким порівнюють синів? Прочитай ці порівняння. Чому їх силу порівнюють з ясенами?
- Будь дослідником. Знайди в енциклопедії чи іншій літературі інформацію про ясен.

МАНДРИ ЖОЛУДЯ

Одного разу я прокинувся, взяв фотоапарат і пішов собі лісом блукати. А такому хлопчикові, як я, котрий виростав на дереві, усе на землі дивне. І листя, що лежить непорушне долі, зовсім інше, як угорі. Ступаю, а воно шурхотить, ніби щось говорить до мене: чи йому болять, чи воно радіє мені? І дерева, ніби якісь чарівники, стоять. І трави для мене, мов живі. І все для мене живе. Іду я, коли бачу — озеро чисте, придивляюся, а воно, наче небо, сидить на галявині.

— Добрий день, — кажу, — небо!
— Добрий день, жолудю!
— А що ти робиш?
— Милуюся кольорами.
— А можна й мені разом з тобою помилуватися?
— Будь ласка, — відповіло небо, — удвох цікавіше буде. А який тобі колір подобається?

— Зелений, — кажу.
— А чому зелений?
— Бо все навколо зелене.

Тоді небо прихилило до мене сонце та й питає:

— І сонце зелене?
— Ні, воно жовте. Воно таке гарне.

Тоді небо прихилило до мене калину та й питає:

— І калина зелена?

— Ні, вона червона. Вона така чарівна.

Тоді небо само прихилилося до мене та й питає:

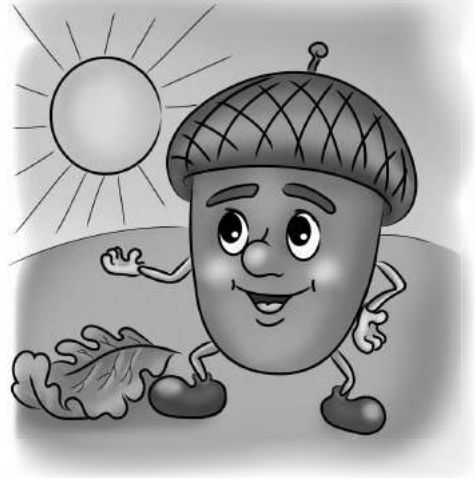
— І я зелене?

— Ні, блакитне. Ти таке гарне! Таке любе.

— То який тобі колір подобається?

— Мені тепер усі кольори до душі.

— Ото ж бо, — сказало небо. — Багато є кольорів, і всі вони гарні. У природи так багато гарного! Треба тільки вміти його бачити.

Дмитро Чередниченко

- Від чийого імені написаний твір? Який літературний жанр він нагадує? Чим?
- Між ким відбувався діалог? Що з'ясовували наші герої?
- Підготуйся до читання в особах. Правильно інтонує усі репліки і відповіді.
- Заверши речення: «Основною думкою твору є краса природи, ...».
- Пофантазуй. Усно склади подібну казку, головним героєм якої є каштанчик.

ЛАСОЧКА

Як сонце тільки-но червоніло небо на сході, Арсен уже сидів у човні біля своєї верби і пильнував за вудками. В лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням, туркотіли припутні, вистукували дзьобами дятли, а іноді лунко тріщало галуззя і було чути: хро-хро... хря-хря...

А одного разу, коли Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, підводячи, то опускаючи голову, за спиною в нього почулося тоненьке скімлення*. Арсен прокинувся і оглядівся.

Високо на кручі, супроти човна, схиливши голову набік, стояло лисеня. Воно дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима. Потім перевело погляд у задок човна і облизнулося: на дні, засланім травною, лежала риба.

— Ану! — сказав Арсен і ляснув себе долонею по коліну.

Лисеня трохи позадкувало, проте не втекло.

— Бойове! — сказав Арсен. — То що тобі — рибки закортіло?

Лисеня тоненько писнуло.

— Ну, на вже, — Арсен трохи подумав і додав: — Ласочка...

Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й ухватило її передніми лапами.

— Молодець! — похвалив Арсен і заходився мінати наживку.

А коли озирнувся — лисеняти вже не було.

Однак наступного ранку воно прийшло знову. І знов Арсен кинув йому рибину — одну, бо лисеня більше не просило.

Так вони й потоваришували. Незабаром лисеня вже знало, що його звати Ласочка і що, коли Арсен каже: «Встань!» або «Ляж!», то треба вставати або лягати. Знало також і те, що риба інколи не клює. Сидить-сидить Арсен, а поплавки на його вудках ані ворухнуться. Тоді Ласочка не скімлила і не молотила хвостом по землі, як завжди, побачивши у човні рибу, а лягала в траву й ждала. Арсенові набридало дивитися на нерухомі поплавки, і він часто-густо засинав.

* Скімлення — протяжні жалібні звуки тварин.

А якось чує крізь сон: Ласочка дзявкотить. Прокинувся, аж поплавка на одній вудочці немає, поринув. А лисеня на кручі вухами пряде, передніми лапами дріботить-витанцьовує од нетерплячки. Вхопив вудочку, смик — є окунь!

— На, Ласочко, це ти спіймала! — весело сказав Арсен і кинув окуня на кручу.

З того дня він вже не боявся спати, бо як тільки поплавок ворухнеться, то Ласочка його й розбудить.

Так вони й рибалили вдвох.

Потім настала довга-предовга зима. Ліс прибрався в іній та ожеледицю. І не співали вже в ньому птахи, тільки вітер ночами завивав у гіллі.

Старий Арсен уже не ходив на річку, але часом згадував Ласочку: де то вона тулиться в таку холоднечу?

А весною, коли крига скресла і сонце вгріло, одніс Арсен човна на річку, полагодив вудки і знову, як торік, сів ловити рибу — бабі та внукам на юшку. Вудить та все озирається: чи нема, бува, Ласочки? Раз, і вдруге, і втретє — немає...

А вчетверте озирнувся — стоїть на кручі велика пухнаста лисиця з розумними, але зовсім не хитрими очима, а поруч неї — лисеня.

— Ласочко? — невпевнено покликав Арсен.

Лисиця задрібушила передніми лапами, замолотила хвостом по землі й лягла. Лисеня ж, побачивши в човні рибу, облизнулося й тихенько заскімлило.

— Те-те-те, — весело сказав Арсен. — Це що ж виходить: я увесь ваш рід годуватиму?

І кинув на кручу рибину.

Лисеня спіймало її передніми лапами і стало їсти. А Ласочка сиділа нерухомо, пильно стежачи за поплавками...

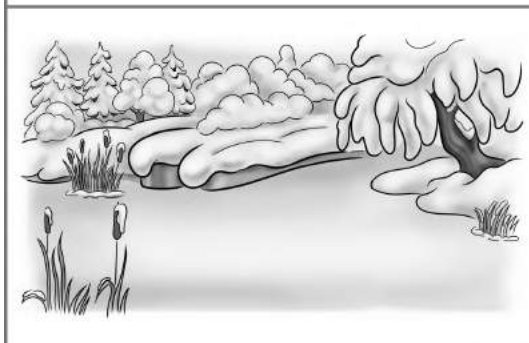
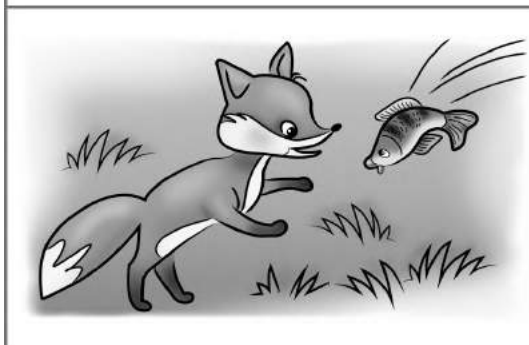
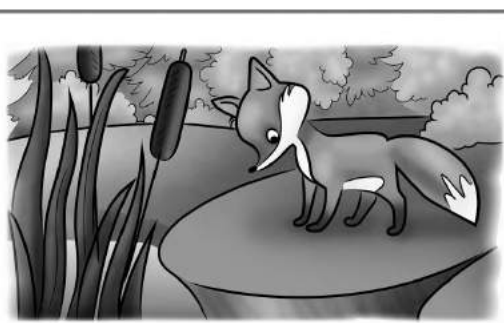
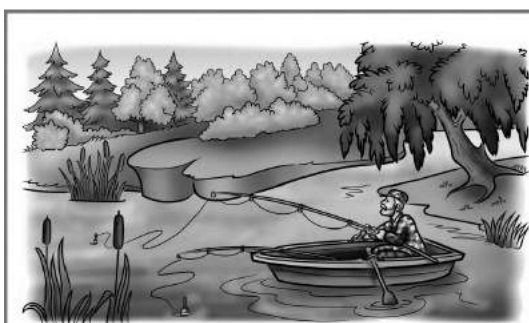
З того часу вони рибалили втрьох.

Григор Тютюнник

- Які почуття викликало у тебе оповідання?
- Що нового про життя лисиці тобі стало відомо?
- Як ти ставишся до вчинку старого Арсена?
- Як поводитися Ласочка, коли старий Арсен дрімав у човні?
- Як автор описав поведінку Ласочки при її зустрічі з Арсеном весною?
- Як ти вважаєш, чи можна героїв оповідання назвати друзями? Чому?
- Поясни, як ти розумієш зміст останнього речення.
- Перекажи зміст оповідання за малюнками.

ЛІСОВА ДИВИНА

Щусь, щусь, попід соснами,
попід березами — і вже пів-
кошика товстеньких боровичків
і в Тарасика, і в Миколки. А від
Тетянки гриби чомусь
ховаються. Лише одного
боровичка знайшла та кілька
сироїжок.

— Знаєш що, збирай краще
квіти. Принесеш мамі букет, —
порадив їй Тарасик.

Квітів у лісі багато. Онде на
галявинці золота — віють цмин,
звіробій, ліловіє верес, у
видолинку цвітуть дикі рожі,
деревій. І ще різні квіти, назв
яких Тетянка й не знає.

— А це що за дивина! — зупиняється вона навпроти
незнайомої квітки.

Над кущем пухнастого листя немовби вежа височіє,
успана великими жовтими квітами.

— Угадала, — сміється Тарасик. — Ця квітка так і
називається — дивина. А ще — ведмеже вухо.

— Справді, ці листочки, ніби ведмедячі вуха, — такі
волохаті.

— І заячий холодок у лісі росте, і зозулин льон, і вовчі
ягоди, — розповідають Тетянці Тарасик і Миколка.

Набігалися по лісу, можна й перепочити ось на цій
сонячній галявинці.

— О, дзвіночки! — вказав Тарасик на квіти, що голубіли неподалік.

Тетянка торкнулася однієї, другої квітки:

— А чому ж вони не дзвонять?

— Бо спочивають зараз. А дзвонять рано-вранці, пробуджують лісових мешканців: «Дзінь-дзень! Годі спати! До роботи! До роботи! До роботи!» І зайці біжать капусту поливати, білки по горіхи, дятел кузню відчиняє, мурашки свій дім ремонтують. — І Тарасик так цікаво розповідав, що й Миколка заслухався. А Тетянка сказала:

— Букет мамі й так сподобається. А дзвіночків я не буду рвати. Нехай дзвонять.

У лузі — криничка. Вона тут давно-давно. Хто її викопав — невідомо.

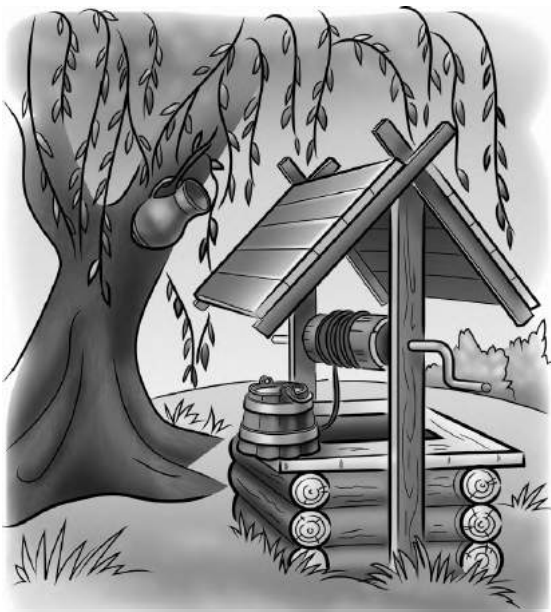
Над криничкою верба схилилася. На гілці глиняний кухлик висить.

Не минають люди кринички. Ось і Тетянка, Тарасик та

Миколка ішли з лісу, гриби та ягоди несли. Притомилися, то й звернули до кринички. Верба подала їм кухлика, а криничка пригостила водицею. Чистою, прохолодною, на лугових травах настояною. Як напилися, де й утома поділася.

Усіх щедро напуває криничка: і трактористів, і пастухів, і перехожих. А води в ній не меншає.

Микола Стеблина

- Що робили діти у лісі?
- Чому хлопчики запропонували Тетянці збирати квіти?
- Про що розповідали Тарасик і Миколка дівчинці?
- Що здивувало Тетянку в розповіді Тарасика?
- Де відпочивали діти, повертаючись з лісу додому?
- Що надало дітям сили і зняло втому? Чому?
- Чому автор назвав твір «Лісова дивина»?
- Визнач основну думку твору.
- Попрацюй у парі. Запропонуй свій заголовок до тексту.

ДОПИТЛИВІ ЛОСІ

Біля гирла Десни люди бачили, як два лосі перепливали Дніпро: ці тварини вміють гарно плавати.

А на другий день одного з них стріли на території міської лікарні. Цей походив та й зник. А другий скубав у парку траву і роздивлявся, як по шосе мчать машини. Здавалося, усе було йому байдуже, окрім машин.

На світанку підійшов він до вітрини магазину і злякано сахнувся: ще один лось іде, та прямо на нього.

Але ж цікаво, що він там робить? Теж скубе траву?

Підійшов знову, стукнув головою у скло. Воно розлетілося на скалки.

Отже, зовсім не страшно. Звір переступив підвіконня, увійшов до магазину. Тут смачно і пахло хлібом.

Підійшов, понюхав полиці. Їжі нема. Не сподобалась одна залізна штукovina: зсунув її на підлогу. То були ваги...

Скільки цікавого кругом! Ось двері, ручка блискуча. Лось лизнув її, а тоді натис мордою. Двері відчинилися: далі була ще одна кімната.

Звір переступив поріг, увійшов, і раптом двері відкинулись назад і клац — зачинилися. Ні назад, ні вперед. Що робити?

Невдовзі збіглися до магазину люди.

Страшно було підійти до роздратованого звіра.

Лише пізно вночі вдалося накинути йому на голову петлю і мотузкою витягнути з магазину: впирався, бідолаха, не розумів, що з ним роблять. Тільки на волі, коли зняли мотузку, струсонув своїм важким тілом і чимдуж помчав у ліс.

Спасибі добрим людям, вони вибачили «допитливим» лосям.

А трапляється, що невинні тварини зазнають від людей немало горя. Від лихих людей.

Одного погожого дня їхав я мотоциклом з поля і на шляху стрівся з великим лосем. Той, не звертаючи уваги на гуркіт мотоцикла, понуро кульгав шляхом до села.

Я зупинився. Лось ледь зупинився, підняв голову і благально глянув на мене. Дивлюсь, а на шиї в нього, уп'явшись у тіло, висить петля з товстого дроту. Кінець дроту волочиться по землі і б'є лося по ногах.

«От бісові бракон'єри, що натворили!» — обурився я. Спробував зняти петлю — еге, не подумав, вузол міцно отягнувся. Довелося їхати в ближнє село і кликати людей.

Лось, видно, зрозумів, що тепер його врятують, і стояв на тому ж місці. Коли підійшли лісники, лось до них потягнувся, як до давніх знайомих: довірливо торкався рук губами, тихо форкав.

Лісники перекусили дріт кусачками і зняли з велетня пастку. І одразу лісовий красень підняв свою мовби виточену голову, тупнув ногою раз, другий і гордовито подався до лісу.

Дмитро Прилюк

- Що привернуло увагу людей на території лікарні?
- Де на світанку з'явився один з лосів?
- Як лось опинився в магазині і що з ним трапилося?
- Як лось знову опинився на волі?
- Про яку жахливу історію розповів автор ще?
- Хто допоміг тварині позбавитися петлі на шиї?
- Чи вдячний, на твою думку, лось людям?
- Що об'єднує дві розповіді автора про тварин?
- Чи траплялося тобі допомагати тваринам і за яких обставин? Розкажи.

ОСИНИЙ СЕКРЕТ

Спекотно. На небі ні хмаринки. Погода ясна, тиха. Жодна гілочка не шелесне в лісі. Дерева ніби дрімають, розімлівши від засухи. І раптом звідкілясь чується одноманітне дзижчання. Поблискуючи крилами, летить оса. За нею ще одна. Назустріч їй — третя...

Оси літають туди-сюди. Їм зараз не до відпочинку, прийшла пора будувати гніздо. Воно розташується біля самісінького стовбура дерева. Розкарлючений корч буде йому опорою. Залишається потурбуватися про будівельний матеріал. Крилаті «будівельники» приносять крихітні часточки листя, гілочок...

Звичайно, такий матеріал не можна відразу використати для побудови. Спочатку його слід обробити, як годиться. Бо маленькі частинки рослин роздмухає навіть легенький літній вітерець.

Оси починають обробляти матеріал ще дорогою до гнізда. Вони його старанно пережовують. Дрібненькі частинки рослин рясно змочуються клейкою слиною. Кожна оса приносить одну волокнисту «цеглинку». До неї приклеюється наступна. Сотні тисяч таких клубочків потрібні для побудови гнізда. Але будівничих це не бентежить. Вони старанно працюють. Дім виходить на славу. І тепло в ньому, й сухо. Ніяка злива в такому помешканні не страшна. Жодної краплини вологи не пропустять стіни паперового гнізда.

Паперового?

Так, так, саме так можна назвати матеріал, яким користуються крилаті «будівничі».

Хто знає, можливо, оси й підказали невідомому винахіднику паперу секрет його отримання? В усякому разі, папір за своїм складом дуже схожий на стінки осинового гнізда.

Основа паперу — рослинні волокна. І оса користується ними. Насамперед вона їх пережовує. А на фабриках ці волокна виварюють. Потім починається хімічна обробка деревної маси. А тут не обійтися без їдкого натрію, каустичної соди. Вона склеює деревні частинки, миє, чистить.

З одного боку папероробної машини вводять підготовану деревну масу, а з іншого — ллється безкінечний водоспад паперу. Інколи обгорткового, інколи газетного, інколи для писання, того, що йде на шкільні зошити.

Олексій Владимиров

- Як автор називає ос?
- Як оси готують будівельний матеріал для своїх гнізд?
- Що спільного між справжнім папером і стінками осинового гнізда?
- Що для тебе у творі виявилось новим, найцікавішим?
- «Озвуч» малюнок словами твору.
- Попрацюй у парі. Підготуй запитання за змістом прочитаного і постав друзів.

ЛЕЛЕКА

Ходить бузько по мочарах*
У червоних чоботях,
Дивиться в прозору воду,
Ганить жаб'ячу породу:
«Боже, як мені набридло
Це моє болотне їдло,
Ці витрішкуваті жаби
Без найменшої приваби!
Десь читав я, що французи
Жаб їдять, як чорногузи.
Але в них ті жабенята —
Тільки на великі свята.

Ну, а я ж у свята й будні
Їм створіння ці паскудні;
На вечерю й на сніданок
Я ковтаю цих поганок.
А в обід на перше й друге —
Холодушки й зеленуги.
Так навчився з лелечати,
Та пора вже з цим кінчати.
Геть ненависну дієту!
Краще їсти з очерету
Листя! Все! Доволі! Крапка!»

* Мочарі — багно, болото, трясовина.

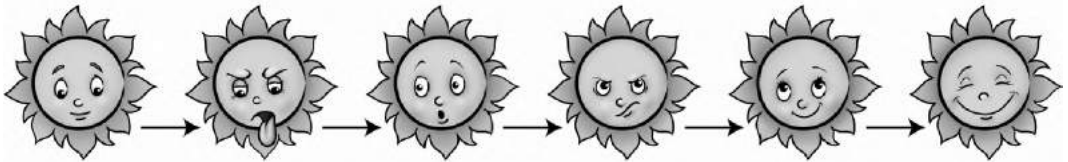
Втім, поглянув — скаче жабка.
 Ось вона! — завмер лелека.
 Придивляється здалека
 І підходить неквапливо
 Він до неї —
 «Що за диво?!
 Не така вона й почварна,
 Просто навіть дуже гарна.

Очі завеликі трішки,
 Та зате які там ніжки!
 Граціозна, наче скрипка,
 Жабка — лапка, жабка — рибка.
 Викупана, чиста, свіжа,
 Рай солодкий, а не їжа!»
 І дієту він ламає:
 Клац! — і жабки вже немає.

Дмитро Павличко

- Поясни значення слів «їдло», «витрішкуваті», «неквапливо», «почварна».
- Який настрій викликав у тебе вірш?
- Як автор називає лелеку? А як називають цього птаха у твоїй місцевості?
- Чи міняється упродовж вірша ставлення лелеки до жаби?
- Підготуйся до виразного читання вірша з опорою на зображений схематичний настрій.

КРАСА ЛЕБЕДИНА

Одного разу на сільському ставку несподівано приводнився* великий птах. Дітлахи, звісно, помітили його і зняли галас.

— Дика гуска прилетіла! Дика гуска!

Почувши їхні крики, уважний до всього сторож Свирид пішов на став. І справді: на воді, похиливши довгасту шию, плавав великий залітний птах. Навколо ставка вже юрмилися люди.

— Поранена, не інакше, — сказав хтось. — Треба добити, щоб гуска не мучилася.

— Ніяка це не гуска, а лебідь-шипун, — пояснив односельцям Свирид та й побрів по мілкому до птаха.

Поніс Свирид птаха додому. Одразу промив йому рану на крилі. Лебідь за весь час ані разу не пручнувся, ніби розумів, що потрапив у руки доброго чоловіка.

Скоро настали холоди, птахові діватися нікуди було, то й зазимував у Свиридовій хаті. Дід його годував з рук, напував водою. Спершу сам, а потім дітлашня до нього занадилася, Сніжком лебедя прозвали. Годували до самої весни. А як настав травень, прилетіли його родичі. Видно, верталися тим же шляхом.

Сніжок уже два тижні гуляв у дворі разом з домашніми гусьми Свирида і навіть старшував над меншими, які ще не

* Приводнився — сів, опустився на воду.

обжилися і не відали, кого більше боятися — свого рідного поводиря чи цього білого родича.

Коли одного ясного дня почувся в небі лебединий клич, Сніжок враз заметушився, все йому байдуже стало, навіть кумедні гусенята. Дід Свирид якраз порався на городі, почув голос перелітних птахів і хотів глянути, відкіля та куди вони летять. Коли це

почулося лопотіння крил на подвір'ї: то лебідь Сніжок знявся в повітря. Старий мало не крикнув услід: «Куди ти?», але лебедя вже не могла зупинити ніяка сила. Йому треба було наздогнати ключ.

Лебеді завжди повертаються туди, де побачили світ. Але батьки не дозволяють дітям селитися поруч. Кожна пара займає свою площу і на ній будує гніздо. Поряд з ними можуть жити чайки, качки, лисухи, а лебедям — зась. Такий у них порядок. Деякі пари повертаються на свої місця десятки років.

Дмитро Прилюк

- Чому діти зняли галас?
- Хто прийшов на допомогу лебедеві?
- Як жилося птахові у Свиридовій хаті?
- Що примусило Сніжка полишити дідове подвір'я?
- Що нового про лебедів тобі стало відомо?
- Яка частина твору зворушила тебе найбільше? Чому? Прочитай її, передаючи свої почуття.
- Перекажи оповідання за опорними словами: ставок, потрапив у руки, зазимував, Сніжок, старшував,

заметушився, знявся в повітря, ключ, повертаються, не дозволяють батьки, гніздо, десятки років.

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Хто з авторів назвав кропиву «некоронованою королевою»?
2. У якому творі автор звертається до нас такими словами: *«Нехай ніколи не в'яне в наших душах світ яворів, любистків, лелек і зозуль!»*?
3. За описом визнач, про яке дерево йдеться у творі Л. Павленко: *«На зріст високі — до п'ятдесяти метрів, розлогі, листки великі, довгасто-еліптичної форми, кора на стовбурах темнувато-зелена, гладенька, самі стовбури правильної конічної форми»*.
4. Який з творів містить такі порівняння: *«спритні, мов соколи, мудрі і добрі, як старі та бувалі люди, шляхетні й дужі, наче ясени»*? Кого стосуються ці порівняння?
5. Назви головних героїв твору Дмитра Чередниченка «Мандри жолудя».
6. Розкажи, чим зворушило тебе оповідання Григора Тютюнника «Ласочка».
7. Розкажи, про які дива розповів Микола Стеблина у своєму творі.
8. Про яких лісових красенів розповів Дмитро Прилюк: лосів; оленів; зайців?
9. Секрет отримання паперу людині розкрили оси. Чи поділяєш ти цю думку?
10. Який літературний жанр твору використав Дмитро Павличко, щоб розповісти про смаки лелеки?
11. У якому творі Дмитро Прилюк розповів про звички лебедів?

ХА-ХА-ХА?

Якось Олексій та Антон відправилися на прогулянку містом. Із собою вони запросили дівчинку Тетянку. Обидва хлопчики хотіли Тетянці сподобатися.

Олексій вирішив показати, який у нього гострий розум.

— Ха-ха-ха! Дивіться, які у цієї тітоньки гострі нігті! Вона ними, мабуть, замість виделки користується!

— Ха-ха-ха! Дивіться, який товстий дядько! Він, мабуть, автобус проковтнув!

— Ха-ха-ха! Рудий! Рудий іде! Вогонь на потилиці, у ластовинні вилиці* — пташка невеличка капнула на личко!

— А який дідусь кумедний шкандибає! Із паличкою! Ха-ха-ха!

Тут уже Тетянка не витримала.

— Як тобі не соромно! Над дідусем сміятися! Тобі, може, теж доведеться з паличкою ходити!

— А що? Я ж просто люблю спостерігати, та у мене гострий розум!

— Це ти любиш спостерігати? Он старенька з важкою торбою сідає в тролейбус — Антон побіг їй допомагати. А ти і не помітив! Жінка не могла коляску з дитиною перевезти

* Вилиця — опукла кістка черепа, що міститься між оком і верхньою щелепою.

через високий бордюр — знову Антон допоміг. А ти відвернувся та пішов своїм шляхом. І добре, що ти цього не помітив, інакше почав би сміятися. Антон помічає, кому допомогти, а ти, Олексію, — з кого б посміятися. Недобре це, невічливо. Не хочу я з тобою гуляти!

Антон збентежився та почервонів, а Олексій замислився.

Марія Хаткіна

- Як ти думаєш, чому автор дібрала для твору такий заголовок? Що, на твою думку, означає знак питання в кінці заголовка?
- Чи показав Олексій друзям свій гострий розум?
- Як Тетянка примусила Олексія замислитися над своєю поведінкою?
- Як ти вважаєш, чому збентежився і почервонів Антон?
- Уяви себе співавтором твору. Яку кінцівку твору можеш запропонувати ти?

ПЛІТКАРКИ

Товстун Борисик на уроці фізкультури не зміг перестрибнути через «козла».

Сумно йому стало. Домовився він зі сторожем та став вечорами у спортзалі тренуватися — через «козла» стрибати.

Нікому про це не казав. Адже почнуть сміятися: «Товстий все розбігається та стрибає, а результату нема!»

Але ось удалося завзятому хлопчикові перестрибнути через спортивне знаряддя. Правда, тільки один раз.

Не втримався він та похвалився своєму другу Костику. І тренуваннями похвалився, і успіхом своїм. Тільки попросив нікому не казати.

Костик пообіцяв. І все-таки вибовкав таємницю своїй сестрі Анюті. Він не сміявся над Борисом, навпаки. Похвалити хотів. За завзятість.

Вибовкав — і одразу схаменувся:

— Ти, Анюто, нікому не кажи!

Але пізно. Анюта розповіла подрузі Каті, подруга Катя — Вірі та Ларисі.

Лариса поділилася своїми думками з Тонею, Ірочкою, тіткою Сонею та сусідом Миколою.

І пішла гуляти плітка.

— А Бориско у нас ночами у спортивну залу через вікно лазить. Спати не може. Лазить через вікно та спортивні знаряддя ламає. Тільки «козла» ніяк зламати не може...

У такому вигляді плітка дійшла до самого Борисика. Він дуже образився на Костика. Але потім пробачив. Адже товариш насправді не бажав йому нічого поганого.

А ось пліткаррок вони не простили і не простять. Ніколи!

А ти запам'ятай!

Якщо тобі довірили таємницю, не розповідай її нікому. Так чинять справжні товариші.

Якщо хочеш, щоб твій секрет залишився секретом, не довіряй його навіть кращому другу. Якщо ти сам не в силах промовчати, то не можна вимагати мовчання ні від кого.

Не пліткуй. Не передавай усілякі капості. Ані про друзів, ані про знайомих, ані про незнайомих.

«Хто живе у домі зі скляним дахом, не повинен жбурлятися камінням». Чи зрозуміле це прислів'я? Адже про тебе теж можна розповісти щось неприємне. Наприклад, що вчора батько поставив тебе у куток за брехню.

Не хочеш, щоб про тебе розповсюджували плітки, — і сам тримай язика за зубами.

Марія Хаткіна

- Що примусило Борисика вечорами тренуватися у спортзалі?
- Кому хлопчик похвалився своїм успіхом?
- Як таємниця Борисика стала відомою багатьом дітям?
- Чи образився хлопчик на Костика? Чому?
- Кого не вибачили хлопчики?
- Що треба пам'ятати, щоб поважали тебе друзі?
- Попрацюй у групі. Підготуйте «живу картинку» за прочитаним.

СІМ ГОСПОДИНЬ

У нас у хаті небагато дівчаток. Тільки Оксана, та Юля, та Марина, та Христя, та Катря, та Оля, та ще Ліна...

Порахуйте, скільки їх?

Мама каже:

— Оксано, хату підмети!

— Добре, — обзивається Оксана, та тільки мама за двері — кричить:

— Юлько, хату підмети! Кому я кажу!

А Юля відповідає:

— І не подумаю. Хіба немає меншого за мене? Он Христя. Чуєш, Христе? Хату підмети, мама сказала!

— А чого це мені її підмітати? — розсердилася Христя.
— Я он і місяць тому підмітала, і ще раніше — улітку... І минулого року раз... Я не хочу. Я не маленька. Он Катря без діла сидить. Чуєш, Катре, хату підмети!

— Еге, яка, — обізвалася Катря. — А ось і не підмету. То тобі Христя сказала, щоб підмела. Так що можеш. Та й Олька в нас є. Чого це Ольці така полегкість*, що вона ніколи й за віник не візьметься? А вже їй сім років. Чуєш, Олько, кидай свої ляльки. Віник бери. Хату підмітай!

— Оце ще мені лихо, — захлипала Оля. — Усе Олько та Олько! Не хочу я підмітати. Он Лінка ніколи нічого не робить. Кажуть: маленька. А яка вона маленька, коли їй уже п'ять років? Хай привчається, а то виросте за нашими спинами і не знатиме, як мамі допомагати. Чуєш, Лінко, віник бери!

Ліна не опиралася. Узяла віник і як почала підмітати!.. Кушпелу** таку зробила, що й у хаті нічого не видно.

Зайшла мама. Узялася за серце:

— Лишенько моє, лишенько! Правду люди кажуть: де сім господиень, там хата не метена!

Іван Сенченко

- Скільки доньок було у мами?
- Чи дружно жили дівчатка? Чому ти так думаєш?
- Яка з дівчаток виявилася найслухнянішою?
- Яку приказку використала мама, даючи оцінку поведінці дівчаткам?
- Поміркуй: чи можна дібрати інші заголовки до твору? Які?
- Добери прислів'я, приказки про працю. Запам'ятай їх.

* Полегкість — поблажливість, невимогливе ставлення до кого-небудь.

** Кушпела — підняти пил.

ЗІПСОВАНИЙ ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

У Тоні є молодша сестра Ліка. У Ліки сьогодні день народження. З цього приводу в Тоні ще з учорашнього вечора поганий настрій.

Ще б пак! Усі подарунки — сестричці, уся увага — сестричці. І навіть пиріг бабуся пече — сестричці. Вона, звісно, скаже всім увічливо: «Пригощайтесь!» Але все одно це буде її, Лікин, пиріг. І на ньому будуть палати п'ять свічок. Тому що молодша сестра народилася п'ять років тому саме у цей день!

Ну то й що? А Тоня народилася сім років тому. І ще на два місяці раніше! І їй — нічого?

Ось і був у Тоні поганий настрій з вечора, а зранку — так просто жахливий. І на всіх вона дивилася сердито.

Ось батько виходить із ванної — умитий, веселий, співає, посміхається.

Тоні прикро: у батька гарний настрій, а у неї — поганий.

— Навіщо ти співаєш, татку? У тебе ж немає ніякого слуху! — спитала Тоня.

— Чого ти так вирішила? — спитав батько.

— А всі кажуть!

У батька зіпсувався настрій. Він уже не співав і не всміхався. І навіть став якийсь невмитий.

А Тоня відправилася на кухню. Там бабуся саме готувала начинку для пирога.

— Фу-у, із яблуками... — скривилася Тоня. — Ось якщо б з персиками...

У бабусі просто руки опустилися. Вона думала, що всі люблять її пиріг із яблуками. І насправді він був просто чудовим! Але Тоні вдалося зіпсувати настрій і бабусі.

Ну, матусі зіпсувати настрій найлегше. Треба тільки зробити нещасний вираз обличчя. Тоня потренувалася перед дзеркалом. Вийшло, як завжди, добре.

Мати одразу стала хвилюватися, міряти Тоні температуру, питати, де болить. Обличчя у матусі стало теж нещасним. Тільки по-справжньому, а не спеціально.

За святковим столом було невесело. Ліка крутила головою і не розуміла, чому всі такі сумні. Може, вона зробила щось не так?

Добре, що прибігла у гості тітка Іра на прізвисько Ракета. Вона розхвалила бабусин пиріг. Два шматки з'їла, а один попросила загорнути із собою. Бабуся розквітла.

Батька примусила голосно співати «Ой, як жаль, що день народження тільки раз на рік!». Сказала, що він співає навіть краще, ніж крокодил Гена. Батько засяяв, як сонечко.

Подарувала Ліці маленький ляльковий театр і разом із матусею вигадала та розіграла смішну виставу.

Усі розвеселилися, завели музику, стали співати та танцювати — хто як може.

Тоня надулася, але на неї вже ніхто не звертав уваги. Не хочеш танцювати — не танцюй, не хочеш співати — не співай!

Так що Тоні вдалося зіпсувати свято, але тільки собі.

Марія Хаткіна

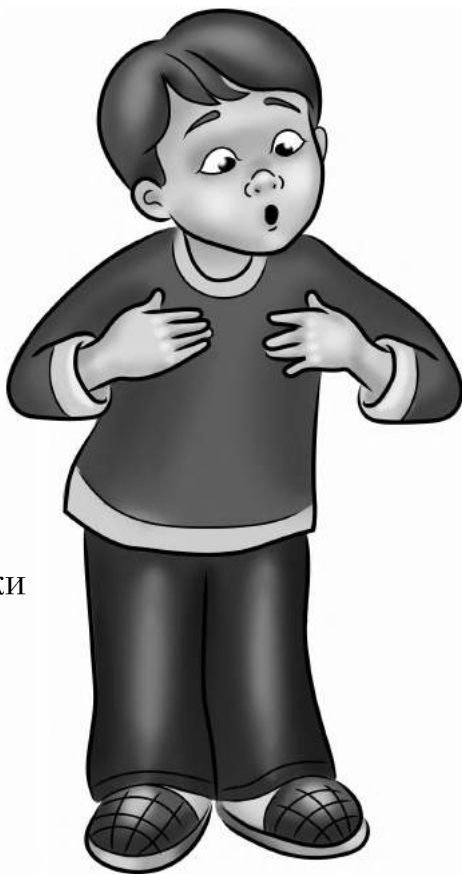

- Поміркуй, чи влучним є заголовок твору. А який добереш ти?
- Як Тоні вдалося зіпсувати настрій усій родині?
- Хто і як розвеселив усіх присутніх на родинному святі?
- Чи вдалося Тоні зіпсувати свято?
- Хто постраждав від Тониних прикрощів?
- Розкажи, як у твоїй сім'ї відзначають твій день народження.
- Поясни значення висловів: «руки опустилися», «бабуся розквітла», «батько засяяв», «завели музику».

ОТАКИЙ У МЕНЕ НІС

Не горбатий, не кирпатий, —
Я звичайний маю ніс,
Так мені він так багато
Неприємностей приніс.
Де я тільки не буваю,
Що я тільки не роблю, —
Через ніс отой страждаю,
Різні прикрощі терплю.
Отакий у мене ніс:
Через нього — все навкіс!

До сніданку мама й тато
Починають умовляти:
— Випий, золотко, хоч трошки
Жиру риб'ячого з ложки! —
Я, звичайно, не мовчу,
Відвертаюсь і кричу...
А вони до мене: — Просим!
І чого ти крутиш носом?
Отакий у мене ніс:
Через нього — все навкіс!

Все привіз мені мій брат:
Безкозирку, і бушлат,
І тельняшку, і штани
Отакої ширини!
Разом з братом я крокую,
Примовляю: — Раз, два,
Та спіткнувся... Раптом чую:
— Носа вгору не дери!
Отакий у мене ніс:
Через нього — все навкіс!

Впав годинник, і розбився,
І відразу зупинився.
Ремонтую цілий день,
Ну, а він — анітелень!
Як побачив тато мій,
Наказав мені: — Не смій!
Краще майстра ми попросим,
Не з твоїм це, — каже, — носом!
Отакий у мене ніс:
Через нього — все навкіс!

По сніжку біжать санчата:
Будем з гірки ми з'їжджати.
От і гірка, ми рядком
На санчатах із Рябком
Полетіли, покотились
І... в заметі опинились.
А дружків аж сміх бере:
— Гляньте! Носом він оре!
Отакий у мене ніс:
Через нього — все навкіс!

Дав я Петрикові м'яч,
А тепер мені хоч плач —
Він м'яча не повертає
І щодня мене питає:
— Хочеш завтра поверну? —
І отак усю весну...
Мама каже: — То, виходить,
Він тебе за носа водить?
Отакий у мене ніс:
Через нього — все навкіс!

Утекли в сусіда з клітки
Із кролем вухаті дітки.
Я погнався, а вони
Через просо — в бур'яни.
Я за ними у бур'ян,
Кроленята — під паркан...
А сусід гукає з проса:
— Що ж ти випустив з-під носа?..
Отакий у мене ніс:
Через нього — все навкіс!

Взяв я вудку — і до річки,
З братом сів на бережку.
Та не ловляться плотвички,
Не тріпочуть на гачку.
Я нічого не спіймав,
Біля вудки задрімав.
Тут почув я голос брата:
— Щось ти носом став клювати.
Отакий у мене ніс:
Через нього — все навкіс!

Ось дідусь струга кілок, —
Робить вулик для бджілок.
Я підказую йому:
Що, до чого, як, чому...
А дідусь мені ласкаво:
— Йди до саду, погуляй...
Як не знаєш добре справи,
Свого носа не встромляй!

Я образився до сліз:
— Ну і дався вам мій ніс!
Не ступив ніде ні кроку,
Щоб із ним не мав мороки.
Я терплю від нього й досі...
А дідусь: — Не треба сліз!
Зарубай собі на носі,
Що не винен в цьому ніс!

Грицько Бойко

- Хто веде розповідь про свій носик?
- Які слова у вірші підкреслюють невдоволеність хлопчика своїм носом? Прочитай їх.
- Чи справді у всіх пригодах хлопчика був винен ніс?
- З вірша вибери слова, які стали крилатими висловами. Прочитай їх.
- Який з крилатих висловів визначає основну думку твору?
- Розглянь малюнки. Визнач, який з крилатих висловів підходить до кожного з них. Озвуч малюнки словами вірша.
- Будь дослідником. Добери вислови, що вживаються у переносному значенні.

ШУРКА І ШУРКО

Шурко відразу незлюбив її. І через те незлюбив, що його посадили за одну парту з нею. А Шурко хотів сидіти поруч з Севкою, або з Толею, або ж з кимось із своїх друзів-футболістів. А втім, він сам винен, що так сталося. Не треба було йому в перший день так галасувати, хвилюватися і розмахувати руками.

— Бойчук, заспокойся,
— кілька разів суворо зверталася до Шурка нова вчителька Ольга Борисівна.

Та Шурко не вгамовувався. І Ольга Борисівна вирішила, що Шурко найбільш недисциплінований у класі і тому мусить весь час бути в неї перед очима.

Тому Шурко стовбичить на першій, перед самісіньким столом учительки. А поруч нього мовчазне дівчисько в окулях. Своєю зразковою поведінкою вона страшенно дратує Шурка. Просто зошит з каліграфії, а не людина! І остаточно розізлився Шурко, коли взнав, що його сусідку по парті звуть так само, як і його — Шура. Це було просто нестерпно. Покличе його хто-небудь — неодмінно вона відгукнеться, її кличуть — він біжить. Шуркові навіть

почало здаватися, що діти навмисне, щоб подразнитись, так часто звертаються до нього.

І потихеньку Шурко став мучити Шуру. Засуне її підручник куди-небудь під парту, і вона потім усю перерву шукає його. Або ж замінить синю ампулу в ручці на червону. Шура почне писати, і в зошиті несподівано з'являються червоні рядки, ніби вчителька завдання перевірила. Але — дивна річ — Шура ніколи не скаржилась на нього вчительці. Тільки зниже плечима, відвернеться і промовчить.

Одного сонячного ранку Шурко йшов до школи. Повітря було прозоре і чисте. Жовтогаряче листя ласкаво шурхотіло під ногами. Хлопчаки ганяли по асфальту великі темно-брунатні, немов лаковані, каштани.

А Шурко йшов неквапливо, ледве переставляючи ноги. Йому було якось не по собі.

У школі Ольга Борисівна одразу помітила, що Шурко занедужав, але він сказав, що в нього «просто поганий настрій».

А надвечір Шуркові стало зовсім погано, і серед ночі перелякана мама побігла викликати «швидку допомогу».

В лікарні мамі сказали: «Гострий приступ апендициту. Треба негайно зробити операцію!»

Шурка поклали на стіл з колесиками і повезли...

Поряд йшла жінка в окулярах, поклавши руку йому на плече. Коли Шурка перенесли в постіль, вона старанно поправила подушку й обережно підгорнула йому ковдру з обох боків. У неї були ласкаві, ніжні руки, як у мами. І Шуркові одразу стало дуже тепло і затишно.

— Лікарю, скажіть... А як вас звати? — несподівано спитав Шурко.

— Клавдія Василівна. А що?

— Так... — зашарівся Шурко і сказав: — От якби всі лікарі були такі... добрі. Їх ніхто б не боявся.

Клавдія Василівна засміялась:

— Дивак ти! А лікарі всі і є добрі. Така вже у них професія — добра. Спи, Шуро, спи! На добраніч...

Другого дня, прокинувшись, Шурко не одразу зміркував, де він. Він лежав на білосніжному ліжку біля вікна — великого і високого. Шурко хотів підвестися, встати — не міг. І одразу згадав...

Опустився на подушку і глибоко зітхнув. Він подумав, що тепер лікарі напевне надовго заборонять йому грати у футбол. З жалю до самого себе Шурко тихо заплакав...

Надворі падав дощ. По вікнах палати дріботіли маленькі іскристі краплини...

— Шурко! — пролунав раптом тихий, знайомий голос.

Хлопчик від несподіванки здригнувся, повернув голову і... оторопів. Край ліжка стояла Шура. У великому дорослому халаті, з закоченими рукавами, — ще більш смішна й незграбна, ніж завжди.

— Ну як? Як ти себе почуваєш? Знаєш, ми всі в класі так переживали, так переживали, коли взнали, що в тебе апендицитна операція... — Шура говорила швидко-швидко,

ковтаючи слова і хвилюючись.

Вона зовсім не була схожа на ту мовчазну, старанну шкільну Шуру.

— А я відразу здогадалась, що ти тут. Адже це лікарня «швидкої допомоги»... Ти тільки мамі нічого не говори. А то, коли вона визнає, що я була, вона мені дасть. До хворих же не можна просто так приходити. А ще зразу після операції. Є спеціальний день...

— Якій мамі? — нічого не зрозумівши, тихо спитав Шурко.

— Та моїй. Яка тобі операцію робила. Це ж моя мама... А мене тут усі знають.

І Шура заквапилась до виходу.

...Наступного дня вона знову прийшла. Правда, сталося трошки інакше.

Шуркові набридло читати книжку, яку передала йому мама, і він дивився у вікно.

На підвіконні стрибали і голосно цвірінькали горобці. Шурко з цікавістю стежив за ними. Але ось знизу долинув якийсь шурхіт, і горобці вмить розлетілися. На підвіконня лягли дві руки, потім показала зелена фетрова шапочка, окуляри, і хлопчик впізнав... Шуру. А за хвилину в квартиру влетів і упав просто Шуркові на подушку зібганий папірець. Шурко розгорнув і прочитав:

«Здоров, Шурко! Як ти себе почуваєш? Ми про тебе все знаємо від Шурки Лебедевої. Лежи спокійно, то згодом зможеш знову грати в футбол. Не скучай... Завтра приймальний день, і ми прийдемо всім класом...

Сева і Толя».

Шурко навіть голосно засміявся від радості. Як добре мати хороших, вірних друзів!

...Через два тижні Шурко вперше після хвороби пішов до школи. Дорогою він зустрів Шуру. Вони йшли поруч, і обоє чомусь мовчали.

І раптом, уже майже біля школи, ззаду долинув чийсь знайомий голос:

— Шур-о-о!..

Вони обернулися разом, як по команді, не знаючи, кого з них кличуть. Потім подивилися одне на одного і... засміялися, — дружно і весело.

А з вікна тролейбуса їм махала рукою і посміхалася Клавдія Василівна — Шурина мама...

Всеволод Нестайко

- Чому вчителька посадила Шурка Бойчука на першу парту?
- Що дратувало Шурка у сусідці по парті? З чим він порівнював дівчинку?
- Як ти думаєш, чому дівчинка не ображалася на Шурка?
- За яких обставин хлопчик познайомився з Клавдією Василівною?
- Що примусило хлопчика заплакати?
- Хто з однокласників першим провідав Шурка у лікарні? Розкажи, яка розмова відбулася між Шурою і Шурком.
- Що хлопчикові принесло радість?
- Як ти вважаєш, будуть наші герої справжніми друзями?
- А ти маєш друзів? Розкажи про одного з них.
- Прочитай текст. Склади план і перекажи зміст твору.

НАЙГОЛОВНІШЕ

Жив на світі хлопчик Андрійко Руденький. Це був боягузливий хлопчик. Він усього боявся. Боявся собак, корів, гусей, мишей, павуків і навіть півнів.

Але найбільше він боявся чужих хлопчаків.

Мама цього хлопчика дуже сумувала, що має такого боягузливого сина.

Одного чудового ранку мама цього хлопчика сказала йому:

— Ой, як погано, що ти всього боїшся. Тільки хоробрі люди живуть добре на світі. Тільки вони перемагають ворогів, гасять пожежі й відважно літають на літаках. І за це всі люблять хоробрих людей. І всі їх поважають. Підносять їм дарунки й ордени та медалі. А боягузливих ніхто не любить. З них сміються і глузують. І через це життя в них буває кепським, нудним і нецікавим.

Хлопчик Андрійко так відповів своїй мамі:

— Віднині, мамо, я вирішив бути хороброю людиною.

І з цими словами Андрійко пішов у двір погуляти.

А у дворі хлопчакі грали у футбол. Хлопчакі ці завжди ображали Андрійка. І він боявся їх як вогню. І завжди від них утікав. Але сьогодні він не втік. Він крикнув їм:

— Гей ви, хлопчаки! Сьогодні я не боюся вас!

Хлопчаки здивувалися, що Андрійко так сміливо їм крикнув. І навіть самі трішки злякалися. А один з них — Сашко Палочкін — сказав:

— Сьогодні Андрійко Руденький щось задумав проти нас. Ходімо краще звідси, а то нам, мабуть, перепаде від нього.

Але хлопчаки не пішли. Навпаки. Вони підбігли до Андрійка і почали його зачіпати. Один смикнув Андрійка за носа. Другий збив йому картуза з голови, третій хлопчик тицьнув Андрійка кулаком. Одне слово, вони трошки побили Андрійка. І той, плачучи, повернувся додому.

Удома, крізь сльози, Андрійко повідомив:

— Мамо, я сьогодні був хоробрий, але з цього нічого доброго не вийшло.

Мама сказала:

— Дурненький хлопчику! Недостатньо бути тільки хоробрим, треба бути ще й сильним. Самої лише хоробрості, синочку, мало.

І тоді Андрійко непомітно від мами взяв бабусину палицю і з цією палицею пішов у двір. Подумав: «Ось тепер я буду сильнішим, ніж завше. Тепер я розжену хлопчаків у різні боки, якщо вони на мене нападуть».

Андрійко вийшов з палицею у двір. А на дворі хлопчаків уже не було.

Там гуляв чорний пес, якого Андрійко завжди боявся.

Розмахуючи палицею, Андрійко сказав цьому псові:

— Спробуй тільки гавкнути на мене — дістанеш по заслужі. Дізнаєшся, що таке палиця, коли вона прогуляється по твоїй голові.

Пес загавкав і кинувся на Андрійка.

Розмахуючи палицею, Андрійко двічі вдарив пса по голові, але той забіг ззаду і трохи порвав Андрійкові штанці.

Андрійко з плачем побіг додому. А вдома, витираючи сльози, він сказав:

— Мамо, як же це так? Я сьогодні був сильним і хоробрим, але з цього нічого доброго не вийшло. Пес порвав мої штанці та мало не покусав мене.

Мама промовила:

— Ох і дурне ж ти хлоп'ятко! Недостатньо бути хоробрим і сильним. Треба ще бути кмітливим*. Треба думати й метикувати**. А ти вчинив нерозумно. Ти розмахував палицею і цим розсердив пса. Ось за це він і порвав твої штанці. Ти сам винен.

* Кмітливий — здатний добре й швидко міркувати, тямущий.

** Метикувати — розбиратися в чому-небудь; обдумувати; розмірковувати.

Андрійко сказав своїй мамі:

— Відтепер я буду кожен раз думати, коли щось трапиться.

І ось Андрійко Руденький утретє вийшов погуляти. Але у дворі пса вже не було. І хлопчаків теж не було.

Тоді Андрійко Руденький вийшов на вулицю, щоб подивитися, де хлопчаки. А хлопчаки купалися в річці. І Андрійко став дивитися, як вони купаються.

У цей момент один хлопчик, Сашко Палочкін, захлинувся у воді і став кричати:

— Ой, рятуйте, тону!

А хлопчаки злякалися, що він потопає, і побігли кликати дорослих, аби ті врятували Сашка. Андрійко Руденький крикнув Сашкові:

— Зажди топитися, — я тебе зараз урятую.

Андрійко хотів кинути у воду, але потім подумав: «Ой, я ж погано плаваю, і в мене не вистачить сили врятувати Сашка. Я зроблю розумніше: сяду в човен і на човні підпливу до Сашка».

Біля самого берега стояв рибальський човен. Андрійко відштовхнув цього човна від берега і сам стрибнув у нього. У човні лежали весла.

Андрійко став бити цими веслами по воді. Та в нього нічого не вийшло, — він не вмів веслувати. І течія віднесла

рибальського човна на середину річки. І Андрійко зі страху став кричати.

А в цей час річкою плів інший човен.

І в цьому човні сиділи люди.

Ці люди врятували Сашка Палочкіна. І, крім того, ці люди наздогнали рибальського човна, узяли його на буксир і доставили до берега.

Андрійко пішов додому і вдома, схлипнувши, розповів:

— Мамо, я сьогодні був хоробрим, я хотів урятувати хлопчика. Я сьогодні був розумним, тому що не кинувся у воду, а поплив на човні. Я сьогодні був сильним, тому що відштовхнув важкого човна від берега і важкими веслами бив по воді. Але в мене нічого не вийшло.

Мама сказала:

— Нерозумний хлопчику! Я забула тобі сказати найголовніше. Недостатньо бути хоробрим, розумним і сильним. Цього замало. Треба ще мати знання. Треба вміти веслувати, вміти плавати, їздити верхи на коні, літати на літаку. Треба багато знати. Треба знати математику й алгебру, хімію та геометрію. А для того, щоб усе знати, слід учитися. Хто вчиться, той буває розумним. А хто розумний, той повинен бути хоробрим. А хоробрих і розумних усі люблять, тому що вони перемагають ворогів, гасять пожежі, рятують людей і літають на літаках.

Андрійко пообіцяв:

— Віднині я буду всьому навчатися.

І мама сказала:

— От і гаразд.

Михайло Зоценко

- Яким хлопчиком зростав Андрійко?
- Як Андрійко вирішив стати хоробрим?
- Чому хлопчикові не вдалося стати ні сильним, ні кмітливим, ні розумним?
- Яку найголовнішу пораду дала синові мама?
- Що пообіцяв Андрійко мамі?
- Попрацюй у парі. Розкажи, що є найважливішим у твоєму житті та кожного із вас.

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Назви твір Марії Хаткіної, який тобі найбільше до вподоби. Розкажи, про що в ньому йдеться.
2. Хто з героїв твору Івана Сенченка вжив прислів'я: *«Де сім господиць, там хата не метена!»*?
3. Назви твір, у якому автор використав 8 крилатих висловів. Прочитай їх.
4. Визнач основну думку твору Михайла Зощенка «Найголовніше».
5. Хто з героїв твору Марії Хаткіної «Ха-ха-ха?» присоромив Олексія?
6. Хто з авторів прочитаних творів висловлює тобі щирі поради?
7. Хто є автором твору «Шурка і Шурко»?
8. Пригадай, яка основна думка твору Всеволода Нестайка «Шурка і Шурко».

ДЕНЬ МАТЕРІ

Попри те, що шана до матері була в нашому народі з правічних часів, свято Матері з'явилося не в нас, а в далекій Америці. Уперше його відсвяткували там, у Філадельфії, 10 травня 1908 року з ініціативи американки Анни Джарвіс на знак пошани й любові до її передчасно померлої доньки. Того дня ті, в кого були живі матері, носили на грудях рожеві квіти, а ті, чиї матері вже померли, — білі.

Потім Анна Джарвіс ще довго клопоталася, аби свято Матері стало офіційним державним святом. Лише через шість років тодішній президент Америки Вудро Вілсон ухвалив постанову Конгресу*, за якою свято Матері мало відзначатися щороку в другу неділю травня.

Згодом це свято прийняли жінки Європи, й воно поширилося на Німеччину, Норвегію, Швецію, а 1929 року його вперше відсвяткували в Галичині з ініціативи Союзу українок. Воно стало популярним і ще десять років мандрувало по всій Україні. Далі, коли Україну чорними хмарами облягли 30-ті роки, патріотичний зміст українських свят став непотрібним, і свято Матері заборонили. І ось його знов відроджено.

За часів незалежної України, згідно з Указом Президента, День Матері відзначається щороку в другу неділю травня. А разом із ним наші серця багатшають на світ, осяяний теплим і лагідним, як сонечко, словом «мама».

Галина Кирпа

* Конгрес — законодавчий орган (парламент) у США.

- Які почуття викликав у тебе прочитаний твір?
- Де і коли вперше з'явилося свято Матері?
- Хто і чому клопотався про відзначення свята Матері як державного?
- З чиєї ініціативи свято Матері поширилось по всій Україні?
- Коли в нашій державі відзначають День Матері?
- Розкажи, як ти вітаєш свою матусю зі святом Матері.

ВДЯЧНІСТЬ

З першої миті життя схиляються над нами обличчя матерів. У тривозі й любові, в замилюванні й надії вдивляються матері в своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Всім своїм життям і працею, прикладом і вихованням утверджують у нас кращі риси людяності й добра. Закривають грудьми, навіть ціною власного існування від усього лихого.

Матері... Все життя дивляться вони нам услід, вирядивши в люди. Так і стоять на початку всіх наших доріг, навіть коли їх не стає. Стоять і дивляться. І бажають нам добра і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей і творили добро на своїй землі.

Олександр Сизоненко

- Чого прагнуть матері для своїх дітей?
- Які риси мами утверджують у своїх дітях?
- Які надії плекають наші матусі?
- Яка частина твору відображена на малюнку? Прочитай

і поясни, як ти розумієш її зміст.

- Які слова вдячності ти висловлюєш своїй мамі?
- Розкажи, чи відчуває себе мама щасливою, коли ти даруєш їй радість.

МАМА

Ти стежив за матір'ю, як вона ступає по підлюзі, як усміхається, як тримає вже посічену сивиною голову. Але найчастіше, мабуть, твій зір ловив її проворні руки. Навіть тоді, коли не мали ніякого діла, материні руки не залишалися в абсолютному спокої, вони легенько ворушились, як воруються під водою стебла водяних лілій від ледь чутної течії.

І постійно працювали. Жодної хвилики не відаючи відпочинку, материні руки знаходили роботу. Вони владарювали на припічку, в печі, на комині, на миснику*. Так багато в житті переробивши, вони не зупинялись, не могли зупинитись, а постійно священнодіяли.

Не було, либонь, такого, чого б вони не вміли!

І завжди пахли чимось... чи свіжовипраною й щойно випрасуваною білизною, або пшеничним борошном і гарячим хлібом, а то кропом і петрушкою, і терпким гудинням** огірків, або яблуками, грушами і медом у Спасівку, а то просто вітряним осіннім полем, або шпарким морозцем і снігом, або першими весняними бруньками.

* Мисник — настінна невеличка шафа з полицками, в якій зберігали посуд.

** Гудиння — стебла.

Десь поїхавши, тримав у пам'яті образ матері. І образ її рук, яким судилась вічна робота. І згадувалися запахи, які, либонь, вони збирали так, як бджілка збирає по квітах найрізноманітніший мед.

А ще її очі... Вони, постійно освітлені зсередини м'яким живим сяйвом, були наче видимим, предметним вираженням її душі. Це погляд самої щирості, самого добра.

За Євгеном Гуцалом

- Який настрій викликав у тебе твір? Чому?
- З яким почуттям ти вдруге прочитаєш оповідання?
- Чи можна, на твою думку, стверджувати, що автор возвеличив материнські руки? Чому ти так вважаєш?
- Що випромінюють материнські очі?
- Чому образ матері завжди залишається в нашій пам'яті?
- Склади усний портрет своєї матері, використовуючи низку слів: очі, погляд, губи, брови, ніс, волосся, вираз обличчя, руки, вдача.

МАМИНІ РУКИ

Підняли мене з колиски
Рідні руки мами,
Берегли від горя-лиха
Днями і ночами.
Вчили на землі стояти
І ходити вчили.
А коли бувало важко —
Додавали сили.
Працьовиті і невтомні,
Ласкою зігріті,
Руки мамині для мене
Найсвятіші в світі.

Степан Жупанин

- Якими спогадами свого дитинства поділився автор? Підтверди відповідь словами вірша.
- Що для автора залишається найсвятішим? Чому?
- Продовжи низку слів, якими можна описати руки матері: працюючі, невтомні, теплі, ...
- Що спільного у творах «Мама» Євгена Гуцала та «Мамині руки» Степана Жупанина?

НАЙМОГУТНІШЕ СЛОВО

Дуже-дуже давно, коли ще в Єгипті панували володарі — фараони, жив там славний мистець. Virізьбив він з каменю чимало різних статуй, але найбільшу славу набув собі різьбою, яка являла собою велетенського лева з обличчям людини. Греки назвали цю статую Сфінкс. Ніхто не знав, що вона означає. Сфінкс стояв коло пірамід і таємничо дивився на пустелю.

Про Сфінкса збереглася цікава легенда.

Люди оповідали, що невідомий мистець, який virізьбив Сфінкса, закликав його якимсь таємничим словом. Ніхто не знав цього слова, але це мало бути наймогутніше в світі слово. Це слово, вимовлене серед нічної тиші при сяйві місяця вповні, зможе оживити кам'яного Сфінкса.

До Сфінкса приходили фараони, книжники, жерці. Кожний з них вимовляв слова, що, на його думку, належать до могутніх.

Один фараон, що нагромадив у державній земній скарбниці неабиякі скарби, промовив до Сфінкса:

— Багатство! Золото! Скарби!

Камінний Сфінкс мовчав...

Інший фараон, що мав велике військо і завоював багато сусідніх країн, вигукнув:

— Могутність! Сила! Влада!

Сфінкс і не ворухнувся, тільки вітер з-поза його спини кинув у вічі гордого фараона пригорщу піску.

Володарка-фараон, що збудувала могутній флот і прославила Єгипет перемогами моряків, крикнула:

— Слава!

Дарма!.. Тільки серед пустелі завили гієни, мов насміхаючись з цариці.

Учений книжник, що переклав тисячі слів на лівійську мову, привіз на ослі увесь свій словник, написаний на сувоях папірусу, сів перед Сфінксом і став читати слово за словом. Думав, що натрапить і на те закляття, яке мало бути для Сфінкса наймогутнішим словом.

Він так захопився читанням, що не бачив і не чув хижого лева, який до нього підходив. Коли книжник дійшов до слова «мудрість», лев ударив його могутньою лапою і вбив. А Сфінкс далі німо дивився в далечінь...

Одного дня ізраїльський народ, що був тоді в єгипетській неволі, відмовився від послуху своїм панам і вийшов у пустелю.

На самому кінці походу бігла жінка з маленькою дитиною на руках і з торбиною на плечах, важко їй було бігти розпаленими пісками, вона все більше залишалася позаду і врешті зовсім відстала від своїх. Добігши до статуї Сфінкса, жінка знемогла: затремтіли руки-ноги, закрутилася голова...

А погоня вже недалеко... Ось-ось надбіжать грізні єгипетські вояки, дитину віднімуть, а жінку, може, й уб'ють...

Нещасна мати, напівпритомна від страху й горя, поклала дитину біля Сфінкса, відкинула набік торбу з харчами, а сама останками сил побігла далі, щоб відвести погоню від того місця, де лежала дитина.

Через деякий час у пустелі залягла мервецька тиша. Замовкли зойки втікачів і сердиті крики вояків. Тільки з неба рясно сипав на піски бліде світло місяць уповні, так само таємничий і загадковий, як Сфінкс.

Раптом дитина прокинулась. Розплющила очі — кругом тихо, пусто... Маля відчуло, що воно саме-самісіньке, що коло нього немає тієї постаті, яка в таку хвилину завжди* нахилялася над ним. І тоді серед тиші пустельної ночі ніжно прозвучало ледве чутне слово: «Мамо!».

І сталося диво. Сфінкс стрепенувся, похилив голову і подивився живими очима на дитину. Потім витягнув величезні кістляві лапи й ніжно пригорнув малятко до себе. Притулив його до своїх грудей і заколисав.

До самого світанку, аж поки з сусідньої оази не надійшли пастухи, Сфінкс колихав, пестив і годував дитину, що пробудила його з вікового сну наймогутнішим у світі словом «мама».

*Наталена Королева
Опрацював М. Маморський*

- Яке наймогутніше слово у світі?
- Яка частина твору для тебе виявилась тривожно-хвилюючою? А яка радісною?
- За якої умови камінний Сфінкс міг ожити?
- Як дитина опинилася біля ніг Сфінкса?
- Яке диво сталося зі Сфінксом?
- Чи влаштовує тебе кінцівка твору? Чому?
- Стань співавтором твору. Придумай кінцівку до твору.
- Які літературні жанри містить твір? Прочитай кожний з них.

* Завсіди — завжди, постійно.

ТАЄМНИЦЯ

— Чи можу побачити свою дитину? — запитала щаслива мати, в якої щойно народився синочок.

Медсестра принесла маленьке рожеве створіннячко і поклала біля матері.

Радісно всміхаючись, мама розглядала сина. Яке гарне дитинча!

Товстеньке, з великими синіми оченятами, з малим кирпатим носиком! Нараз мати спохмурніла. Хлопчик не мав вух...

— Лікарю, чи він буде чути? — запитала.

— Думаю, що так, — відповів лікар. — А втім, пізніше буде видно...

Минав час. Василько підростав. Хоч не мав вух, все ж добре чув. Тільки люди якось дивно на нього дивилися. А як вертався додому зі школи, щоразу тулився до мами, ніби шукав захисту. З плачем розповідав, що хлопці сміються з нього.

Василько любив книжки, музику, писав гарні оповідання. Та завжди був самотній — не мав друзів. Не раз радила йому мати знайти собі товариша. Василько сумно дивився на неї і не говорив ні слова. Василькові батьки пішли до лікаря.

— Можна зробити операцію, — відповів лікар. — Тільки треба мати... чийсь вуха.

Вух не було, бо не було людини, яка дала б Василькові свої вуха. Минуло ще два роки. Врешті одного разу тато сказав Василькові:

— Ми з мамою нарешті знайшли для тебе вуха...

Операція пройшла успішно. Відтоді Василько став неначе іншою людиною. Його каліцтво зникло. Він був радісний і веселий, усі його любили й шанували.

— Хотів би я знати, хто подарував мені вуха! — казав він не раз. — Тій людині я так вдячний!

— Не думаю, що було б добре, коли б ти це знав, — відповів батько. — Та людина цього не бажає.

І Василько не зміг нічого довідатися.

Минали роки. Врешті настав сумний день: померла Василькова мама. Коли стояв він зі стареньким батьком над її домовиною, батько нахилився, відгорнув сиве волосся покійної, і син побачив, що вона не мала вух...

— Мама, твоя мама, сину, дала тобі свої вуха, — сказав батько. — Ніхто про це не знав, крім мене й лікаря. Волосся закривало таємницю. І ти нікому не кажи про це, сину. Бачиш, хоча й без вух, вона й досі гарна — твоя мама...

Леся Бризгун-Шанта

- Яка радісна подія сталася в житті мами?
- Що занепокоїло щасливу маму?
- Яким хлопчиком зростав Василько?
- Чому в очах Василька був сум?
- Що з часом змінило настрій хлопчика?
- За яких обставин була розкрита таємниця?
- Які рядки твору містять основну думку? Прочитай їх.
- Чи є у тебе таємниця, якою тобі хотілося б поділитися?

Це цікаво!

В Японії дітям усе можна!

В Японії діти років до п'яти не знають слів «не можна». І в дитячому садку, і вдома їм можна все: бігати, стрибати, кричати, штовхатися, рвати папір та ламати іграшки. Вихователі ніколи не жаліються батькам на дітей.

Незрозуміло, як при такій системі виховання японці виростають дуже ввічливими та стриманими людьми. Може, на все життя втомлюються бешкетувати?

Англійці не плачуть

В Англії не прийнято, щоб діти жалілися батькам. Розбив колінку? Упав з ґанку? Образили тебе? Сам утішайся, сам розбирайся. Якщо дитина плаче, батьки не спішають її розважити чи пожаліти. Вивезе мати малюка у колясці у парк та читає собі детектив, сидячи на лаві. Малюк кричить-розривається, мати читає. Мати читає — а малюк покричить і заспокоїться.

Так юних англійців із самого раннього віку привчають до традиційної англійської стриманості.

Матусині синочки

Італійські матусі обожнюють своїх синів. Дарма, що синочок лінивий та не досить розумний, для своєї матусі він найкращий, найкрасивіший, найталановитіший. За це синочки віддячують своїм матусям гарячою прихильністю. Ще б пак! Років до тридцяти «чудове маля» може спокійно відсиджуватися за матусиною спиною та ховатися від усіх складностей життя.

Прислів'я та приказки

- ☞ Немає кращого друга, як рідна матінка.
- ☞ Матері ні купити, ані заслужити.
- ☞ На сонці тепло, а біля мами добре.
- ☞ У дитини болить пальчик, а у мами — серце.
- ☞ Дитина плаче, а матері боляче.

- Що здивувало тебе у прочитаному?
- Чи можеш пригадати подібні цікавинки? Розкажи.
- Які ще прислів'я, приказки, загадки про маму знаєш ти? Розкажи їх.

Поміркуй, пригадай, перевір себе

1. Який з творів розповів тобі про свято Матері? Коли його відзначають?

2. З якого твору ці слова: «...*Стоять і дивляться. І бажають нам добра і щастя...*»?

3. Прочитай твір (уривок з твору) про руки матері, який тобі найбільше до вподоби.

4. Поділися своїми враженнями від твору Наталени Королевої «Наймогутніше слово». Яку з частин твору тобі хочеться прочитати ще раз? Чому?

5. Чи можна у творі Лесі Бризгун-Шанти заголовок «Таємниця» замінити на інший? Чому?

6. Якими цікавинками тобі хочеться поділитися з друзями, батьками?

КОРОТКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ СЛОВНИЧОК ЧИТАЧА

АКРОВІРШ — вірш, у якому перші літери рядків, прочитані згори вниз, утворюють слово або цілий вислів.

*(Форма така: маю п'ять пелюсток
І напівкруглий зелений листок,
А серединка у мене жовтенька,
Личко не кругле, а трохи довгеньке.
Квітка я ніжна, низенька, дрібна,
А як запахну — приходить весна.)*

Перші літери кожного рядка утворюють відгадку — «ФІАЛКА».

АЛЕГОРІЯ — образний вислів, який використовується в байках, казках, загадках, де через змалювання стосунків у тваринному (рослинному) світі розкриваються стосунки між людьми.

БАЙКА — невеликий розповідний твір з повчально-сатиричним змістом, у якому вади і недоліки людей відображені в образах звірів, птахів, риб, комах, рослин і речей. Байка починається або завершується «мораллю» — повчальними висновками.

БІОГРАФІЯ — історія життя та діяльності людини, її життєпис з огляду на ті важливі події, до яких вона причетна (де і коли народилася, в якій сім'ї, хто батьки; де і коли пішла до школи, коли закінчила її, де навчалася (працювала) після закінчення школи; які події сталися у житті до часу написання біографії).

ВІРШ — твір, у якому мова підкорена певному ритмові з метою надання їй більшої милозвучності, емоційності, виразності. Текст вірша розбитий на віршовані рядки.

ГЕРОЙ ПОЗИТИВНИЙ — це яскраво й правдиво змальований образ людини, переживання та вчинки якої гідні наслідування.

ГІМН (похвальна пісня) — урочиста пісня, що є символом державної єдності. Або: музичний твір на честь визначної події, міста, славетної людини, закладу тощо.

ГУМОРЕСКА — невеликий художній твір, у якому життєві явища й люди зображені в гумористичному плані.

ЕПІЗОД — окремий життєвий випадок, якась подія. У творі — завершена частина дії, яка, хоч і пов'язана з іншими подіями, має певне самостійне значення, становить собою якийсь момент у долі персонажа.

ЗАГАДКА — стислий опис предметів і явищ, які треба впізнати, відгадати, виявляючи кмітливість і мудрість. У загадках виявляються народна спостережливість, дотепність і фантазія. *(Без рук, без ніг, та на тин лізе. — Гарбуз.)*

ЗАГОЛОВОК — назва твору або його частини чи розділу, назва видання. Заголовок часто визначає тему твору чи його основну думку (ідею).

ІДЕЯ — основна думка, висвітленню якої автор підпорядковує всі змальовані ним картини й образи. Це те, що хотів сказати автор про щось (когось).

ІРОНІЯ — удавання, трохи приховане глузування. Іронія може виражати різні відтінки сміху: сміх жартівливий, доброзичливий, лукавий, зневажливий, осудливий, глузливий.

КАЗКА — оповідання про вигадані та фантастичні пригоди героїв. Народні казки поділяють на казки про тварин, фантастично-героїчні та побутові. Літературні казки (авторські) — це казки того чи іншого автора.

КЛАСИКА — найвидатніші мистецькі твори, що здобули загальне визнання та любов у країні, де їх створено, і стали внеском у світову культуру.

КОМІКС — серія малюнків зі стислими підписами під ними, що утворюють зв'язну розповідь.

КРИЛАТІ СЛОВА — влучні та яскраві образні вислови, узяті з літературних чи фольклорних творів, що точно виражають думку й стали загальноновживаними.

ЛЕГЕНДА — народна оповідь про життя якоїсь надзвичайної особи чи незвичайну подію, оповита фантастикою, казковістю.

ЛІЧИЛКА — віршик з лічбою, за допомогою якого діти перед грою визначають ролі окремих гравців.

НЕБИЛИЦЯ (нісенітниця) — вигадка, невеликий, смішний твір, де вигадку доведено до крайньої межі. (*Сам голий, а сорочка за пазухою.*)

ОБРАЗ ОПОВІДАЧА — умовний образ людини, від особи якої письменник веде розповідь у творі.

ОПОВІДАННЯ — невеликий художній твір про одну чи кілька подій у житті персонажа, що відіграють важливу роль у його долі, або про явища, що відбуваються у природі.

ПЕЙЗАЖ (у творі) — це словесне зображення природи — поля, лісу, села, міста, гір, ріки, моря, неба тощо.

ПЕРЕКАЗИ — достовірні усні оповідання про видатні події минулого (подібні до легенд, але у переказах відсутні елементи фантастики).

ПЕРСОНАЖ (герой твору) — дійова особа мистецького твору. Персонажами можуть бути люди, тварини, рослини, речі, природні явища.

ПЕСТЛИВІ СЛОВА — слова, за допомогою яких виявляють лагідність, любов і ніжність у ставленні до когось.

П'ЄСА — літературний твір, призначений для виконання на сцені.

ПІДТЕКСТ — думки та почуття, які висловлюються в тексті твору не прямо, а немовби самі по собі впливають із ситуацій, взаємостосунків і зіткнень персонажів, ставлення до них автора, окремих реплік у діалогах тощо.

ПІСНЯ — невеличкий вірш, що має куплетну побудову, призначений для виконання співом.

ПРИКАЗКА — близький до прислів'я влучний, іноді римований вислів, що не має повчального змісту. (*Риба шукає де глибше, а людина — де ліпше.*)

ПРИСЛІВ'Я — стислий і влучний, іноді римований народний вислів, у якому в образній формі виражено легку для запам'ятовування повчальну думку чи оцінку якогось явища. (*За двома зайцями не гонися, бо жодного не піймаєш.*)

РИМА — співзвуччя, звуковий повтор у віршах, здебільшого в кінці рядків.

(Наші люди прагнуть миру —
будувать, орать лани.
І стоять за дружбу щирю.)

*Хочуть люди мати віру,
що не буде вже війни.)*

Дмитро Білоус

СИМВОЛ — предмет чи слово, що умовно виражає сутність якогось явища (символи українського народу: гімн, герб, калина, тополя, лелека, соняшник, верба тощо).

СКОРОМОВКА — жартівливий вислів, спеціально складений з важких для швидкої вимови слів, за допомогою якого можна розвивати своє мовлення і кмітливість.

ТЕМА (твору) — це те, що зображено у творі, про що він написаний.

УСМІШКА (народна) — невеликий дотепний гумористичний твір, спрямований на висміювання негативного в житті.

ФАНТАСТИКА — витворені людською уявою неймовірні картини й образи, яких не буває насправді, вигадка.

ФОЛЬКЛОР (народна мудрість, народні знання) — усна творчість народу. Ознаками фольклору є: колективність творення, масовість виконання, відсутність авторства, довільність у виконанні, багатоваріантність. Жанри фольклору: загадка, прислів'я, приказка, лічилка, скоромовка, небилиця, народна пісня, казка, легенда, літопис, переказ, частівка, усмішка.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ — це неподільне словосполучення, яке має цілісне значення. (*Сім п'ятниць на тижні; віз і нині там; зарубати на носі*.)

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА — це мистецтво слова. Матеріал живопису — фарби, матеріал музики — звуки, матеріал художньої літератури — слово, мова. Художня література починалася з усної народної творчості (фольклору).

ШАРАДА — дитяча загадка, побудована на грі слів чи на визначенні якогось слова та його частин описово.

(З букви С я називаюсь,

У рибалок зустрічаюсь.

М поставим на початку —

Прикрашаю цвітом грядку.

М на **Р** в мені заміниш —

В річці ти мене зустрінеш.)

(Сак, мак, рак)

ВІДПОВІДІ ДО РУБРИКИ «ПОМІРКУЙ, ПРИГАДАЙ, ПЕРЕВІР СЕБЕ»

Усе моє, все зветься Україна

1. Олександр Кониський. 2. Оксана Данилевська «Журавлиний край»; Ліна Костенко «Усе моє, все зветься Україна». 3. «Наша Батьківщина». Ярема Гоян. 4. Анатолій Камінчук «Наша столиця». 5. Князь Ярослав. 6. Анатолій Камінчук. 7. Оксана Данилевська «Журавлиний край». 8. «Нема в світі краще, як своя країна». 10. Акрівірш.

До світла, до знань

1. Ганна Нудьга «Ніжна і мелодійна». 2. 3 мови. 3. Володимир Олійник. 4. «Ой піду я лугом...». 5. У Києві. 6. Лише багаті та талановиті. 7. Алла Коваль.

Козацькому роду нема переводу

1. Вікторія Садовнича «Козацьке минуле». 3. Українська народна казка «Про запорожців». 4. Клейноди. 5. «Козацькі клейноди».

Казкова скарбниця

1. «Як Квітень до Березня в гості їздив», «Піп і циган», «Поради соловейка». 2. «Як Квітень до Березня в гості їздив». Березень, Квітень, Травень. 3. «Піп і циган». «Дідусь і Мати води». 4. «Поради соловейка». Соловейко. 5. Чоловікові, який знав пташину мову. Турецька народна казка «Пісня солов'я». 6. Юрій Ярмиш. 7. «Три сини». 8. Пташкові. Алоїз Мікулка «Сумний тигр». 9. «Піп і циган». «Дідусь і Мати води». 10. Казка-п'єса.

Свята і звичаї українського народу

1. Андрія Первозваного. 2. Лідія Дяченко «Андрій Первозваний». 3. Святому Миколаю. 4. Тарасик. 5. Галина Кирпа. 6. «Різдво». 8. «Великдень».

Дзвінок з минулого

2. «Повчання Володимира Мономаха». 3. Олександр Гончаров «Була вона мудрою і тямущою...» 4. Михайло Слабошпицький «Славетний лікар Агапіт». 5. Данилу Галицькому. 6. Про голодомор та аварію на ЧАЕС.

Байки

1. «Хлопчик і Гадюка». 2. Билині. 3. Явір, листочки, коріння явора. Листочки. 4. Гераклу.

Славетні їхні імена

2. Тарасові. Дмитро Красицький «Золоті в тебе пальчики». 3. «Портрет». 4. Уляна Кравченко «Поклон». 7. Лесі Українці.

Природа і люди

1. Євген Шморгун. 2. Микола Міщенко «Бережімо світ яворів». 3. Ясен. 4. Лариса Павленко «Ясен». Трьох синів. 5. Жолудь і небо. 7. Про лісові квіти, трави, водичку, на лугових травах настояну. 8. Лосів. 10. Вірш-казка. 11. «Краса лебедина».

Світ дитинства

2. Мама. 3. Грицько Бойко «Отакий у мене ніс». 5. Тетянка. 6. Марія Хаткіна. 7. Всеволод Нестайко. 8. Добре мати хороших і вірних друзів.

Я скажу вам прямо: всім потрібні мами

1. Галина Кирпа «День Матері». У другу неділю травня. 2. Олександр Сизоненко «Вдячність». 5. Ні, тому що в ньому виражена основна думка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аксьонова Л. В.* Чарівний барвінок : хрестоматія з усної народної творчості. 1–5 класи / Л. В. Аксьонова, В. Т. Гридін. — Донецьк : ТОВ БКФ «БАО», 2011. — 512 с.
2. *Буханченко Р.* Золота криничка : хрестоматія для позакласного і сімейного читання. 1–4 класи / Р. Буханченко. — Донецьк : ТОВ БКФ «БАО», 2011. — 416 с.
3. *Інноваційні технології на уроках читання : методична система ЧПКМ / упорядник О. В. Франчук.* — Х. : Вид. група «Основа», 2009. — 192 с. — (Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання»; Вип. 10 (70)).
4. *Карнаух П. М.* Чи знаєш ти Т. Шевченка? Цікаві завдання про життєвий і творчий шлях Великого Кобзаря / П. М. Карнаух. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2014. — 144 с.
5. *Моїй матусі : Двісті віршів для дітей / упорядкування Г. Кирпи.* — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2011. — 128 с.
6. *Мудра скриня для дитини : Старший дошкільний вік. Кн. 1 / укл. Л. В. Яковенко.* — Харків : Дверная служба, 2010. — 416 с.
7. *Мудра скриня для дитини : Старший дошкільний вік. Кн. 2 / укл. Л. В. Яковенко.* — Харків : Дверная служба, 2010. — 384 с.
8. *Найцікавіше про Україну : ілюстроване енциклопедичне видання / Л. В. Михайленко, І. М. Реброва, В. А. Сушко, Т. І. Лагунова.* — Харків : Торнадо, 2007. — 96 с. : іл.
9. *Наумчук М. М.* Читацький щоденник. 4 клас / М. М. Наумчук. — Тернопіль : Астон, 2004. — 116 с.
10. *Наумчук М.* Універсальний довідник «Я вчуся вчитися» / М. Наумчук, В. Наумчук, Л. Давиденко. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2013. — 240 с.
11. *Прислів'я та приказки.* — Х. : ТОВ «Елвік», 2012. — 88 с.
12. *Прислів'я, прикмети та повір'я українського народу / уклад. Н. Кусайкіна.* — 2-е вид., виправл. та доп. — Х. : ВД «Школа», 2008. — 128 с.
13. *Садовнича В. В.* Велика книга маленького українця. Захопливі розповіді з історії, природознавства України / В. В. Садовнича. — Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. — 128 с. : іл.

14. *Свята*, традиції, звичаї українського народу / упорядник Г. М. Кирпа. — Х. : Белкар-книга, 2013. — 96 с. : іл. — (Світ навколо тебе).

15. *Скарбничка народного слова* : тематична хрестоматія для учнів 1–4 класів / упоряд. І. П. Агаркова. — Х. : Ранок-НТ, 2011. — 288 с. — (Дивосвіт України).

16. *Срібний дзвіночок*: вірші, оповідання, казки, загадки, прислів'я, приказки : хрестоматія для позакласного читання. — Харків : Дверная служба, 2010. — 288 с. : іл.

17. *Срібний дзвоник* : хрестоматія для позакласного читання. 1–4 класи / уклад. А. А. Ємець. — Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. — 288 с.

18. *Тагліна О. В.* Історія України / О. В. Тагліна. — 4-е вид., без змін. — К. : ТОВ «Перо», 2011. — 96 с. : іл. — (Серія «Дитяча енциклопедія «Перо»).

19. *Українське дошкілля* : збірка для читання і розповідання дітям старшого дошкільного і молодшого шкільного віку / упоряд. Н. і О. Зінкевичі ; передм. А. Погрібного. — К. : Смолоскип, 2006. — 558 с.

20. *Українські крилаті вирази для дітей* / упор. В. П. Товстий. — Харків : Промінь, 2007. — 80 с. : іл.

21. *Українські легенди, прислів'я, лічилки, скоромовки, загадки* / упорядники Г. М. Кирпа, Г. В. Біляєва. — Х. : Белкар-книга, 2013. — 192 с. : іл. — (Скарбничка школяра).

22. *Українські прислів'я, приказки, фразеологічні вирази, крилаті вислови* / авт.-упор. А. П. Ярещенко. — Х. : Факт, 2008. — 240 с.

23. *Улюблена читанка*. Найкращі українські твори для дітей / укл. А. А. Ємець, О. В. Шапка ; художн. Т. Ярова. — Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. — 320 с. : іл.

24. *Хаткіна М. О.* Веселі уроки кота Етикета / М. О. Хаткіна. — Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2009. — 416 с. : іл.

25. *Чарівне джерельце* : хрестоматія дитячої класики / автор-укладач О. В. Зав'язкін. — Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2010. — 192 с. : іл.

26. *Чумарна М. І.* Мала й велика Україна : читанка для молодших школярів / М. І. Чумарна. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2008. — 280 с.

ЗМІСТ

<i>Олександр Кониський. Молитва</i>	4
<i>Ярема Гоян. Наша Батьківщина</i>	5
<i>Храм святої Софії у Києві. З журналу «Барвінок»</i>	7
<i>Анатолій Камінчук. Наша столиця</i>	8
<i>Ліна Костенко. Усе моє, все зветься Україна</i>	9
<i>Оксана Данилевська. Журавлиний край</i>	10
<i>Діма. Найкраща земля</i>	11
<i>Василь Довжик. Акровірш про Україну</i>	13

<i>Володимир Олійник. Слова</i>	16
<i>Катерина Мотрич. Мови рідної слово</i>	17
<i>Ганна Нудьга. Ніжна і мелодійна</i>	18
<i>Василь Сухомлинський. Ой піду я лугом</i>	19
<i>Наша Першокнига. За Олександром Єфімовим</i>	20
<i>Алла Коваль. Звідки прийшло і що означає</i>	21

<i>Ольга Тагліна. Козацтво</i>	27
<i>Козацьке минуле. За матеріалами Вікторії Садовничої</i>	
<i>«Велика книга маленького українця»</i>	28
<i>Козацькі клейноди. З журналу</i>	30
<i>Про запорожців. Українська народна казка</i>	31
<i>Микола Вінграновський. Козак Петро Мамарига</i>	32

КАЗКОВА СКАРБНИЦЯ

Українські народні казки

Як квітень до березня в гості їздив	37
Піп і циган	38
Поради соловейка.....	40

Казки народів світу.....	41
Пісня солов'я.....	41
Три сини	43
Дідусь і Мати води.....	44

Літературні казки.....	46
Юрій Ярмиш. Два Івани	46
Алоїз Мікулка. Сумний тигр.....	48
Любов Яковенко. Дідова коза та рак-неборак.....	50

СВЯТА І ЗВИЧАЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Національні українські свята. <i>За матеріалами книги</i>	
«Свята, традиції, звичаї українського народу»	59
Лідія Дяченко. Андрій Первозваний.....	59
19 грудня — день Святого Миколая. <i>З журналу «Соняшник»</i>	60
Віра Вовк. Святий Микола	61
Галина Кирпа. 1 січня — Новий рік.....	63
Іванна Блажкевич. Новий рік	65
Різдво. <i>За матеріалами книги «Свята, традиції, звичаї</i>	
<i>українського народу».....</i>	65
Віншування для колядників	68
Йосип Струцюк. З Різдвом Христовим!.....	69
Великдень. <i>За матеріалами книги «Свята, традиції, звичаї</i>	
<i>українського народу».....</i>	71
Христина Білоус. Великдень.....	73
Великодня легенда	74

Князі Аскольд і Дир — будівничі України-Русі. <i>За Володимиром Цветковим</i>	77
Повчання Володимира Мономаха. <i>Переказав Віктор Близнець</i>	78
<i>Олександр Гончаров</i> . Була вона мудрою і тямущою.....	80
<i>Михайло Слабошпицький</i> . Славетний лікар Агапіт	82
<i>Оксана Данилевська</i> . Мрія князя Данила	84
<i>Ольга Тагліна</i> . Голодомор	87
<i>Ольга Тагліна</i> . Біль України — Чорнобиль	88

<i>Леонід Глібов</i> . Хлопчик і Гадюка	93
<i>Іван Крилов</i> . Билина	94
<i>Леонід Глібов</i> . Шелестуни.....	94
<i>Езоп</i> . Візник та Геракл	96

Тарас Шевченко — поет, письменник, художник. <i>За матеріалами книжки Петра Карнауха «Чи знаєш ти Т. Шевченка?»</i>	98
<i>Дмитро Красицький</i> . Золоті в тебе пальчики	102
Портрет. <i>Народна оповідка про Кобзаря</i>	103
Іван Якович Франко	105
<i>Іван Франко</i> . Притча про нерозум.....	106
<i>Іван Франко</i> . Киця	110
<i>Уляна Кравченко</i> . Поклон.....	112
Леся Українка.....	113
<i>Леся Українка</i> . Біда навчить	114
<i>Роман Завадович</i> . Перший вірш.....	120
Видатні українці. <i>З Інтернет-джерела</i>	121

ПРИРОДА І ЛЮДИ

Євген Шморгун. Некоронована королева.....	124
Бережімо світ яворів. За Миколою Міщенком	126
Лариса Павленко. Ясен	128
Дмитро Чередниченко. Мандри жолудя	130
Григор Тютюнник. Ласочка.....	131
Микола Стеблина. Лісова дивина	135
Дмитро Прилюк. Допитливі лосі.....	137
Олексій Владимиров. Осиний секрет	139
Дмитро Павличко. Лелека.....	141
Дмитро Прилюк. Краса лебедина	143

СВІТ ДИТИНСТВА

Марія Хаткіна. Ха-ха-ха?	146
Марія Хаткіна. Пліткарки.....	147
Іван Сенченко. Сім господиень	149
Марія Хаткіна. Зіпсований день народження.....	151
Грицько Бойко. Отакий у мене ніс	153
Всеволод Нестайко. Шурка і Шурко	158
Михайло Зоценко. Найголовніше	163

Я СКАЖУ ВАМ ПРЯМО: ВСІМ ПОТРІБНІ МАМИ

Галина Кирпа. День Матері	169
Олександр Сизоненко. Вдячність	170
Мама. За Євгеном Гуцалом.....	171
Степан Жупанин. Мамині руки.....	172
Наталена Королева. Наймогутніше слово. Опрацював М. Маморський ..	173
Леся Бризгун-Шанта. Таємниця	176
Короткий літературний словничок читача	180
Відповіді до рубрики «Поміркуй, пригадай, перевір себе».....	184
Список використаних джерел.....	186

Навчальне видання

Наумчук Марія Михайлівна,
Романюк Наталія Зіновіївна

Літературне читання

Українська мова

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.

Головний редактор Іван Білах
Редактор Ігор Миколів
Дизайн і комп'ютерна верстка Марії Логош
Художник Віктор Стецюк

Підписано до друку 20. 11. 2015 р. Формат 70х100 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Petersburg. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк. 15,552. Облік-видавн. арк. 16,5. Тираж 1096 пр. Зам. № 68.

ТзОВ «Видавництво Астон»
46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.

Віддруковано на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005, м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 1110 від 08.11. 2002 р. Зам. № 89-15.